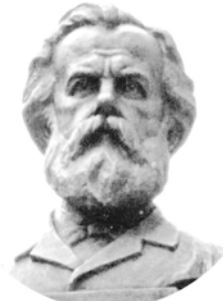

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 6

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2011

УДК 066:32:372:832
ББК 66:74.263
Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Гол. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2011.

Випуск 6. – 140 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П.	доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусишин Б.І.	доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д.	доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М.	доктор політичних наук, професор;
Бех В.П.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А.	доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф.	доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І.	доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І.	доктор політичних наук;
Кремень В.Г.	доктор філософських наук, професор, академік НАНУ
Михальченко М.І.	доктор філософських наук, професор;
Розова Т.В.	доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О.	доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І.	доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол 4 від 25.11.11 р.)*

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2011
© Автори статей, 2011

Зміст

ФІЛОСОФІЯ ТА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

Бабкіна О.В. НОВА ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ В МНОЖИННОСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ	5
Пояркова Т. К. ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПОНЯТТЯ «КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ»...	11
Отдєленцев Є. О. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМ І МЕТОДІВ ТА ФІЛОСОФСЬКО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ МЕТОД ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ.....	17
Семенець-Орлова І. А. СУЧАСНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ НАУКОВІ ПРОГРАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ	22

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ТА ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ

Добіжжа В.В. ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	31
Климкова І.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	36
Зеленько Г.І., Анікін В. І. ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА).....	40
Радченко Л. М. ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС.....	47
Ісхакова Н. Г. ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ	52
Пиляєва Л. В. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТИЛІВ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА.....	58
Величко В.О. МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ УРЯДУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.....	63
Подобєд П.К. ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ІЗ ДЕРЖАВОЮ У СФЕРІ ДУХОВНОЇ ОПІКИ НАД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	68
Кубрак О. В. ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ ПІСЛЯ «КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ».....	74
Марценюк Л.В. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	79

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Масловська О.М. «КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ» В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ.....	85
---	----

<i>Денисюк С. Г.</i> СТЕРЕОТИПИ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	90
<i>Ханстантинов В. О., Казачинський Є. Г.</i> ТИСК АВТОРИТАРНОЇ СВІДОМОСТІ НА ЦІННОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ	96
<i>Хомрач В.П.</i> РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ	102
<i>Гаврилюк Д.Ю.</i> ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ПРИЧИН ВИЯВУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ФЕНОМЕНУ АБСЕНТЕЇЗМУ	106
ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН	
<i>Дьоміна О.С.</i> РОЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА (матеріали до лекцій).....	112
<i>Остапенко М.А.</i> СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ТА ПОЛІТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ.....	119
<i>Горбатенко І.А.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ.....	124
<i>Проценко І. О.</i> ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ.....	129
<i>Козьма В.В.</i> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ.....	134

ФІЛОСОФІЯ ТА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

Бабкіна Ольга Володимирівна,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 32.01

НОВА ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ В МНОЖИННОСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ

У статті здійснено аналіз еволюції розуміння феномену політики. Особливу увагу приділено новій філософії політики, що передбачає узгодження різносторонніх інтересів та забезпечення суспільної цілісності. В рамках такого підходу сутнісною основою політичного процесу є не лише боротьба за владу, але гуманістичний, ціннісно-моральний зміст суспільно-політичних відносин.

Ключові слова: політика, філософія політики, політичний інтерес, людиноцентрична політика, духовність, мораль, політичний розвиток.

В статье осуществлен анализ эволюции понимания феномена политики. Особое внимание уделено новой философии политики, предусматривающей согласование разносторонних интересов и обеспечения общественной целостности. В рамках такого подхода сущностной основой политического процесса является не только борьба за власть, но гуманистическое, ценностно-нравственное содержание общественно-политических отношений.

Ключевые слова: политика, философия политики, политический интерес, гуманистическая политика, духовность, мораль, политическое развитие.

In this article the evolution of understanding the phenomenon of policy analyzed. Particular attention is paid to the new philosophy of politics, which provides for the coordination of diverse interests and public integrity. Within this approach, essentially the basis of the political process is not only a struggle for power, but humanistic, value-moral content of socio-political relations.

Keywords: politics, philosophy, politics, political interest, man-centered politics, spirituality, morality, political development.

Сучасний суспільний розвиток вимагає розробки нових підходів до розуміння і усвідомлення сутності і змісту такої складної категорії як політика. Адже сучасна політика передбачає цивілізовані демократичні форми управління і регулювання діяльності людей, які використовуючи владні функції, в межах закону, відстоюють свої інтереси і сприяють гармонізації інтересів суспільства і держави. Політика при цьому розуміється як інструмент гуманізації суспільства, забезпечення його стабільності, громадянського миру, демократизації держави, верховенства права. Такий підхід вже передбачає потребу духовного виміру політичної та державної діяльності, моральної експертизи політичних програм. Зазначимо, що ці питання знаходяться в полі зору відомих українських філософів та політологів – В. Андрущенко [2], Є. Бистрицького [3], В. Горбатенка [5], В.Корнієнка [8], М. Михальченка [6], В. Пазенка [11], М. Поповича [12] та ін. Цій проблемі присвячена змістовна праця авторського колективу «Етика і політика: проблеми взаємозв'язку» (Інститут Філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ), в якій, визначаючи моральну неоднозначність політики як специфічного способу людського життя, автори простежують можливості посилення впливу морально-етичних принципів на політичну реальність [7]. Політична духовність, таким чином, спрямована на духовне, морально-психологічне єднання суспільства.

Не можна не зважати на те, що змістом політичного життя дійсно є невпинна боротьба соціальних сил і груп за право і можливість здійснювати свої обмежені групові інтереси, видаючи їх за інтереси всього суспільства. Однак самі тільки боротьба і перемога не можуть,

та й не повинні бути єдиною метою суб'єктів політики, не вичерпують зміст політичного. Політичні змагання є ще й засобом організації, підтримання певного порядку у суспільстві, узгодження інтересів окремих спільнот, знаряддям можливого в даних історичних умовах вирішення суспільних суперечностей. Тому в політичній боротьбі за різних часів перемагав той, хто не тільки підмінював загальний інтерес своїм приватним, а й насправді відстоював спільний інтерес.

У сучасній західній політичній науці, зокрема в рамках філософії політики розгорнулася інтенсивна полеміка з проблем нормативних основ демократії та соціально-правової держави, чому в значній мірі сприяли суспільно-політичні перетворення в країнах Центрально-Східної Європи. Актуальною нині є парадигмальна модернізація, розробка і поширення неконфронтаційної концепції політики як соціального явища, подолання пануючого ставлення до неї як до боротьби, чи змагань за пріоритети. До змісту нової концепції політики, яка поширюється у сучасному світі, входять зокрема такі ідеї: стабільність суспільства можлива тільки як співіснування різних за інтересами соціальних груп; політика – це не сама тільки наука перемагати, а ще й мистецтво жити разом; справжнім, не ілюзорним успіхом і перемогою тут є перемога усіх; звернення до насильства є проявом внутрішньої слабкості; справжні громадянські чесноти полягають не у політичній знятості, а у шануванні та захисті громадянського суспільства.

Вивчаючи політику, важливо розуміти її як таку сферу людського життя, в якій проявляються відмінності інтересів соціальних груп, класів, націй тощо, де ці інтереси не лише стикаються і протиставляються, але й погоджуються. Політика як сфера суспільної діяльності формується саме внаслідок необхідності узгоджувати, підпорядковувати приватні, групові інтереси більш загальному інтересу – спільному – зокрема збереженню єдності і спільності розшарованому суспільству. Попри все розмаїття індивідуальних і групових інтересів, у суспільстві завжди існують чесноти, в яких зацікавлені всі – дотримання певного порядку і безпеки, виконання встановлених правил взаємодії і життя, прийнятне і можливе за даних умов розв'язання соціальних суперечностей. Зasadнича для нової філософії політики ідея множинності сучасного світу, напрямків і способів політичної діяльності в наш час найперше передбачає також збереження цілісності суспільства, тобто здійснення всього того, з чого складається нормальне людське життя.

Сучасна філософія політики наголошує на розумінні політики як не тільки діяльності і організації публічної влади, але й широкого соціального процесу, відносин між соціальними суб'єктами, що репрезентують власні докорінні інтереси. Тому політика включає як інституалізовані (владні), так і неінституалізовані дії суб'єктів політики. Зведення політики головним чином до владних впливів веде до недооцінки розвитку морально-політичного потенціалу суспільства, від якого значною мірою залежить характер влади, політичних режимів, консенсус, громадянський мир та міжетнічна злагода. Центральною ланкою парадигми побудови майбутньої цивілізації відтак є людина, рівною мірою наділена свободою і відповідальністю. Означений гуманістичний вимір політичних процесів спрямований на розвиток інтелектуалізації суспільства, як головного напрямку розвою нації, гарантування державної незалежності та недоторканості кордонів суверенної України.

Набуває поширення ідея методологічного плюралізму, згідно з якою феномен політики є багатогранним та потребує водночас поліінструментального й цілісного підходів до його осмислення.

Не складно помітити, що окреслені вище новітні тенденції розвитку філософії політики розгортаються на протигагу домінуючому сьогодні розумінню політики як сукупності настанов та цілей, що визначаються корінними інтересами правлячих еліт, інших соціальних груп, партій, держав, якими вони керуються у внутрішніх і міжнародних справах, а також їх практичної діяльності по здійсненню напрацьованого курсу й досягненню намічених цілей. Головним у політиці, за такого підходу, вважається організація державної влади, а політичними відносинами називають відносини з приводу влади.

Політику тлумачать і як служіння суспільним інтересам, і як прагнення здобути владу та державні важелі впливу, бажання організувати й розпоряджатися ними на власний розсуд, задовольнити чиєсь окремі корпоративні інтереси, і як рух за незалежність, демократію та прогрес, спосіб розв'язання суспільних проблем, як напрям дій та практичну програму, і як латентні закулісні маневри, тощо. До названих головних ознак політики варто додати, що політика – це також громадські справи на відмінну від приватного життя, громадсько-політична активність, партійність як тенденційність та упередженість, це і несилове вирішення проблем та конфліктів шляхом переговорів, в рамках закону, і певний курс, напрям діяльності, і схильність до заплутаних, багатоходових комбінацій у взаємодії, до інтриг, і багато іншого. У сучасному світі політика виступає ще й альтернативою неправовому примушенню, силовому протистоянню, збройному конфлікту, війні.

У цьому контексті слід особливо наголосити на актуальності дослідження політичної духовності, адже яскрава політична палітра сучасного суспільства, в тому числі і українського, демонструє різноманітні погляди на призначення і зміст політики та політичної діяльності, саме в етичному аспекті. Усвідомлення людиною, соціальними групами своїх політичних інтересів неодмінно передбачає певних духовний вибір, співвідношення цілей і засобів їх досягнення.

Численні підходи до визначення сутності політики попри їхню несхожість і різноманіття, мають дещо спільне – усі вони в тій або іншій мірі обертаються довкола суперечності: чи є політика свідомою, вільною, вольовою активністю індивідів, прагненням домогтися чиєїсь окремої користі, чи все ж таки в політиці здійснюється об'єктивна необхідність? Що в ній має переважати – ворожнеча розшарованих верств, чи інтегрована єдність, цілісне співіснування? Амбівалентність ества політики як суспільного явища виявляє себе зокрема у таких протиріччях: сфера наукового знання – інтуїтивне мистецтво; досягнення власного успіху, прагматична корисливість – альтруїстичне служіння спільній справі; суб'єктивно-свавільне, свідоме – об'єктивно-закономірне, наперед задане; патетика, піднесеність, сакральне ставлення до своєї справи – готовність використовувати будь-які засоби, вдаватись до усяких дій для досягнення своєї цілі. Антиномія «холізм – корпоративізм», будучи сутнісною основою політики, є водночас й наріжним протиріччям феномену легітимації.

Протистояння групово-корпоративного та загальнолюдського у політичному житті суспільства відображається й у протилежності підходів до з'ясування сутності політики як такої. Визнання того, що у політиці точиться невпинна боротьба різних соціальних груп, верств тощо, висловлювали вже Платон і Арістотель в умовах, коли переважали уявлення про політику як про царину здійснення загальних, спільних для всіх справ, а саме поняття «політика» означало мистецтво здійснювати спільні справи, співіснувати громадою, управляти державою.

Про визнання насильницького, корпоративного начал у політичних феноменах свідчать думки Макіавеллі про протиборство в державі аристократії та народу, визначення Віко боротьби патрицій та плебеїв як рушійної сили суспільного розвитку, спроби визначити сутність політики, виходячи з поняття «класовий інтерес», здійсненні Гізо, Мін'є, Т'єрі. Історія людства, вважали вчені, є невпинною боротьбою класів між собою і саме ця боротьба постає джерелом суспільного розвитку, а усе її розмаїття й складність суспільного життя зводиться до соціального та політичного панування одних верств над іншими.

Держава як основний суб'єкт реалізації політики є вираженням всезагальних інтересів та волі, вважав Гегель. Політика узгоджує багатоманітні індивідуальні, приватні інтереси, що існують у суспільстві, забезпечує їхню єдність, а у державі, на думку мислителя, ці інтереси набувають форми загальних. У Маркса також зустрічаємо визначення політики не лише як боротьби класів, розуміння держави не тільки як організованого насильства одного класу для придушення інших, а й міркування про те, що держава здійснює виконання спільних справ, які випливають з природи будь-якого суспільства, таких, приміром, як будівництво шляхів сполучень, захист кордонів, забезпечення громадського порядку тощо.

Усе ж, починаючи з XIX ст., в Європі поширюється конфронтаційне розуміння політики як руху суспільних класів, верств, які прагнуть здійснювати свої окремі інтереси у загальній формі, тобто в такий спосіб, коли б їх виконання було обов'язковим для всіх. Замість попередніх пошуків ідеальних форм державного правління та устрою утверджується традиція сприйняття держави як апарату насильства і примушення, зняття панування одних над іншими. І пізніше, у XX ст. значного поширення набула думка про те, що політика, держава і уряд складають механізм, за допомогою якого вільні громадяни прагнуть задовольнити власні цілі й інтереси, що політика може бути визначена як мистецтво й практика забезпечення групових цілей, яке досягається шляхом подолання опору інших груп.

Серед нині діючих політиків нерідко можна зустріти відвертих прихильників Н.Макіавеллі. Водночас для демократично мислячого і діючого політика принциповим є визнання морального фактору, гуманістична орієнтованість його політичної діяльності, врахування моральних наслідків політичних рішень. Істотною рисою політичної духовності сучасного політичного діяча є відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного (політичний та моральний плюралізм), від претензій на монопольне володіння істиною, встановлення і збереження суспільного миру і злагоди.

В сучасних умовах існує необхідність в утвердженні людиноцентричної, гуманістичної моралі і духовності, відповідальної політики, що стає загальнолюдською потребою сучасної цивілізації. Сповнений суперечностей світ, актуалізує питання морального регулювання політичної поведінки. Нормативна модель сучасного політика наділяє його не тільки універсальними критеріями раціональності (когерентності, послідовності, здатності ухвалювати рішення, що не суперечать одні одним, компетентності тощо), але і моральними якостями (толерантності, відповідальності, чесності, совісті тощо). Важливо ухвалювати такі управлінські рішення, які б розв'язували соціальні конфлікти, не принижували національної гідності народу, були не тільки формально закріпленими, а й фактично виконувалися.

З'ясовуючи глибинний смисл легітимації влади, потребу в ній, політику варто розуміти як таку царину людського життя, в якій проявляються відмінні інтереси окремих соціальних груп, верст, націй, де ці інтереси стикаються, протиставляються, підпорядковуються, відповідно до певного принципу, фундаментальної легітимізуючої ідеї. Політика – це не тільки боротьба ідей, у першу чергу вона є змаганням, протиборством соціальних інтересів, не відсторонених, абстрактних ідеалів, а цілком реальних, земних потреб і прагнень конкретних людей та їх груп. Інтереси і їх задоволення є однією з атрибутивних ознак політичного життя. Заради них люди працюють і воюють, будують і руйнують, вчиняють революції та державні перевороти, ухвалюють закони і встановлюють державні порядки. Існування людини без потреб, зазначав Л.Феєрбах, є марне існування. Те, що взагалі позбавлене потреб, не має потреби в існуванні.

Отже, багато століть у політиці та політичній думці точиться дискусія про можливість поєднати політичні і моральні норми для регулювання політичної діяльності й сформульовано різні підходи: від визнання внутрішньо властивої аморальності політики (наприклад, у теорії і практиці макіавеллізму) до твердження про визначальність морального аспекту (наприклад, в теоріях Просвітництва та кантіанстві).

Політика спрямована на захист групових інтересів та отримує своє втілення в інституційній формі (держава, громадські організації). В той же час духовність проявляється буквально у всіх формах людської активності, і у чистій формі не існує. Якщо у політиці на перший план виходять групові відносини, особливо між великими групами (державами, класами, націями), то духовність і мораль мають характер універсальних регламентаторів і зачіпають не лише міжгрупові відносини, але й індивідуальні.

Політика як царина суспільного буття – це перш за все корислива упередженість, групова корпоративність, змагання за пріоритети, за переважне задоволення і реалізацію окремих інтересів. Проте глибинним смислом групових, корпоративних інтересів є здійснення інтересу загального – забезпечення суспільної цілісності й функціональної

єдності людства й окремих спільнот, що досягається зокрема засобами політики. До такого всезагального інтересу можна віднести збереження міжнародного миру, максимальний випуск продукції на душу населення поряд з повною зайнятістю й рівновагою грошової системи, це поліпшення розподілу суспільного продукту між соціальними групами, окремими країнами, це емансипація груп, які досі не користуються рівноправ'ям, розширення індивідуальної свободи.

Всезагальний інтерес є спільним для всіх, вищим і більш значущим, більш важливим і правдивим, ніж окремі групові інтереси. Це інтерес, задоволення якого є потребою цілого суспільства, а значить таким, що вимагає беззастережного підкорення, постає як обов'язковий для всіх, всезагальний. Таким чином політика виступає засобом організації і підтримання певного порядку в суспільстві, узгодження інтересів окремих спільнот, знаряддям можливого у даних історичних умовах вирішення суспільних суперечностей. Здійснювана як окреме прагнення одних впливати на ціле суспільство, політична царина суспільної життєдіяльності реалізує ще й необхідність підпорядковувати індивідуальні, часткові (групові) інтереси інтересові загальному, а саме – збереженню єдності й цілісності розшарованого суспільства.

Як показує досвід різних часів політичну перемогу здобуває зрештою той, хто не підмінював загальний інтерес своїм корпоративним, а й насправді представляє й відстоює всезагальний інтерес. Перш за все, збереження цілісності розшарованого суспільства, здійснення процесів його життєдіяльності, виробництва, обміну, набуття знань, розвитку культури тощо. Цивілізовані суспільно-політичні процеси стають реальністю, коли формується загальне розуміння, що в сучасному складному світі будь-яка проблема може бути вирішена тільки на ґрунті загальної згоди, а не домінування якоїсь однієї позиції. Перемога і успіх в політиці можливі тільки як перемога і успіх всіх.

Ознаками демократичної, стабільної політики є готовність до компромісу, врахування інтересів меншості, гарантування її прав, розв'язання протиріч шляхом узгодження позицій, діалогічне суперництво.

На напрям формування політики справляють вплив якості об'єкта ціннісної орієнтації (суспільство, держава, політичний режим, політичні інститути і лідери тощо), а також потреби та інтереси суб'єктів політичних цінностей. Стійкість самої системи політичних цінностей залежить від діалектики політичних цілей і засобів їх реалізації. Аморальні суб'єктивні засоби реалізації моральних політичних цілей знищують позитивну оцінку об'єктивно сформованих політичних цінностей. Це доводить досвід політичного розвитку пострадянських суспільств, коли політичні суб'єкти підірвали довіру до об'єктивних за своєю природою політичних цінностей: суверенна держава, демократична влада, єдність інтересів політичних еліт громадян тощо.

З іншого боку, моральні відносини, зокрема, моральні якості людей, теж є важливі для політики. До основних характеристик моральності можна віднести панування розуму над афектами; прагнення до вищого блага; добра воля й безкорисливість намірів; здатність жити в людському суспільстві; людяність, або суспільна форма відносин між людьми; автономія волі; взаємне виконання соціальних норм.

Російський вчений В. Блюмкін пропонує окрему типологію моральних якостей, указує на їхній взаємозв'язок з моральними ціннісно-ідеалістичними якостями та функціональною структурою політичного процесу. В цьому зв'язку він виділяє такі групи моральних якостей, як-то: колективістські (колективізм, солідарність, альтруїзм, обов'язок, відповідальність, творчість); гуманістичні (доброзичливість, чуйність, делікатність, достоїнство, скромність); комплексні (моральна активність, героїзм, справедливість, подяка, безкорисливість); якості, пов'язані з моральним регулюванням поведінки (порядність, соромливість, чесність, честь і т.д.) [4]. Усі ці якості виступають в ролі нагальних вимог до політичної поведінки, політичних дій та політичного життя сучасного суспільства в цілому. Специфіка моральних вимог полягає в тому, що їм притаманний всебічний,

загальнолюдський характер, такий, що не містить у собі різницю між суб'єктом і об'єктом, являє собою вищий рівень суспільної обумовленості політики.

Етичні поняття – добро, справедливість, обов'язок, честь, совість, шляхетність не тільки висловлює оцінку політичної діяльності держави, влади, тієї або іншої політичної партії або політичного руху, але й виступає «стимулятором» або ж «регулятором» політики і політиків, що служать предметом такої оцінки.

Таким чином, можна побачити, що моральна свідомість — особливий засіб соціальної регуляції, який відрізняється від права, адміністративних настанов, організаційно-технічних правил, звичаїв, і породжує специфічно людський феномен свободи політичної волі.

У посткомуністичних суспільствах правові й моральні норми, як правило, мають корпоративну спрямованість, тобто закони створюються і порушуються на угоду певним груповим інтересам, а моральним вважається те, що не суперечить цим інтересам. Однак політика, яка не отримує належної підтримки з боку моралі, приречена на поразку, про що свідчить вся новітня політична історія.

Дійсно, динаміка політичних процесів у ХХ ст. супроводжувалась все більшим залученням широких мас у політику. Однак сучасні умови ставлять нові питання, які вимагають іншого підходу до вивчення та аналізу феномену мас у політиці. Справа в тому, що на сьогодні проблема не просто у кількісному зростанні ролі мас, а в значних якісних змінах мас як суб'єкта політичних процесів. Як зауважив Х. Ортега-і-Гассет: «те, що раніше сприймалось як кількість, тепер постає перед нами як якість; вона стає загальною соціальною ознакою людини без індивідуальності, яка нічим не відрізняється від інших» [10, с. 197]. Визначальними у політичній поведінці мас все більше стають не стійкі, усвідомлені позиції, а швидкозмінні настрої, які впливають із змін умов виробництва і життя, характеру потреб і можливостей їх задоволення, а також зростаючого динамізму життя. В практичному відношенні потрібно враховувати найбільш важливі моменти, а саме: можливість переростання настроїв у політичні дії; характер цих дій, їх зміст і направленість; їх масштаби та можливі політичні наслідки.

Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і соціальні цінності за визначальні напрями і орієнтири суспільного життя. Політична духовність є не менш значущим чинником перебігу політичного процесу, аніж матеріалістичні умови розвитку політики. Органічний зв'язок політики і моралі викликаний тим, що усвідомлення людиною своїх політичних інтересів пов'язане з її моральним вибором. Особливою рисою взаємного зв'язку політики і моралі є єдність і відмінність, взаємна детермінованість і відносна самостійність. Духовне спрямування політики – це її людиноцентричний зміст, який має замінити традиційне уявлення про політику виключно як сферу владних відносин.

Література:

1. Алексеева Т.А. Политическая философия: От концепций к теориям: Учебное пособие / Т.А.Алексеева. – М.: РОССПЭН, 2007. – 397 с.
2. Андрущенко В.П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / В.П.Андрущенко, Л.В.Губерський, М.І.Михальченко. – К.: Генеза, 2006. – 648 с.
3. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. — 1995. — №1. – С.3-12.
4. Блюмкин В. А. Мораль: сознание и поведение : [монографія] / В.А. Блюмкин ; [общ. ред. А. Н. Головки]. – М. : Наука, 1986. – 207 с.
5. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [Монографія] / В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 239 с.
6. Дашутін Г.П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму / Г.П. Дашутін, М. І. Михальченко. – К. : Парламентське видавництво, 2001. – 336 с.
7. Етика і політика: проблеми взаємозв'язку / В.А.Малахов, А.М.Єрмоленко, О.О.Кисельова та ін. – К.: Стило, 2001. – 215 с.

8. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності) [Монографія] / В. О. Корнієнко. – Вінниця: Універсум, 1999.- 430 с.
9. Кримський С. Ціннісно-смысловий універсум як предметне поле філософії / С. Кримський // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – №3-4. – С. 102-116.
10. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Психология масс ; [хрестоматія]. / сост., ред. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд-во СГУ, 1998. — 592 с.
11. Пазенок В. Політична культура і демократія / В. Пазенок // Філософія політики : хрестоматія. – К. : Знання України, 2003. – Т.4. – С. 421–423.
12. Попович М. Червоне ХХ століття / Мирослав Попович. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.
13. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» [Пер. з англ.] / Ч. Тейлор— К.: Альтерпрес, 2004. — 172 с.
14. Філософія політики: підручник / Авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко, В. С. Бакіров, М. І. Бойченко, Л. В. Губерський. – К. : Знання України, 2003. – 400 с.
15. Ball T. Political ideologies and the Democratic Ideal / T. Ball, R. Dagger. – New York, 2002. – 498 p.
16. Gutmann A. Moral Conflict and Political Consensus / A. Gutmann, D. Thompson // Ethics. – 1990. – Vol.101. – October. – P. 64-88.
17. Shapiro I. The moral foundations of politics / I. Shapiro. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. – 293 p.

Пояркова Тетяна Костянтинівна,

кандидат політичних наук, докторант

кафедри політичних наук НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК 328.161.2.005

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПОНЯТТЯ «КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ»

У статті розглядається історія виникнення поняття «кризовий синдром модернізації» і причини критичного ставлення до нього. Аналізуються основні вектори змін сутнісного наповнення поняття та методологічний потенціал його використання.

Ключові слова: кризовий синдром модернізації, множинні кризові ураження, кризи.

В статье рассматривается история возникновения понятия «кризисный синдром модернизации» и причины критического отношения к нему. Анализируются основные векторы изменений сущностного наполнения понятия и методологический потенциал его использования.

Ключевые слова: кризисный синдром модернизации, множественные кризисные поражения, кризисы.

In the article the history of the origin of the notion 'crisis syndrome of modernization' and reasons of critical attitude to it are studied. The main vectors of changes in the essence of the mentioned above notion and methodological potential and its usage are analysed.

Key words: crisis syndrome of modernization, multiple crisis defeats, crisis.

Постановка проблеми. Світ навколо нас знаходиться в стані постійної зміни, відповідно трансформуються і наукові парадигми як усвідомлені або неусвідомлені канали мислення, що орієнтують дослідників на певну картину світу та різні аналітичні стратегії.

На перший погляд поняття «кризовий синдром модернізації», введене у науковий обіг на початку 70-х рр. ХХ ст., повністю підтверджує це правило, відображаючи зміни теорії модернізації, яка пережила яскраве народження у 50-х рр. ХХ ст., розчарування у 70-х рр.,

переосмислення у 90-х рр. XX ст. та отримала «друге дихання» у XXI ст. Проте більш прискіплива увага до сорокарічної трансформації цього поняття висвічує і тривалу практику подолання упередженого ставлення до нього.

Особливі ритми еволюції та певна маргинальність поняття не тільки актуалізують інтерес до нього, а і створюють підстави для більш уважного погляду на поняття «кризовий синдром модернізації» як на методологічну конструкцію, що має тривалий досвід опробування.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Появу поняття «кризовий синдром» прийнято пов'язувати з колективною працею «Криза і послідовності в політичному розвитку» під редакцією Л. Біндера [1]. У цій роботі кожен із колективу авторів збірки (Дж. Коулмен, Дж. Ла Паломбара, Л. Пай, С. Верба, М. Вейн) намагався виокремити проблемні зони виходячи з власного дослідження.

Так, Л. Пай причини трансформаційних збоїв вбачав у ідентифікаційних питаннях, де модернізаційний процес розглядався як причина глибокого порушення ідентифікації людини з усією системою через те, що в «незахідних» суспільствах політична сфера не відокремлена чітко від сфери соціальних і особистих стосунків. М. Вейн досліджував політичну участь як причину та наслідок кризи політичного процесу. Дж. Ла Паломбара зосередив увагу на демократизації й інтеграції нації, розглядаючи розвиток диференційованих функцій і ефективних спеціалізованих структур. Дж. Коулмен аналізував потенціал системи, який проявляється в реакції на запозичення нових зразків інтеграції, участі й розподілу ресурсів та адаптації до змін.

У підсумковому розділі було зроблене припущення щодо стандартності модернізації, яка повинна проходити певні етапи. Ця ідея (у вигляді узагальнення проблем, з якими зустрічаються системи, що здійснюють перехід від аграрного до індустріального суспільства) втілилася у виокремленні послідовності криз модернізації: проникнення, участі, ідентичності, легітимності, розподілу.

Сумніви щодо доцільності подібного підходу були висловлені вже одним з авторів колективного твору – С. Вербою.

На його думку, запропонована схема криз та засобів подолання їх наслідків мала суттєву ваду, а саме – принципову неможливість відокремити причини криз від їх наслідків [2, с. 297].

Нищівним та водночас найбільш цитованим критичним закидом проти кризового синдрому став вислів Р. Грю про те, що «синдроми модернізації перетворилися на метафори і стали сортом інтелектуальної примхи, своєрідною претензією на науковість модернізаційної теорії» [3, с. 306]. Цей діагноз практично 40 років переслідує поняття «кризовий синдром», переходячи з досліджень політичної науки до літератури для широкого загалу. Не став винятком і вітчизняний науковий простір, де ця критика трансформувалася у звинувачення в поганому знанні історії модернізаційної теорії [4].

Отже, *метою статті* є аналіз особливостей трансформації поняття «кризовий синдром модернізації», вивчення методологічного потенціалу цього поняття в аналізі сучасних кризових явищ.

Основні результати дослідження. Аналіз наукових джерел 70-х рр. XX ст. показав, що критика колективної праці під редакцією Л. Біндера мала підстави [5]. Основним недоліком стало те, що припущення відносно послідовності кризових явищ, які можуть супроводжувати модернізаційний процес, було зроблене на матеріалах окремих досліджень, не пов'язаних єдиною шкалою дослідження спільних процесів, спільною територією та часовими рамками. Зазначимо, що існували і більш серйозні питання, які залишилися поза увагою колективу авторів: не було чітко визначено, чим є кризи модернізації, як вони відрізняються від труднощів, що виникають при трансформації. Відкритим залишилося й питання про те, чи спричиняє модернізація кризи, чи тільки загострює вже наявні проблеми. Не отримала висвітлення проблема залежності криз від якості самої модернізації – первинної або «навздогін».

Все це дозволяє повністю погодитися з думкою дослідника модернізаційної теорії Р. Барлетта, який вважав, що «опис п'яти послідовних криз – ідентичності, легітимності, поширення, участі та розподілу – означав на практиці вирок і всій модернізаційній теорії» [6, с. 277].

Незважаючи на обставини, що супроводжували народження, поняття «кризовий синдром модернізації» отримало резонанс, який проявився у намаганні вдосконалити методикою досліджень криз модернізації та спробах визначити природу кризовості модернізаційного процесу.

Реакцією стала збірка під редакцією Г. Алмонда, С. Фленегана і Р. Мундта «Криза, вибір і зміна. Історичні дослідження політичного розвитку». В першій частині «Підходи до казуального розвитку» Г. Алмонд висловлює думку про необхідність створення мультидисциплінарного методологічного підходу, який би дозволив досліджувати кризові явища в часово-просторовому вимірі. Для вирішення цього завдання декларувалася необхідність поєднання надбань теорії мобілізації, теорії раціонального вибору та теорії лідерства, що надало б можливості відійти від одномірності розуміння криз [7].

Відголос дискусій на тему долі кризового синдрому можна знайти у праці Ю. Хабермаса «Криза легітимації», одним із завдань якої було спростування того, що кризи в модернізації не мають ні початку, ні кінця [8, с. 4].

У роботі зазначалося, що дослідження модернізаційних перманентних криз має охоплювати зв'язок між системною інтеграцією і соціальною інтеграцією (де соціальна інтеграція проявляється в системі установ, пов'язаних спільними темами, а соціальні системи розглядаються як символічно структуровані життєві світи). У вказаних рамках кризовий процес набув вигляду перманентного стану, де одна криза спричиняє іншу.

Відзначимо і спробу аналізу модернізації крізь призму дослідження її «складнощів», «криз» та «зривів», що була здійснена в роботі Ш. Ейзенштадта «Традиція, зміни та сучасність» [9].

На думку Ш. Ейзенштадта, ключовим аспектом модернізації є структурна схильність до безперервних змін. «Складнощі» країн, що модернізуються, спричиняються тим, що вони не встигають збудувати життєздатну інституційну структуру, яка могла б успішно справлятися з виникаючими суспільними викликами.

«Зриви» процесу модернізації трактувалися як такі явища, що ставлять під сумнів життєздатність політичної системи взагалі. На відміну від них, «кризи» охоплюють стани дисфункціональності політичної системи, викликані невідповідністю між бажанням модернізуватися та інституційною нездатністю підтримувати цей процес. Вплив такого підходу прослідковується в роботах Дж. Лінца, який розглядав «зриви» як крайні точки в розвитку кризи [10].

Незважаючи на те, що у 80-х рр. ХХ ст. модернізаційна теорія отримує ярлик «хвороби» та діагноз «вмираючої», кризова тематика не залишається поза увагою науковців [11]. У цей період помітною стає тенденція відходу від прив'язування кризового синдрому модернізації до послідовної схеми з п'яти криз.

Так, Дж. Голдстоун у рамках запропонованої ним демографічно-структурної теорії на основі узагальнення інформації про соціально-політичні кризи ХVII ст. (на прикладах Англії, Франції, Іспанії, Китаю, Османської імперії) та кризи кінця ХVIII–ХІХ ст. (на прикладах Франції, Німеччини, Китаю і Японії) зробив висновок про те, що кризовий синдром індустріальної епохи в таких країнах, як Росія, Китай і Оттоманська імперія, був пов'язаний із залишками традиційних структур, уразливих до демографічного зростання ХІХ ст., що і призвело до розвалу на початку ХХ ст. [12, с. 141].

Типовою для цього періоду є праця П. Свенссона «Стабільність, криза і зрив: деякі примітки щодо концепції кризи в політичному аналізі», в якій ставилися питання щодо методології дослідження криз [13]. В ній зазначалося, що головною складністю дослідження політичних криз модернізації є принципова неможливість чіткого розмежування криз як причин та реакцій на системні виклики. У цій роботі приділяється увага і «кризовим

синдромам модернізації» – як станам, де кризові явища певного рівня можуть бути спричинені процесами більш глобального рівня.

Для 90-х рр. ХХ ст. ключовим завданням стало переосмислення основних положень модернізаційної теорії, своєрідна робота над помилками. В цей період відроджується інтерес до «кризового синдрому модернізації». Це було пов'язано як з переосмисленням надбань теорії модернізації через руйнацію радянського політичного простору для західної науки, так і з пошуком теорії, яка закрила б собою ідеологічний вакуум на пострадянському просторі.

Відтак звернення до кризового синдрому почало відмежовуватися від первинного понятійного наповнення та критичних зауважень, що призвело до появи нових уявлень про кризи модернізації.

Поширення набуває практика методологічного використання кризового синдрому як засобу дослідження окремих проблем політичної системи: еліти, виборчого процесу, етнополітики, геополітики та ін. Як приклад назвемо роботу А. Аклаєва «Етнополітична легітимність Російської Федерації на початку 90-х рр. ХХ ст.» [14].

У цій роботі постімперський період Російської Федерації визначався як модернізаційний, де етнополітичні проблеми стали причинами виникнення п'яти послідовних криз – ідентичності, легітимності, участі, розподілу, проникнення. Катализатором кризи ідентичності став конфлікт, що виник після руйнації СРСР, між російською і радянською ідентичностями.

Криза легітимності визначалася як наслідок невирішеності проблем: 1) правового забезпечення структури повноважень федеральної держави; 2) периферії імперської системи; 3) всеохопного контролю центру. Причина кризи участі вбачалася в розширенні присутності етнічних груп на політичній арені під час виборів.

Криза розподілу в етнополітичних стосунках розглядалася як проблема гарантування рівного доступу до суспільних ресурсів (напр., забезпеченість і статус, рівний доступ для всіх, незалежно від їх етнічної приналежності, незалежно від їх етнотериторіального статусу в межах федерації).

У параді суверенітетів, що відбувався при руйнації СРСР, вбачалася криза проникнення як конфлікт між старою політичною системою та новими вимогами, що постали перед суспільством, що модернізується.

Потрібно зупинитися і на продовженні тенденції розширення змісту кризового синдрому модернізації. Так, у творі П. Кеннеді «Вступаючи до двадцять першого сторіччя» як фактор розпаду імперії СРСР розглядаються кризи модернізації, що виникли після революції 1917 р. [15]. У цей період було закладено «непереборний мікс проблем» – кризу політичної легітимності, що переплітається із кризою економічного виробництва і соціального забезпечення, які підсилено кризами етнічних і культурних взаємин.

Наслідком тривалого знаходження в такому кризовому стані стало те, що політична система виживала «в цьому невимовному хаосі», енергії та сил якої не вистачало на пристосування до нових викликів.

«Кризовий синдром модернізації» для радянської системи – це потрапляння до замкненого кола, де система опиняється у стані «зависання», не маючи відповідей на нові заклики до неї, оскільки «новим ідеям і пропозиціям доводиться постійно проходити випробування на відповідність ідеологічній ортодоксії», а громадяни витрачають енергію на підкорення правилам гри, встановленим системою, що вважається вищим проявом розсудливості [15, с. 278].

Двадцять перше століття демонструє перехід поняття «кризовий синдром модернізації» на новий рівень з одночасним збереженням основних тенденцій попередніх періодів. У науковому середовищі чітко простежується намагання відновити уявлення про кризи модернізації як певну послідовність кризових явищ.

Наприклад, у роботі М. Ленга «Криза розвитку: порівняльний історичний аналіз кризових ефектів державотворення у Ботсвані, Малайзії та Уганді» аналізується роль

кризових чинників в історії модернізації цих країн [16]. Критерієм для вибору країн стало спільне колоніальне минуле (під управлінням Британської корони).

У цій роботі «кризовий синдром» розглядається з точки зору позитивності та негативності для подальшого розвитку системи. Позитивний потенціал приписується кризам модернізації, що «полегшують заміну державного апарату на більш ефективний і розчищають дорогу для нового ефективного ладу, замінюючи стару укорінену автономну еліту», а отже, виступають чинником консолідації суспільства та влади для вирішення нагальних проблем розвитку. На противагу цьому сукупність криз, що супроводжують модернізацію та призводять до руйнування політичної системи (на прикладі Уганди), є негативною.

Ще один підхід до визначення сутності кризового синдрому відштовхується від того, що сучасні множинні кризові явища зумовлюються асиметричними зрушеннями глобального середовища. Це проявляється в одночасній наявності закінчення індустріальної доби в одних регіонах і розквіту цієї фази – в інших.

У цих рамках «кризовий синдром модернізації» є окремим випадком множинного кризового ураження політичної системи, де кризи є пов'язаними з незбігом принципів розвитку традиційного суспільства (що базується на циклічному життєвому ритмі) та лінійному розумінні часу індустріального суспільства.

Популярності набуває практика трактування «кризового синдрому» як явища, спричиненого різнорівневими кризами. Назвемо приклади визначення кризового синдрому як «поєднання криз модернізаційного зростання»: «кризи ранньої модернізації, кризи зрілого індустріального суспільства та кризи ранньої постмодернізації [17].

Система потрапляє у «мультикризовий вихор» через намагання політичними засобами відкласти вирішення проблем на певний термін. Така стратегія утримання за будь-яку ціну існуючої ситуації накопичує енергію «відтермінованих змін» та веде до нового цивілізаційного вибуху [18, с. 65].

Відзначимо і більш амбітні пропозиції щодо розширення трактування кризового синдрому. По-перше, це прирівнювання кризового синдрому до феномену, де одна криза спричиняє за собою іншу, більш масштабну і більш руйнівну. «Спусковим гачком» появи множини кризових факторів виступає демонтаж системотвірних елементів капіталістичної системи [19]. Криза капіталізму автоматично генерує ще декілька криз:

- 1) кризу західної цивілізації;
- 2) кризу протестантського ставлення до праці (на фоні стрімко зростаючих тенденцій до гедонізму, культу споживання як серед верхів, так і серед низів);
- 3) кризу християнського типу особистості;
- 4) кризу білої раси.

Вкажемо і на випадок виокремлення кризового синдрому як інноваційного передвісника потрапляння системи у стан фазового зламу. Множинні кризи проявляються у вигляді компактних інноваційних утворень, які поступово трансформуються у принципову іншу історичну реальність [20].

Висновки. Незважаючи на нищівну критику, якої зазнав «кризовий синдром модернізації» при народженні, широка практика звернення до поняття демонструє власну еволюцію з досить чіткими тенденціями:

- 1) подолання прив'язування до схеми з п'яти послідовних криз;
- 2) розширення змісту, яке відбувається через прагнення науковців визначити природу множинної кризовості трансформаційних процесів;
- 3) врахування сучасних методологічних надбань гуманітарного наукового блоку.

Все це, на нашу думку, є підставою для розмежування визначення «кризового синдрому модернізації» за часовими параметрами та зумовлює вивільнення від негативного ореолу.

Література:

1. Crisis and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – 320 p.
2. Verba S. Sequences and Development / Sidney Verba / [Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder]. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – P. 283–316.
3. Grew R. Modernization and Its Discontents / Raymond Grew // American Behavioral Scientist. – 1977. – Vol. 21. – №2. – P. 289–312.
4. Кутуев П. Сообщество ритуала модернизации: от логоса к культуре / Павел Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №3. – С. 106–127.
5. Tilly C. Western State-Making and Theories of Political Transformation / Charls Tilly // The Formation of National States in Western Europe. Princeton. – Princeton: Princeton University Press, 1975. – Ch. IX. – P. 601–686.
6. Bartlett R. C. On the Decline of Contemporary Political Development Studies / C. Robert Bartlett // The Review of Politics. – 1996. – Vol. 58. – №2. – P. 269–298.
7. Almond G.A. Approaches to Developmental Causation // Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development / Ed. by G.A. Almond, S. Flanagan and R. Mundt. – Boston: Little, Brown and Co, 1973. – P. 1–41.
8. Habermas J. Legitimation Crisis / Jurgen Habermas. – London: Heinemann Educational Books Ltd, 1973. – 164 p.
9. Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernity // S.N. Eisenstadt. – New York: John Wiley&Sons, 1973. – 326 p.
10. Linz, J. J. Crisis, Breakdown and Reequilibration / J. J. Linz. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978. – Part I. – P.1-97.
11. Higgott R. A. Political development theory: The contemporary debate / A. Richard Higgott. – New York: St. Martin's Press, 1983. – 124 p.
12. Goldstone J. East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey and Ming China / J. Goldstone // Comparative Studies in Society and History. – 1988. – Vol. 30. – №1. – P. 103–143.
13. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis / Palle Svensson // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Bind 9. – №2. – P. 129–138.
14. Aklaev A. The Case of the Russian Federation Ethnopolitical Legitimacy in the Early 1990s. / Airat Aklaev // Ethnic Conflict Management. Berghof Occasional Paper. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. – 1996. – №9. – P. 1-80.
15. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век: монография / Пол Кеннеди; [пер. с англ. А. В. Борисовой]. – М.: «Весь Мир», 1997. – 480 с.
16. Lange M. Developmental Crises: A Comparative-Historical Analysis of the Effects of Crisis on State Building in Botswana, Malaysia and Uganda / Matthew Lange // Commonwealth and Comparative Politics. – 2009. – Vol. 47. – P. 1–41.
17. Стародубровская И.В., Мау В.А. Великие революции от Кромвеля до Путина / И.В. Стародубровская, В.А. Мау. – М.: Вагриус, 2004. – 514 с.
18. Фурсов А. Кризис-матрешка, демонтаж капитализма и конец эпохи пирамид / Андрей Фурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/fursov.htm>
19. Переслегин С. Опасная бритва Оккама / Сергей Переслегин. – М.: АСТ: Астрель, СПб.: Terra Fantastica, 2011. – 664 с.
20. Столяров А. Освобожденный Эдем / Андрей Столяров. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ; СПб.: Terra Fantastica, 2008. – 414 с.

*Отделенцев Евгений Александрович,
аспірант Відкритого міжнародного
університету розвитку людини "Україна"*

УДК 303

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМ І МЕТОДІВ ТА ФІЛОСОФСЬКО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ МЕТОД ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

У статті проведений аналітичний огляд основних парадигм, підходів і методів політології. Показаний їх зв'язок із спеціальними науковими дисциплінами. Визначена провідна роль філософських категорій в класифікації та систематизації наявних і розробці нових парадигм, методів та підходів. Визначається важливість філософсько-категоріального методу як найбільш загального та фундаментального, показана його координаційна та евристична роль. Показана можливість розширення та вдосконалення методологічного та категоріального апарату політології.

Ключові слова: *філософсько-категоріальний метод, підхід, парадигма, політологія, систематизація.*

В статье проведен аналитический обзор основных парадигм, подходов и методов политологии. Показана их связь со специальными научными дисциплинами. Определена ведущая роль философских категорий в классификации и систематизации имеющихся и разработке новых парадигм, методов и подходов. Отмечается важность философско-категориального метода как наиболее общего и фундаментального, показана его координационная и эвристическая роль. Показана возможность расширения и усовершенствования методологического и категориального аппарата политологии.

Ключевые слова: *философско-категориальный метод, подход, парадигма, политология, систематизация.*

In the article made an analytical review of basic paradigms, approaches and methods of political science. It was shown their connection with the special scientific disciplines. It was determined the lead role of philosophical categories in the classification and systematization of existing and developing new paradigms, methods and approaches. It was noted the importance of philosophical and categorical method as the most common and fundamental, it was shown the coordination and the heuristic role. It was shown the possibility of expansion and improving the methodology and the categorial apparatus of political science.

Key words: *philosophical and categorical method, approach, paradigm, political science, systematization.*

Постановка проблеми Об'єктом вивчення політичної науки є політика, політична сфера суспільного життя. Предметом політології є закономірності взаємовідносин соціальних суб'єктів з приводу політичної влади. Ці проблеми вивчаються не тільки політологією, але й філософією, соціологією, державно-правовою наукою і т. д. Політологія ж вивчає їх, інтегруючи в собі загальні аспекти цих дисциплін у вигляді парадигм, підходів, методів як визнаних всіма специфічних логічних, розумових моделей, що визначають способи сприйняття та інтерпретації дійсності і протягом певного часу дає науковому співтовариству спосіб постановки проблем та їх рішень. Кожна парадигма, підхід, метод має в основі певну філософську, природно - або гуманітарно-наукову категорію, розглядаючи проблеми політології з позиції відповідної науки. Стає необхідним створення цілісного погляду на теоретичні парадигми, методи та підходи, для чого пропонується комплексний філософсько-категоріальний підхід, що використовує категорії філософії, що виникли як узагальнення всіх наукових парадигм і категорій і, отже, характеризуються максимальною повнотою і універсальністю.

Актуальність проблеми. Головне завдання дослідників полягає в пошуку раціонального варіанту використання методології та підходів. Дійсно нове в науках може бути зроблене тільки після відповідного розвитку філософського підходу до дійсності. Розвиток філософії забезпечує раціоналізацію наукового відображення дійсності [8]. Будь-яке дослідження свідомо чи несвідомо приводить кожного дослідника до міркування про використаний стиль наукового мислення, про те, як слід доводити, а не тільки про те, що доводиться. Наявність великої кількості дослідницьких методів, в усіх науках, та особливо у політології, яка є междисциплінарною, інтегративною наукою, говорить про необхідність їх вивчення з метою їх класифікації, систематизації, вдосконалення та ефективного використання. Для цього також потрібні наукові методи, але більш загальні та максимально інтегративні, і такі методи є у науковій філософії, яка має безпосередній зв'язок із спеціально-науковим знанням, та яка найбільш підходить для виконання методологічно-координуючої ролі.

Об'єкт. Об'єктом дослідження є парадигми та методи (підходи) політології, які використовуються для дослідження та вирішення політичних проблем. Аналізуються усі основні групи парадигм та методів, тому що виділення таких груп парадигм, методів, підходів та їх систематизація та класифікація дає змогу пояснити зв'язок політологічних теорій з найбільш загальними науковими та соціально-філософськими дослідженнями, побачити зв'язок політичної науки із загальними науковими теоріями та простежити еволюцію уявлень про політичну сферу суспільного життя.

Мета. Метою статті є аналітичний огляд парадигм, методів та підходів політології, пошук загальних засад їх виникнення та формування, вивчення їх зв'язку з найбільш загальними науковими та соціально-філософськими парадигмами, методами та підходами, науковими теоріями, простеження їх еволюції, пошук шляхів їх систематизації та розробки найбільш універсальних та ефективних парадигм, методів, підходів політології

Аналіз наявних досліджень. Політологія має великий арсенал дослідницьких методів, оскільки є междисциплінарною наукою і використовує методологічну базу всіх суміжних дисциплін. Найбільш важливі і часто використовувані методи політології можна підрозділити на три групи [1]. Перша група – теоретичні методи дослідження політики; друга група – філософські (або загальнологічні) методи, пов'язані з процедурою пізнавального процесу як такого; третя група – методи емпіричних досліджень.

Перша група - теоретичні методи та методологія - об'єднують сукупності специфічних методів політичної науки. Вони відрізняються безпосередньою спрямованістю на об'єкт, що вивчається і дають його специфічну інтерпретацію (наприклад, системний і діяльнісний підходи), або орієнтують на особливий підхід до нього (порівняльний та історичний методи). Важливим є вибір адекватного методу дослідження [2, с. 30] Нормативно-ціннісний підхід вимагає виходити з етичних цінностей і норм, з належного чи бажаного, відповідно до них будувати політичну поведінку та інститути. Нормативно-ціннісний підхід визначає політику, як деяку норму цінностей, які служать для регулювання відносин у суспільстві. Він має на меті обґрунтувати форму оптимального політичного устрою суспільства та засоби її досягнення. Але цей підхід має такі недоліки, як ідеалізація політичної дійсності, відірваність від реальності, умоглядність, тому що ціннісні судження відносні, залежать від світогляду, соціального стану та індивідуальних особливостей людей.

Інституційний підхід орієнтує на вивчення інститутів, за допомогою яких здійснюється політична діяльність, тобто держав, партій, інших організацій і об'єднань, права. Він дозволяє створити цілісне уявлення про те, як інституціональна підсистема впливає на функціонування політичної системи в цілому.

Історичний підхід заснований на вивченні політичних явищ у їх послідовному часовому розвитку, виявлення минулого, сьогодення і майбутнього. Він вимагає хронологічної фіксації політичних подій і фактів, їх дослідження у часовому розвитку, виявлення зв'язку сьогодення, минулого і майбутнього. Цей метод переважає в історичних науках. Перевага підходу полягає насамперед у тому, що він дає можливість вивчати

політичні процеси в контексті тієї історичної обстановки, в якій вони виникають і розвиваються.

Соціологічний підхід широко використовується в аналізі політичної системи суспільства. З його допомогою з'ясовується залежність політичних процесів від розвитку суспільства в цілому, від його соціальної структури, від системи економічних відносин, від ідеології та політичної культури суспільства. Соціологічний підхід припускає з'ясування залежності політики від суспільства, соціальної зумовленості політичних явищ, у тому числі вплив на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології та культури.

Антропологічний підхід багато в чому протилежний соціологічному. Віддає перевагу природі людини в обґрунтуванні політичних процесів. Антропологічний підхід вимагає вивчення обумовленості політики не соціальними чинниками, а природою людини як родової істоти, що має незмінний інваріантний набір основних потреб (в їжі, одязі, житлі, безпеці, вільному існуванні, духовному розвитку).

Психологічний підхід орієнтує на вивчення суб'єктивних механізмів політичної поведінки, індивідуальних якостей, рис характеру, несвідомих психічних процесів, а також типових механізмів психологічних мотивацій.

Діяльнісний підхід припускає розгляд політики як специфічного виду громадської діяльності, як циклічного процесу, що має послідовні стадії, етапи: визначення цілей діяльності, прийняття рішень, організація мас і мобілізація ресурсів на їх здійснення, регулювання діяльності, облік і контроль за реалізацією цілей, аналіз отриманих результатів і постановка нових цілей. Діяльнісний підхід служить методологічною базою теорії політичних рішень.

Соціально-психологічний підхід аналогічний психологічному, однак стосовно до індивідів, в залежності від їх приналежності до соціальних груп, етносів. З його допомогою досліджується психологічний характер цих груп (націй, класів, малих груп, натовпу і т. д.).

Критико-діалектичний підхід є своєрідним розвитком і особливо широко використовується в марксизмі. Він орієнтує на критичний аналіз політичних явищ, виявлення внутрішніх протиріч як джерела саморуху політики, соціально-політичних змін. Критично-діалектичний метод широко використовується в марксистському аналізі політики, у неомарксизмі, у ліберальній та соціал-демократичній думці. Він є провідним у такій важливій соціологічній та політологічній дисципліні, як конфліктологія.

Порівняльний (компаративний) підхід передбачає зіставлення однотипних політичних явищ, наприклад, політичних систем. Його особливість полягає в зіставленні двох (або більше) політичних об'єктів, різних засобів виконання одних і тих же політичних функцій і т. д. з метою виявлення їх загальних і специфічних рис, знаходження найбільш ефективних форм політичної організації.

Юридичний метод аналізує політичне життя шляхом вивчення державно-правових і політичних інститутів, їх формальної структури, процедур їх діяльності.

Бихевиористський ("поведінковий") метод [3, с. 76] припускає вивчення політики допомогою конкретних досліджень політичної поведінки в різних громадських і професійних групах, його типізації та моделювання. Бихевиоризм зіграв помітну роль у становленні та розвитку порівняльної і прикладної політології. У рамках постбіхевиористського періоду формуються і отримують розвиток такі типи політичного дослідження, як структурно-функціональний аналіз і системний підхід.

Структурно-функціональний аналіз передбачає розгляд політики як деякої цілісності, системи, включає в себе складну структуру та структурні елементи, кожен елемент якої має певне призначення, котрі підпорядковуються певним закономірностям розвитку і функціонування та виконує специфічні функції (ролі), спрямовані на задоволення відповідних потреб системи. Системний підхід розглядає політичну сферу суспільства як цілісний, складноорганізований, саморегульований механізм, як певну цілісність, що складається із сукупності елементів, які знаходяться в безперервній взаємодії з навколишнім

середовищем через "вхід" (сприймає вимоги громадян, їх підтримку або несхвалення) і "вихід" (прийняті політичні рішення і дії) системи, що має функції діяльності, періоди "активності" і "спаду", переходу [4, с.35].

Друга група - філософські (світоглядні) методи - відносяться не до дослідження політичних об'єктів, а безпосередньо до організації та процедури пізнавального процесу. Їх називають загальнонауковими або загальнологічними методами. Ці пізнавальні засоби не дають специфічної картини політики, та належать не тільки політиці, а всій науці в цілому. До них відносяться індукція і дедукція, аналіз і синтез, поєднання історичного та логічного аналізу, моделювання, уявний експеримент, математичні, кібернетичні, прогностичні та інші подібні методи. Наприклад, політичний аналіз - це метод дослідження політичних процесів, явищ, ситуацій шляхом їх розчленування на складові частини з метою вивчення джерела розвитку, структури, діючих сил, виявлення основних факторів, що обумовлюють логіку їхніх дій.

Третю групу пізнавальних засобів політології складають методи емпіричних досліджень, які дозволяють отримати первину інформацію про політичні факти. Ці методи, як і загальнологічні, не відображають специфіку політології і, в основному, запозичені нею з соціології, кібернетики та деяких інших наук. До цих методів відносяться використання статистики (в першу чергу, електоральної), аналіз документів, анкетне опитування, лабораторний експеримент, ділові ігри (особливо плідні при прийнятті політичних рішень), спостереження та інші. Найбільш широке застосування емпіричні методи знаходять у прикладній політології. Важливим методом прикладної політології є контент-аналіз - метод кількісного вивчення змісту політичної інформації [5, с.12]. До контент-аналізу тісно примикає факторний аналіз - метод багатомірної математичної статистики, що застосовується зазвичай для вимірювання взаємозв'язків між ознаками політичних об'єктів та класифікації ознак з урахуванням цих взаємозв'язків [6, с. 327].

Виклад основного матеріалу По тому, який шлях пройшла політика від давньогрецьких полісів до сучасного однополярного світу, можна судити про те, який генезис пройшла політична свідомість, а разом з ним, як його основа, парадигмальний та методологічний апарат політології. Наприклад, в історії політичної думки першими використовувалися теологічна парадигма, яка базується на надприродному поясненні державної влади, бачить її витoki у божественній волі і релігійних засадах. На ранніх етапах існування суспільства панувало надприродне тлумачення політичної влади, тому що люди ще не могли обґрунтувати внутрішні та зовнішні чинники політичних явищ.

Далі з'явилася натуралістична група парадигм, яка ґрунтується на розгляді людини як частини природи і поясненні політики природним середовищем: географічними умовами, біологічної конструкцією, психічними властивостями людини і т.д. Прихильники цих парадигм намагалися з'ясувати природу політики, виходячи з домінуючого значення факторів, що мають несоціального характеру: територіальних, економіко-географічних, фізико-кліматичних та інші явищ.

Біологічна парадигма сягає корінням у теорії про біологічну природу пануючого класу і будується на визнанні наявності загальних для людини і тварин засад і понять. Сутність біологічної парадигми полягає у визнанні одностороннього впливу фізіологічних властивостей людини на політичне життя суспільства.

Психологічна парадигма доводить, що основний фактор, який пояснює політичний та соціальний розвиток суспільства - психологічні властивості людей. Її автори зводять усі політичні явища до дії психологічних якостей людини.

Соціальна група парадигм тлумачить політику через вплив на неї інших сфер суспільства: економіки, соціальної структури, права, культури, представлена різними теоріями, які пояснюють природу та походження політики через дію інших сфер суспільного життя, або соціокультурних властивостей політичного суб'єкта.

З цього видно, що генезис та еволюція політологічної методології є обумовленими генезисом та еволюцією спеціальних наук. Для систематизації існуючих парадигм, методів

та підходів політології, та формування нових пропонується філософсько-категоріальний підхід. Розглядаючи можливості вдосконалення і розширення наявних підходів і методів політології, необхідно відзначити, що всі парадигми та підходи (методи) представляють розширення та інтерпретації будь-якої філософської категорії, природно-наукової або соціальної, що узгоджується з теорією пізнання, згідно з якою людина в процесі пізнання шляхом узагальнення сходять від конкретного до абстрактного [7, с. 477]. При цьому, як відомо, вона концентрує в нечисленних загальних поняттях істотні властивості безлічі конкретних предметів, створює категорії і використовує їх у подальшому пізнанні. Одним з випадків такого застосування є створення політологічних парадигм. Причому, в силу обмеженості здібностей окремої людини, кожна з парадигм або підходів, створена, знову ж таки, окремою людиною, або в кращому випадку, обмеженим колективом, які розглядають політологію з певною, сторонни, та у багатьох випадках, емоційно забарвлено. У той же час парадигма або підхід, за визначенням, є конструкцією синтетичною і покликаною охоплювати досліджуваний предмет як можна більш всебічно. У цьому моменті проявляється природне обмеження людського пізнання, яке хоч і переборюється в міру прогресу науки та її інструментарію, але все таки має місце на певних етапах наукового прогресу. При цьому виникає завдання якщо не скасувати ці етапи становлення та розвитку парадигм (підходів), то принаймні, скоротити число етапів і прискорити їх проходження.

Це можна зробити, свідомо застосовуючи і вдосконалюючи категоріальний апарат наукової філософії, що становить базу для створення парадигм, і який творці парадигм використовують неусвідомлено і інтуїтивно. При цьому, природним чином, виникає також задача розробки методик застосування категоріального апарату наукової філософії, вже не тільки при інтуїтивному, творчому "створенні" парадигм, а й при свідомому, методичному і навіть "технічному" їх "конструюванні". Шляхи вирішення даної науково-методологічної проблеми лежать через уточнення категорій, побудова певної їх класифікації, ієрархії, системи, стосовно до змісту і суті сфери їх застосування, в даному випадку до сфері політології. В основі найбільш відомих парадигм і підходів лежать такі поняття, як бог (теологічна парадигма), природа (натуралістична), держава (інституціональний підхід), етика та аксіологія (нормативно-ціннісний підхід), організм (біологічна парадигма), управління (діяльнісний підхід), соціум (соціологічний підхід), система (системний підхід), поведінка (бихевиористський підхід), діалектика протилежностей (парадигми конфлікту і згоди), структура і функція (структурно-функціональний підхід). Сукупність парадигм та підходів відображає не тільки процес пізнання на основі переходу від конкретного до абстрактного, але й процес становлення та розвитку людського пізнання. Так, існування теологічної та натуралістичної парадигм, відображає перехід від міфологічного світогляду до наукового, Натуралістичната соціологічна, відображають перехід від механіцистського світогляду до комплексно-системного, діалектичного. Кожна з парадигм або підходів моделює певну частину змісту світу політики. Так, психологічний, бихевиористський та нормативно-ціннісний підходи орієнтовані на облік установок, інтересів і цілей різних соціальних груп. Інституційний підхід вивчає переважно політичні суб'єкти та об'єкти політичних взаємодій (соціальні інститути, організації, партії), структурно-функціональний відображає зв'язки і відносини соціальних суб'єктів і об'єктів, їх внутрішню структуру і динаміку. Системний і діяльнісний підходи вивчають процеси регулювання і узгодження соціальних інтересів політичних суб'єктів, соціальних груп, діяльність з управління, постановці цілей і вибору засобів їх досягнення, порівнюючи витрати і ресурси.

Висновки Вивчаючи об'єкт, вчені рано чи пізно починають приділяти більше уваги науці як формі відображення дійсності. В якості дослідників наукового відображення світу такі вчені виходять за рамки спеціальності і переходять до філософії. Всі вчені завжди певною мірою філософи, хоча і не всі усвідомлюють це, чи не мають достатньої філософської підготовки. У той же час необхідно виходити з того, що представники всіх наук, а не тільки філософи, розвивають філософське вчення про наукове відображенні дійсності. Більш того, професійні філософи, залишаючись в рамках тільки філософії, мають

менше можливостей для розвитку науки. У той же час дослідники в спеціальних науках мають справу з науковим відображенням дійсності. Вони розробляють наукові моделі аналізованих об'єктів і на їх основі творять нові об'єкти дійсності, як концептуальні, так і матеріальні. Життя неодноразово показує, що філософія потрібна не тільки філософам і навіть не стільки їм, і разом з тим, філософію розробляють не тільки філософи, а всі фахівці, вишукуючи все нові абстракції, і збагачуючи тим самим зміст базових філософських категорій. Виходячи з діалектичності буття слід очікувати, що існує і "зворотний зв'язок", від філософських категорій до спеціальних наук, особливо міждисциплінарних і гуманітарних, однією з найбільш яскравих представниць яких є політологія, парадигми, методи і підходи якої нагадують цілі розділи наукової філософії. Розвиток методології, застосування категорій наукової філософії в політології є тим тернистим, але багатообіцяючим шляхом, який виведе політологію на якісно нові рівні і розкриє перед нею необмежені перспективи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнивши теоретичну базу стосовно політологічних парадигм, методів та підходів доцільно зосередити увагу на розвитку філософсько-категоріального підходу, який забезпечить більш тісний зв'язок політології із спеціально-науковим знанням, яке допоможе вдосконалити наявну політологічну методологію та дасть нові методи вивчення, моделювання та позитивного перетворення існуючої політичної реальності.

Література:

1. Political Candidate for Greatness. Tuesday July 5, 2011. Методи политологии [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://the41stvotv.org/politologija/19-metody-politologii.html>
2. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисловие А.К. Соколова. – М.: Издательство "Весь Мир", 1997. – 544 с.
3. Политология: учеб. для студентов вузов / Р.Т. Мухаев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 495 с.
4. Политология: Учебное пособие / Под ред. А.С.Тугаева, А.Е.Хренова.— СПб.: Питер, 2005.— 560 с.: ил.— (Серия "Учебное пособие")
5. Методы политического анализа: Учебно-методическое пособие для вузов / Составитель: В.Н. Морозова.— Воронеж, 2007.— 52 с.
6. Lawrence S. Meyers, Glenn Gamst, A. J. Guarino. Data Analysis Using SAS Enterprise Guide. Cambridge University Press: 2009 398 p.
7. Філософія: підручник/за ред. О.П.Сидоренка.—К.:Знання,2008.—891 с.
8. Войтов А.Г. Философия: Учебное пособие аспирантам – М.: Издательско-торговая корпорация „Дашков и К°“, 2003. – 514 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://infinan.ru/philosophy/vojtov_a_g_-_filosofija__uchebnoe_posobie_aspirantam_-_m___2003_4.html

*Семенець-Орлова Інна Андріївна,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

УДК 323.2:364.42

СУЧАСНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ НАУКОВІ ПРОГРАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано науково-аналітичний зміст сучасних європейських програм дослідження сімейної політики, виділено основні значущі висновки, зроблені у ході виконаної в рамках цих програм пошуково-дослідницької діяльності.

Ключові слова: сімейна політика, наукова мережа дослідження сімейної політики.

Проанализировано научно аналитическое содержание современных европейских программ исследования семейной политики, выделены основные выводы, сделанные в ходе выполненной в рамках этих программ поисково-исследовательской работы.

Ключевые слова: *семейная политика, научная сеть исследования семейной политики.*

Scientifically analytical maintenance of the modern European programs of research of family policy is analysed, basic meaningful conclusions, done during the searching-research activity, are systematized.

Keywords: *family policy, scientific network of research of family policy.*

За останні десятиліття кількість системних досліджень сімейної політики значно виросла. [4; 5; 7; 9; 12; 13] Неоднозначність обґрунтування сучасних соціально-економічних та політичних умов життєдіяльності сім'ї, полярність наукових дискусій стосовно деяких питань майбутнього сім'ї, різновекторність і навіть еkleктичність сучасного розуміння змісту сімейної політики серед широкої громадськості становлять проблему як для урядів, так і для політичних дослідників. Вищезазначена ситуація ілюструє наявність багатьох проблем у науковому аналізі сімейної політики. Це потребує додаткових зусиль в напрямку вироблення політичних оцінок, конструювання погоджених наукових висновків, корисних для виробників сімейної політики.

Наукові проекти і активізація діяльності науково-аналітичних мереж з питань сімейної політики у межах Європейського контексту зумовлено рядом причин. По-перше, національні уряди турбуються про узгодженість політичних дій у напрямку реагування на наслідки сучасних демографічних змін. По-друге, розширення ЄС у 2004 р. поставило багато сімейних проблем в центр політичного дискурсу, адже до ЄС приєдналася низка країн, які мали відмінну соціально-економічну систему і все ще виправляли ефекти масивного руйнування, викликаного пострадянською модернізацією. По-третє, на даному етапі актуалізовано спробу формалізувати зобов'язання країн-членів ЄС стосовно державної поваги і захисту сімейного життя, таким чином піднімаючи профіль сімейних питань та добробуту сімей як пункт порядку денного ЄС.

Сімейна політика дуже відрізняється між країнами-членами ЄС. Політичні завдання і інструменти диференціюються уздовж ідеологічних ліній виробників політики, тому уніфіковане погодження національних політик на рівні ЄС ускладнюється.

На думку Л. Хантрайз – професора європейської соціальної політики в Університеті Лафборо (Великобританія), у західній науковій думці вивчення сімейної політики досі ставить більше питань, ніж дає відповідей і демонструє всю складність наявних пошуків, а також нездатності виробників сімейної політики адекватно і швидко реагувати на нові зміни об'єкта заходів політичного впливу. Л. Хантрайз – автор численних політичних оглядів для ЄС – вважає, що глибоке методологічне наукове вивчення сімейної політики тільки розпочинається. [12, p.121]

На нашу думку, головний недолік сучасних європейських дослідницьких програм сімейної політики – це зосередженість наукових пошуків лише на факторах рентабельності прямих заходів сімейної політики і відсутність комплексного аналізу щодо наслідків непрямих заходів, які здійснюються у інших сферах забезпечення життєдіяльності суспільства. Первинна мета сімейної політики – індивідуальне і сімейне благополуччя, державні заходи сприяння якому побудовані на ясній і відкритій комунікації громадян та влади. [13, p.14] Значна частина дослідницьких пошуків наукових мереж ЄС зроблена у напрямку ідентифікації прикладів хорошої політичної практики сімейної політики, однак досить вузько пояснено чи можна певні заходи сімейної політики, ефективні в одному національному контексті, використовувати у іншому. Л. Хантрайз вважає, що у ході аналітико-дослідницької діяльності з проблематики сімейної політики потрібно спробувати детермінувати темпоральну константу, що віддзеркалювала б динаміку взаємовідношення

процесів модернізації сім'ї з одного боку та сімейного добробуту як одного з основних показників ефективності реалізації заходів сімейної політики на конкретному етапі суспільного розвитку – з іншого. Використання такої константи полегшувало б аналіз історичної еволюції сімейної політики, що важливо для встановлення закономірностей та, навіть, законів у даній політичній сфері.

Зазначимо, що у назвах ряду європейських науково-аналітичних мереж, які займаються проблемами сімейної політики і висновки роботи яких буде проаналізовано в статті, не фігурує саме поняття сімейна політика, хоча за змістом та завданнями ці мережі призначені у ході своєї діяльності сформулювати всі необхідні актуальні узагальнення для виробників сімейної політики країн-членів ЄС. Правильне пояснення такої ситуації поки неясне. [4, р.121]

Протягом 1990-х років Європейська Обсерваторія національної сімейної політики за допомогою відкритого методу координації (Open method of coordination – OMC), який є відносно новим міжурядовим засобом управління в Європейському Союзі, та на основі добровільного співробітництва держав-членів і Mutual information system on social protection (MISSOC) – спільної інформаційної системи з питань соціального захисту – збирали інформацію про національні політики, що була корисна для порівняльних цілей. Більшість членів ЄС досі не мають явної і послідовної сімейної політики. Незважаючи на те, що стосовно моделі європейської сім'ї чи європейської сімейної політики на рівні ЄС не було досягнуто консенсусу, країни-члени можуть, тим не менш, використовувати комплексні результати діяльності науково-аналітичних мереж ЄС з питань державної підтримки сімей для вирішення певних спільних проблем, з якими стикаються національні виробники політики у процесі забезпечення узгодженості політичних реформ ЄС.

У ході дослідження встановлено, що в процесі експорту-імпорту між країнами уроків сімейної політики слід особливо враховувати ступінь сумісності політико-економічних процесів тих суспільств, що діляться досвідом та тих, що бажають праксеологізувати його на своєму національному ґрунті. Тому, на нашу думку, пряме запозичення Україною досвіду державної підтримки сім'ї країн-членів ЄС є поки що неприйнятним до етапу приблизного зрівняння економіко-політичного розвитку України та розвинених держав Європи хоча б за більшістю стратегічних показників. Незважаючи на те, що економіко-політичні системи країн Центрально-Східної Європи за багатьма критеріями схожі до систем інших розвинених членів ЄС, мережа IPROSEC не рекомендує виробникам політики цих країн сліпо запозичувати прогресивний досвід ЄС і виокремлює їх з традиційних режимів сімейної політики до так званого посткомуністичного режиму, науково-аналітичний опис якого на сучасному етапі дано тільки частково. [4, р.14] Отже, країни Центрально-Східної Європи можуть використовувати досвід практик сімейної політики «старих» членів ЄС, однак з особливою обережністю. [4, р.15]

Режими сімейної політики країн-членів ЄС (за класифікацією мережі IPROSEC): [4, р.60]

1. Держави-члени засновники ЄС: Франція, Німеччина, Італія (*континентальний режим сімейної політики*);
2. Держави-члени другої хвилі розширення ЄС: Ірландія, Великобританія (*ліберальний режим сімейної політики*);
3. Держави-члени третьої хвилі ЄС: Греція, Іспанія (*південно-європейський режим сімейної політики*);
4. Держави-члени четвертої хвилі ЄС: Швеція (*соціал-демократичний режим сімейної політики*);
5. Держави-члени п'ятої хвилі ЄС: Естонія, Угорщина, Польща (*посткомуністичний режим сімейної політики*).

Науково-аналітична мережа NIEPS дійшла висновку, що на економіко-політичний перехід держав Центрально-Східної Європи досі впливають наслідки демонтажу соціальних систем планових економік. [5, р.112] На даному етапі більшість населення цих держав,

зважаючи на історичний досвід широкої сімейної політики ЄС, має завищені очікування до державної підтримки сімей і артикулює велике число вимог до виробників сімейної політики, які не можуть бути повністю забезпечені в умовах дефіциту ресурсів. Фахівці NIEPS рекомендують конструювати національні режими сімейної політики в даному регіоні за ліберальним зразком, однак, з особливою обережністю. Адже більшість населення Центрально-Східної Європи у своєму пристосуванні до ослаблення системи добробуту в 1990-ті рр. страждала через падіння сімейного добробуту. Тому, фахівці мережі NIEPS пропонують владі цих посткомуністичних держав, в першу чергу, сконцентрувати політичні зусилля на скороченні бідності в національному масштабі, використовуючи інструмент широких універсальних заходів державної підтримки сімей. [5, p.113] Вузько адресну підтримку сімей, вважають науковці NIEPS, можуть собі дозволити тільки держави із тривалим та стабільним економічним розвитком. За такої ситуації більшість сімей не потребує державної підтримки у напрямку захисту свого добробуту від негативних наслідків функціонування вільного ринку. Окрім того, у західній економічній теорії побутує думка про таку необхідну умову досягнення суспільного консенсусу в умовах нестабільного економічного розвитку держави як забезпечення рівного доступу всіх платників податків до ряду базових суспільних благ. [13, p.18]

Основна проблема наукових досліджень сімейної політики в Європі, що провадяться в межах і поза межами науково-дослідницьких мереж, – це стурбованість наслідковим відношенням між сімейною політикою і сімейним добробутом. Добробут сімей, наприклад, був одним із ключових тем виступів Папи Римського Бенедикта XVI за перші три місяці 2011 р. Друга за важливістю проблема науково-аналітичних пошуків, яка фігурує в діяльності мереж ЄС – це обґрунтованість меж допустимого втручання держави у приватні справи сімей в процесі розв'язання задач забезпечення найбільшої зайнятості жінок (згідно з Європейською стратегією зайнятості) та умовах стрімкого старіння населення ЄС і, як наслідок, відкритої пронаталістської підтримки державою сім'ї з кількома дітьми й виокремлення її як еталонної в суспільстві. [4, p.8]

Проаналізовані нами науково-дослідницькі програми фінансуються за рахунок ЄС. На даному етапі, головна перешкода злагодженого діалогу фахівців з наукового аналізу сімейної політики та виробників сімейної політики – відмінність в очікуваннях. Привід такої ситуації, на думку Брюса Стаффорда – колишнього директора Центру дослідження соціальної політики Університету Лафборо (Великобританія), зараз професора державної політики Школи соціології та соціальної політики Університету Ноттінгема (Великобританія) – міститься в тому, що науковий аналіз доносить до виробників політики не тільки хороші, але і погані новини, наприклад, ілюструє ряд небажаних результатів заходів сімейної політики або небажаних вражень від її реалізації з точки зору об'єкта такої політики. [8, p.204]

Політична теорія містить дані про те, що дуже щедра сімейна політика може допомагати у створенні сімейно-дружнього середовища, яке сприятиме сімейному розвитку. [4, p.10] Однак, за допомогою такого підходу не можна пояснити, чому Ірландія з її відносно скромним фінансуванням сімейної політики демонструє вищу норму сімейного достатку, ніж Франція або Швеція, де державна підтримка сімей є дуже широкою. Тому, до комплексного наукового розгляду сімейної політики треба включити різні фактори, наприклад: індивідуальні установки особи щодо репродуктивної поведінки, погоджені зразки громадської думки щодо прийнятної сімейної поведінки, історично-ментальні особливості населення регіону, стан сучасного економічного розвитку держави тощо. Загалом, науковий аналіз сімейної політики надзвичайно специфічний в тому, що вирішення сімейних проблем потребує особливого взаємозв'язку з багатьма іншими галузями політики та економіки, а це обов'язково має бути системно враховано у науково-дослідницькому процесі. Тільки за додержання такої умови можна претендувати на отримання обґрунтованих та досить вірогідних наукових результатів.

Європейські науково-дослідницькі програми з питань сімейної політики:

1. Care work in Europe: current understandings and future directions (CARE). Турбота в Європі: поточне розуміння і майбутні напрями.
2. Consortium of Household Panels for European Socio-economic Research (CHER). Соціально-економічне дослідження домогосподарств Європи.
3. Dynamics of Social Change in Europe (DynSoc). Динаміка соціальних змін в Європі.
4. The European Social Survey (ESS). Європейський соціальний огляд.
5. Familial Structure, Participation of Labour Market and Dynamics of Social Exclusion (FADSE). Структура сімей, трудова ринкова участь і динаміка соціального виключення.
6. Family Reunification Evaluation Project (FARE). Проект оцінки сімейного возз'єднання.
7. Female Employment and Family Formation in National Institutional Contexts (FENICs). Жіноча зайнятість і створення сімей в національно встановлених контекстах.
8. Gender and local government of change in seven countries EU (GENRE). Гендер і зміни у місцевому управлінні семи країн ЄС.
9. Households, Work and Flexibility (HWF). Домашні господарства, зайнятість і гнучкий робочий графік.
10. Improving policy responses and outcomes to socio-economic challenges: changing family structures, policy and practice (IPROSEC). Удосконалення політичних відповідей та результатів відповідно до соціально-економічних викликів: зміни сімей та зміни у змісті і практиці сімейної політики.
11. Thematic Network on the Social Problem and Societal Problematization of Men and Masculinities (MEN). Тематична мережа з соціальних проблем, що постають перед чоловіками.
12. The rationale of motherhood choices: influence of employment conditions and of public policies (MoCho). Правильне пояснення альтернатив материнства: вплив умов зайнятості і державної політики.
13. Network for integrated european population studies (NIEPS). Мережа для вивчення об'єднаного європейського населення.
14. New kinds of families, new kinds of social care: shaping multi-dimensional European policies for formal and informal care (SocCare). Новий вигляд сімей, новий вигляд соціальної турботи: формування багатовимірної європейської політики формальної та неформальної турботи.
15. Changing family structures and social policies: childcare services in Europe and social cohesion (TSFEPS). Зміна сімейної структури та трансформація соціальної політики: система сервісу по догляду за дітьми в Європі та соціальна стабільність
16. Work and maternal anxiety: social methods and social policy (W and M). Зайнятість і материнство: соціальні методи і соціальна політика.

Експерти дослідницьких проектів і мереж дійшли висновку, що на даному етапі політичні творці намагаються шукати інноваційні методи відповідей на новітні проблеми сімейного розвитку, демонструючи спроби конструювати політику, що заохочує сімейний достаток, відмовляє розвитку альтернативних сімейних форм, і/або розширяє права та обов'язки неодружених пар. Однак, стверджують фахівці IPROSEC, часто спостерігаються ситуації, коли надзвичайна витратність та очевидна неефективність деяких інструментів сімейної політики не перешкоджає владі користуватися ними у прогнаних для всього суспільства лише заради досягнення вищого ступеню своєї легітимності. На сучасному етапі ряд фахівців прийшли до висновку, що у реаліях нестабільних національних економік непрямі заходи підтримки сімей (наприклад, політика широкої зайнятості населення) демонструють вищий ступінь позитивного ефекту у процесі забезпечення сімейного розвитку, ніж прямі заходи (наприклад, грошові виплати). [7, p.115]

Серед багатьох рекомендацій щодо інноваційного наповнення сімейної політики більшість вчених прихильні обмежити патерналізм держави у сімейному житті. Проте, слід мати на увазі, що у межах різних країн однакові політичні заходи проявляють різні ефекти.

Фахівці всіх науково-дослідних мереж ЄС переконані, що введення щедрих заходів сімейної політики приносить більш безпосередній і короткостроковий ефект, впливаючи швидше на вибір часу народжень, ніж на ріст популяційних показників у стратегічному плані. [7, p.116]

За даними мережі W&M у країнах Південної Європи, у відсутності щедрої державної підтримки сімей заходи сімейної політики є необхідними, але не достатніми умовами для позитивних змін матеріального становища родин. Виважена політика на ринку зайнятості, що продукує стабільні робочі місця, на думку фахівців даної мережі, є найбільш ефективною в створенні сприятливого соціально-економічного клімату для сімейного розвитку і вирішення депопуляційних проблем, особливо у країнах Центрально-Східної та Південної Європи. [4, p.14]

Мережа FENICs стверджує, що в 1990-ті рр. у всіх країнах ЄС було зареєстровано істотне збільшення жіночої зайнятості, у багатьох національних регіонах розширено декретну відпустку для жінок та вкладено значну кількість державних коштів у розширення системи державних дошкільних закладів. Однак, історичний спадок встановлених режимів сімейної політики характерно відображає соціально-культурні відмінності вимог до виробників сімейної політики у кожній країні, і подібна традиційність має більший вплив на процес виробництва заходів державної підтримки сімей, ніж сучасні глобалізаційні тенденції. [3] Мережа FENICs з'ясувала, що сімейний статус особи негативно корелює із рівнем зайнятості серед одружених жінок і позитивно – серед одружених чоловіків. Наявність малолітніх дітей в сім'ї негативно корелює із ступенем зайнятості одружених жінок і позитивно – одружених чоловіків. [4, p.22] Проте, на даному етапі, переконують фахівці MoCho, все менша кількість жінок у Європі готова залишити професійну зайнятість після народження дитини. У різних життєвих ситуаціях більшість жінок швидше погодиться працювати неповний робочий день, ніж брати тривалу декретну відпустку. [11] Дослідницько-наукові пошуки MoCho показують, що дитячий ефект (ступінь відмови жінок від заплаченої зайнятості, коли вони мають дітей) нижчий в країнах із більш розвиненим childcare постачанням (системою догляду за дітьми) і, також, в соціал-демократичних державах, де істотна частина варіації в дитячих ефектах може бути приписана гендерним стереотипам. Дитячий ефект закономірно є більш значним в багатших країнах, де жінки можуть дозволити собі відійти від ринку праці, не хвилюючись про стан свого сімейного достатку. Ці країни надають дуже довгі періоди субсидійованої декретної відпустки для жінок, в деяких випадках аж до чотирьох років.

Тиск держави і вимоги ЄС у напрямку збільшення зайнятості жінок створює напругу в деяких країнах як, наприклад, Ірландія, у якій наявні ментально-історичні стереотипи зосереджують жінок, в першу чергу, на реалізації материнських обов'язків, а не участі у оплаченій зайнятості. Хоча політичні заходи підтримки сімей описані у Європейських Директивах Зайнятості як «дружні для сім'ї», насправді, як вважають фахівці, їх правильніше вважати «дружніми для роботи». [4, p.31] У періоди надлишку робочої сили на ринку праці, сімейна політика часто проектувалася у напрямку відмови матерів від зайнятості. На даному етапі, ситуація схожа до протилежної, тому зайнятість жінок постає частиною вирішення проблеми дефіциту робочої сили держав загального добробуту. Іншу ситуацію спостерігаємо у країнах Центрально-Східної Європи, де економічні реформи спричинили широке і хронічне безробіття. Сучасні заходи сімейної політики у даному регіоні поки що заохочують жінок залишитися удома, коли їхні діти малі. Подібні pro-natalist поліси були введені в ХІХ ст. у Франції, коли у державному масштабі жінки не були «потрібні» як робоча сила, але були «потрібні» для народження і виховання дітей.

MoCho стверджує, що державна підтримка материнства більш прихильна до жінок, які уже реалізувалися у своїй кар'єрі, а не до тих, які тільки починають працювати. Цей момент, звичайно, негативно позначається на національних популяційних показниках і є причиною відкладення багатьох народжень. Проектна команда MoCho також дійшла висновку, що високоосвічені жінки в Західній Німеччині є менш готові мати дітей порівняно з високоосвіченими жінками інших країн. За підрахунками фахівців мережі, вже через 25

років 20% жінок Німеччини зовсім не плануватиме народжувати дітей протягом всього життя. [11] Тому, на думку експертів, виробники політики в цьому регіоні повинні створити умови для сприяння народженню в сім'ї хоча б однієї дитини. В наукових рекомендаціях про заохочення багатодітності як про актуальний захід для сімейної політики Західної Німеччини на даному етапі поки не йдеться [11]

У рамках дискусій про сучасну сімейну політику увагу виробників політики переорієнтовано з питання забезпечення гендерної рівності на ринку праці, механізми якого вже давно створені, до забезпечення гендерної рівності членів подружжя у сім'ї при розподілі та виконанні домашніх обов'язків. Паритетне виконання завдань догляду та виховання дітей залишається важливим і важким завданням навіть для егалітарних скандинавських держав. Це можна простежити на прикладі такого інструменту сімейної політики, як батьківська відпустка. Хоча в Данії та Швеції материнський дозвіл бере більша кількість чоловіків, ніж в інших європейських країнах, жінки все-таки використовують переважну більшість материнської відпустки. [3] У серпні 2011 р. у Великобританії спостерігалось жваве громадське обговорення доцільності введення чоловічих декретних відпусток як додаткових до материнської. Зараз така відпустка у Великобританії становить 2 тижні, однак до 2015 р. відповідно до сучасних законодавчих ініціатив її тривалість тут буде збільшено до 20 тижнів. Власникам малого та середнього бізнесу така новація зовсім не до вподоби. Адже, як стверджують роботодавці, тепер будь-хто в будь-який момент може піти в декретну відпустку, і це постане ризиком для стабільності злагодженої системи національного виробництва.

Експерти мережі MEN поряд із позитивними очікуваннями, покладеними у процесі досягнення гендерної рівності в сім'ї на батьківську відпустку, наводять цікаві дані про її деякий негативний ефект. На прикладі статистичних даних по Франції і Данії фахівці стверджують, що батьківська відпустка у багатьох випадках сприяє зайнятості жінок в сумнівних ситуаціях, тому негативно впливає на їхній професійний статус, в кінцевому результаті заохочуючи жінок залишити трудовий ринок. Адже та низька плата, яку вони взмозі заробити, часто дуже близька до вигоди, яку б вони отримали у результаті оплаченої декретної відпустки. [10] Фахівці IPROSEC вважають, що нижчий статус жінок на ринку праці найближчим часом залишиться без зміни і продовжуватиме впливати на їхні можливості у побудові свого життєвого курсу. Однак, у ході багатьох досліджень у межах європейських мереж, доведено, що будь-які заходи, направлені на досягнення гендерної рівності в суспільстві загалом та сім'ї зокрема, позитивно впливають на сімейний достаток, навіть, коли це не поставлено первинною метою сімейної політики.

Науковці мережі SocCare переконані, що відпустка по догляду за дитиною, яку бере батько чи мати дитини, обов'язково повинна бути зарахована у трудовий стаж особи. [4, р.34] Дана рекомендація особливо цінна для вітчизняних реалій, адже в Україні, у руслі дискусій про необхідність збільшення віку жінок при виході на пенсію, політиками уже декілька раз піднімалося питання про відмову зараховування тривалості відпусток по догляду за дитиною до трудового стажу жінки.

Фахівці мережі GENRE на прикладі скандинавських країн, де жінки мають більш значний досвід як місцеві управлінці, дійшли висновку, що присутність жінок серед місцевого керівництва має позитивні наслідки на загальній картині сімейного розвитку регіону. Адже жінки-управлінці більш схильні до перепланування зустрічей у неробочий час, прихильні уникати тривалих робочих засідань вечорами, із більшим розумінням ставляться до специфічних потреб жінок з малими дітьми, сприяючи останнім у створенні гнучкого робочого графіку [7, р.120] Даний момент особливо значимий для врахування у процесі формування політики державної підтримки сімей, адже беззаперечним позитивним моментом визнано збільшення ролі жіноцтва у прийнятті важливих державних рішень у ході виробництва сімейної політики, тому що саме жінкам, а не чоловікам, є ближчими проблеми батьківства та сімейного розвитку.

На нашу думку, виробникам сімейної політики варто уважно прийняти до уваги ще один висновок експертів іншої мережі – IPROSEC. Науковці мережі переконані, що на даному етапі рішення подружжя мати чи не мати дітей, приймається швидше під впливом особистих обставин і установок, ніж наявної соціально-економічної ситуації, хоча економічна ситуація в країні, звичайно, має певний опосередкований вплив на мотиви індивідуальної поведінки особи. Адже сімейні події – не завжди результат вибору із числа раціональних альтернатив, зроблених після обережного аналізу наявних суспільних ресурсів. Члени подружжя також рідко називають фактором, який визначально впливає на прийняття рішення про народження дітей, розвиненість системи суспільного постачання послуг по догляду за дитиною. За дослідженнями IPROSEC, що проводилися у країнах Південно-Східної Європи, саме широкий економічний клімат і стійка, стабільна, добре оплачувана зайнятість членів подружжя визнана найбільш впливовим фактором на рішення подружньої пари про народження дітей. [7, p.131] Проте, індивідуальні очікування людей стосовно покращення якості життя, що зростають з кожним роком, трансформація традиційних поглядів на сім'ю, особливо характерна для Західної Європи, становлять значну перешкоду для виробників сімейної політики у процесі побудови ефективно працюючої системи вирішення соціально-демографічних проблем сучасного суспільства.

Фахівці мережі MoCho встановили цікаву загальну тенденцію щодо сімейного достатку по країнам-членам ЄС: більш низькі норми бідності сімей на півночі ЄС переходять до більш високих норм бідності на півдні ЄС. Через призму глибокого аналізу дослідники прийшли до висновку, що сильніші традиційні родинні зв'язки, закладені у певному суспільстві історично та культурно, продукують нижчий ступінь загального добробуту сімей даного регіону. [11] Водночас, експерти NIEPS, подібно до висновків мережі IPROSEC, називають зайнятість обох членів подружжя найефективнішим інструментом сімейної політики у боротьбі з родинною бідністю.

Фахівці мережі NIEPS у своїх загальних рекомендаціях про конструкцію ефективної сімейної політики на даному етапі рекомендують виробникам політики: 1. запропонувати родинам універсальні заходи підтримки, за яких кожна сім'я зможе отримати свою вигоду незалежно від свого типу; 2. сприяти стабільній зайнятості обох членів подружжя, а не тільки чоловіка (як прийнято за норму в континентальних режимах); 3. підсилити заходи, які сприяють особі поєднання виконання професійних та батьківських обов'язків; 4. розширити систему установ по догляду за дітьми; 5. надати батькам можливості використання гнучкого робочого графіку в процесі оплаченої зайнятості. Фахівці мережі TSFERS особливо наполягають на необхідності розширення атипового робочого годинника для працюючих батьків. Проект MoCho у напрямку покращення матеріального становища освічених жінок рекомендує урядам забезпечити, в першу чергу, дітей цих жінок якісною, широкою, дешевою системою дошкільних установ. [11]

Загальною тенденцією, що характерна для європейської сімейної політики є розширення державних фінансових джерел підтримки сімей за рахунок приватного і добровільного дієвого секторів у руслі надання нового вигляду дебатам про взаємовідношення між державою і сім'єю із широким залученням нових акторів сімейної політики з системи громадянського суспільства.

Отже, науковий аналіз сімейної політики досить багатоаспектний, методологічно широкий та когнітивно значимий. Однак, на даному етапі наукові мережі ЄС з питань аналізу сімейної політики тільки розпочинають широку діяльність. Тому, більшість наукових узагальнень з питання сімейної політики по країнам-членам ЄС досі не може бути зроблено.

Література:

1. Кайлова О. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально-демографические аспекты): дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.05 / Кайлова Ольга. – М., 2004. – 202 с.

2. Кризис института семьи в постиндустриальном обществе: анализ причин и возможности преодоления / [Кочеткова О., Русакова Е., Яновский К., и др.] ; под ред. К.Яновского. — М.: ИЭПП, 2007. — 243 с. — (Научные труды/ Ин-т экономики переход. периода. № 112).
3. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / Елізабет Рудинеску ; [пер. з франц. Є. Марічев] . — К.: Смолоскип, 2004. — 232 с.
4. Чернова Ж. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ / Жанна Чернова. — СПб.: Норма, 2008. — 328 с.
5. CHER [Internet Resource] / CHER. — Mode to access: <http://www.ceps.lu/CherPaco/CherPaco.htm>
6. ESS [Internet Resource] / ESS. — Mode to access: <http://www.europeansocialsurvey.org>
7. FENICs [Internet Resource] / FENICs. — Mode to access: <http://www.warwick.ac.uk/ier/fenics>
8. Hantrais L. EU Research in social sciences and humanities / L. Hantrais. // Policy Synthesis of Research Results. — Series №1: Family and Welfare. — Brussels, European Commission, 2006. — 62 p.
9. Hantrais L. Policy Relevance of Family and Welfare Research / L. Hantrais. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. — 218 p.
10. Hantrais L., Family Policy Matters: responding to family change in Europe / L. Hantrais. — Bristol: The Policy Press, 2004. — 286 p.
11. Hantrais L. International Comparative Research: theory, methods and practice / L. Hantrais. — New York: Palgrave Macmillan and St Martin's Press, 2009. — 310 p.
12. Hantrais L., Social Policy in the European Union / L. Hantrais. — 3rd edn. — New York: Palgrave Macmillan and St Martin's Press, 2007. — 408 p.
13. Hantrais, L. Family and Welfare Research / L. Hantrais. — Luxemburg: Office for Official Publications of European Communities, 2003. — 111 p.
14. MEN [Internet Resource] / MEN. — Mode to access: <http://www.cromenet.org>
15. MoCho [Internet Resource] / MoCho. — Mode to access: <http://www.ulb.ac.be/soco/mocho>
16. Researching Family and Welfare from an International Comparative Perspective. From papers presented at a dialogue workshop held in Brussels on 14–15 June, 2001 / Ed. by L. Hantrais. — Brussels, European Commission, 2001. — 264 p.
17. Zimmerman Sh. L. Understanding Family Policy: theoretical approaches. — Sage Publications, 1998. — P. 13—23.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ТА ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ

*Добіжа Василь Васильович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загальнонаукових і
гуманітарних дисциплін ВІЕ ТНЕУ*

УДК: 336.225.3-058.13(477)

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В дослідженні розкривається роль середнього класу як головного елементу структури громадянського суспільства. Доведено, що саме політична еліта визначає ставлення держави до громадян. Визначені причини повільного розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: *громадянське суспільство, середній клас, податок, політична еліта.*

В исследовании раскрывается роль среднего класса как главного элемента структуры гражданского общества. Доказано, что именно политическая элита определяет отношение государства к гражданам. Определены причины медленно развития гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *гражданское общество, средний класс, налог, политическая элита.*

The study reveals the role of the middle class as the main element of civil society. It is proved that the political elite determines the state's attitude towards citizens. Certain causes of slow development of civil society in Ukraine.

Keywords: *civil society, middle class, tax, the political elite.*

Масштаб і характер розвитку демократії залежить від того, як функціонує система «держава – громадянське суспільство», оскільки тільки останнє спроможне сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі.

Громадянське суспільство вже досить давно стало атрибутом сучасної людської цивілізації, хоча й виступає зараз деінде реальністю, або найближчим завданням чи ідеалом. Україна також декларує поступ в напрямі становлення й розвитку повноцінного громадянського суспільства.

Проте вимагає відповіді запитання — наскільки визначальна роль політичної еліти в процесі становлення громадянського суспільства і взаємодії із ним?

Головним чинником, який визначає основи соціального порядку (довіру чи недовіру громадян до влади і закону), є політична еліта. Саме вона визначає ставлення держави до громадян. За умов довіри політична еліта є служником громадянського суспільства, організатором ефективних і якісних соціальних послуг.

В іншому ж випадку розвиваються патерналістські нахили політичної еліти, яка прагне контролювати все і кожного під приводом піклування про особу, служить власним інтересам і організує неефективні для суспільства механізми власного збагачення.

Між тим, і про швидкість та послідовність перетворень, і про застосовність концепції громадянського суспільства до «не західних» умов писалося немало. Так, Ф. Фукуяма в статті «Примат культури» [6] писав про чотири рівні, на яких має відбуватись зміцнення демократії: ідеологія, інституції, громадянське суспільство, культура. Зміни на рівні громадянського суспільства, за його словами, відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їх швидкість значною мірою залежить від особливостей культури.

Невід’ємною складовою структури громадянського суспільства є його економічна основа – недержавна власність на засоби виробництва (індивідуальні, сімейні господарства, акціонерні товариства, кооперативи). Наявність власності на засоби виробництва робить їх

незалежними від держави в економічному відношенні. Громадянське суспільство є противагою державі у її прагненні до панування над суспільством. Покликанням громадянського суспільства стає відстоювання перед державою інтересів громадян та їх груп, а також права на їх самоорганізацію.

Важливим шляхом утвердження громадянського суспільства є формування його економічної основи, звільнення економіки від адміністративного і політичного впливу, передача певних функцій власності до рук окремих індивідів і колективів.

Середній клас – складне соціальне утворення, що з'являється в результаті соціального добору за умов ринку, найбільш активна частина суспільства, наділена такими ознаками, як характер прибутку, спосіб життя, освіта, тип мислення, соціальний престиж, надзвичайно високий рівень соціальної мобільності і взаємообміну. Коли у людини є власність, акції, оренда яка надійно захищена законом, то вона отримує впевненість в собі і в майбутньому. Зіткнення інтересів окремих товаровиробників утворює ринок. Чи може людина найманої праці бути громадянином і проявляти політичну волю?

Розуміючи це владна еліта проводить цілеспрямовану політику на обмеження чисельності представників середнього класу, в тому числі і через фіскальну політику. Головне завдання податкової системи і, відповідно, податкового законодавства будь-якої країни, полягає у вирішенні головної проблеми – спрощення системи сплати податків. Про нагальність цієї проблеми для нашої держави красномовно свідчить те, що за показниками Світового банку Україна посідає 183-є місце з 185 країн за легкістю сплати податків. Нашими сусідами по рейтингу є Конго і Венесуела. За іншими показниками падіння у порівнянні з попереднім роком зафіксовано: критерій «закриття бізнесу» – на п'ять позицій, до 150-го місця, критерій «реєстрація власності» – на чотири позиції, до 164-го місця, критерій «доступність кредитів» – на дві позиції, до 32-го місця і за критерієм «захист інвестицій» – на одну позицію, до 109-го місця [4]. За підрахунками Світового банку в Україні передбачено 135 податкових платежів на рік, тоді як в країнах Східної Європи і Середньої Азії – в середньому близько 41,7, а в розвинених країнах – 14,2.

Саме представники малого і середнього бізнесу були рушійною силою революційних подій 2004 року. Вони прагнули радикальних змін у суспільстві, у них був вільний час для активної громадянської діяльності та надійна матеріальна база для довгого спротиву. Їх неможливо було залякати звільненням чи не виплатою заробітної плати. Перебуваючи на передовій української економіки, ці люди і зараз вимагають прозорих і стабільних правил, гарантій прав їх невеликої власності, продуманої державної економічної політики, поваги.

Про останнє красномовно свідчить Майдан підприємців, що постав з листопада по грудень 2010 року після прийняття Верховною Радою початкової редакції Податкового кодексу (далі ПКУ). В акціях спротиву взяли участь близько 20 тисяч громадян. Схожі заходи відбуваються і в інших регіонах України від Львову до Харкова. Під тиском податкового майдану влада була змушена піти на відступ і почати перемовини з підприємцями. Втім владна еліта погоджується на діалог з громадянським суспільством лише вимушено, коли під Верховною Радою збираються багатотисячні мітинги.

Про посилення протестних настроїв у суспільстві і невдоволення різних соціальних груп політикою влади свідчить і виступ 20 вересня 2011 року. Близько 10 тисяч афганців і ліквідаторів аварії на ЧАЕС прийшли під стіни Верховної Ради вимагаючи повернення пільг 16 категоріям громадян, що їх намагався обмежити Кабінет Міністрів України. Вперше в історії України відбувся штурм парламенту. Влада знову йде на поступки стверджуючи що доопрацює законопроект.

Останні виступи чорнобильців та афганців під Верховною Радою засвідчили, що у важливий час проведення реформ у суспільстві, часто – непопулярних у владі відсутні механізми діалогу з громадянами. Проте позитивним моментом для суспільства є формування у владної еліти «майданної» фобії що своїм корінням сягає у 2004 рік.

Можна передбачити, що успішність організованих виступів, якщо вони змусять владу йти на поступки, стимулює й інші категорії населення - лікарів, вчителів та інші соціальні

групи - об'єднуватися і боротися за свої права. Проте відсутність акцій протесту з боку цих категорій громадян свідчить не стільки про лояльність до чинної влади скільки про відсутність дієвого профспілкового руху, щоб опікуватися про права своїх членів і міг би організувати і спрямувати громадян.

Середній клас називають основою і гарантом зміцнення держави. Будучи фінансово забезпеченим, а значить, самодостатнім і вільним, він як ніхто інший зацікавлений у стабільності і сталості держави, адже це гарантує збереження і недоторканість власності. Саме середній клас визначає моральні стандарти суспільства, а через участь у виборах виконує функції носія демократії і політичних свобод. Займаючи проміжне становище між надбагатими і бідними, клас дрібних і середніх власників нівелює антагонізми і протистояння між верхами і низами.

А як ідуть справи в Україні? Досить плачевно. У малому і середньому бізнесі зайнято лише 15% усіх працездатних громадян. Частка сектора у ВВП країни впала з 16% до 10% у 2010. Для порівняння в країнах Євросоюзу, США, Китаї частка малого і середнього бізнесу у ВВП перевищує 50 %. Відповідно виходимо на цифру 10-15 % - чисельність середнього класу в Україні, проти 50-70% у країнах Європи.

За дванадцять років існування спрощеної системи оподаткування кількість платників єдиного податку збільшилася майже у 14 разів - з 95 тисяч осіб до 1,3 мільйона осіб, а надходження до бюджету від його сплати зросли у 32 рази - з 127 мільйонів гривень у 1999 році до 4,1 мільярда гривень у 2009 році. При цьому «спрощенці» створили понад 1,2 мільйона робочих місць [1].

Н думку багатьох експертів, ПКУ полегшує життя представників великого бізнесу, на відміну від малого і середнього, які особливих пільг після його прийняття не відчують.

Чому ж влада в новому кодексі врахувала інтереси великого бізнесу – саме йому вигідно зниження ставок за основними видами податків, - в ефірі одного з телеканалів пояснив Михайло Бродський, урядовий уповноважений з питань дерегуляції. За його словами в Україні 1 400 великих підприємств формують 85 % усього Пенсійного фонду, податку на прибуток та інших надходжень. І відповідно держава повинна піклуватися і дбати про своїх головних спонсорів.

Саме такий механізм «підкування» і закладений в ПКУ. Основна ставка податку на прибуток на 1 січня 2011 р. становить 25%, до 1 січня 2016 р. ця ставка поступово зменшуватиметься та в подальшому відповідно до ст. 151 ПКУ становитиме 16%. Пункт 6 ст. 154 ПКУ передбачає введення з 1 квітня 2011 р. до 1 січня 2016 р. податкових канікул, тобто застосування нульової ставки податку на прибуток для платників даного податку [3, с. 112]. Під цю категорію підпадають підприємства легкої промисловості, судно- і авіабудування, готельний бізнес.

Маємо зазначити, що малий бізнес ніде у розвинених країнах не несе ніякої соціальної відповідальності і не сплачує багато податків. Його найважливіша функція - самозайнятість та створення робочих місць.

Пункт 1.12 ст. 139 ПКУ передбачає, що платники ПДВ не можуть включати витрати, понесені у зв'язку із придбанням товарів (робіт, послуг) та інших матеріальних і нематеріальних активів у фізичної особи - підприємця, що сплачує єдиний податок у валові видатки[3, с. 336].

Простіше кажучи кодекс позбавляє юридичних осіб права відносити закупки товарів та послуг фізичних осіб на валові витрати і в собівартість продукції, їх потрібно відносити до прибутку. Отже, підприємці матимуть більший прибуток, відповідно, платитимуть з нього більше податків. Фактично відбувається наступ на верству привілейованих самозайнятих підприємців. Здебільшого, це професіонали, що відкрили свою справу, послуги яких більш якісні і дешевші, ніж послуги фірм. Зазвичай це консультанти, перевізники, виробники комплектуючих. Україні може загрозувати поринання у схеми 1990-х років, коли розрахунки між юридичними особами і фізичними особами здійснювалися у готівці, велася подвійна бухгалтерія і податки не платилися взагалі.

Запровадження ПКУ призвело до відходу в «тіньовий» сектор більше 30% малого бізнесу країни. Про це повідомив голова Ради підприємців при Кабінеті міністрів Леонід Козаченко під час засідання Економічної ради громадських об'єднань, асоціацій промисловців, роботодавців і підприємців. «Більше 30% малого бізнесу України пішло в тінь через неможливість пристосуватися до ПКУ і забезпечити виконання передбачених ним вимог. Малому бізнесу складно пристосуватися до такого важкого податкового законодавства, оскільки навіть великий бізнес вважає ПКУ досить складним», - наголосив Козаченко. На його думку в існуючому податковому законодавстві не можуть до кінця розібратися навіть самі податківці.

Крім того, голова Українського союзу промисловців і підприємців Анатолій Кінах в ході засідання повідомив, що в другому кварталі 2011 року кількість фізичних осіб-підприємців скоротилося більш ніж у 2,5 рази в порівнянні з аналогічним періодом 2010 року - з 83 тисяч до 31 тисяч [5].

З огляду на те, що в розвинених країнах в малому та середньому бізнесу діє більша частина підприємств (70-80 відсотків), тобто 50 - 70 відсотків ВВП виробляється саме в секторі малого бізнесу, Україна не буде мати змоги досягти рівня економічного розвитку цих держав при існуючій у чинному законодавстві регламентації щодо малих підприємств.

Філософія ПКУ проста - влада хоче побудувати державу з невеликою кількістю корпорацій і з мільйонами найманих працівників, і це відвертий наступ на будь-яку можливість створення середнього класу в країні.

Проте такий шлях розвитку приведе до латиноамериканської моделі побудови суспільства, а політика «закручування гайок» може завершитися арабським сценарієм.

Державу сприйматимуть і поважатимуть громадяни, якщо вона не буде воювати з ними. Це можливо за наявності політичної волі, внесенні змін до низки законів (Податкового кодексу, виборчого законодавства); сприйнятті ЗМІ як партнерів, а не ворогів; запозиченні досвіду інших держав у сприянні малого і середнього бізнесу й належній підтримці освіти. Але сама влада на це кроки за власною ініціативою ніколи не піде, змусити її це зробити може лише громадянське суспільство, основою якого і є середній клас.

Причина суспільної неефективності сучасної української політичної еліти, — на думку Ю. Якименка та І. Жданова, — «не у відсутності знань і вмінь, а в тому, що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства» [6]. Дійсно, така потреба може диктуватися або моральними засадами еліти, або дієвими механізмами її політичної відповідальності, або тиском самого громадянського суспільства. Двох останніх чинників в Україні поки що немає. А мораль колишньої номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає. Незалежно від способу приходу до влади: або від представника радянської номенклатури, або зростання з кримінального середовища, або прихід від бізнесу періоду «первинного накопичення капіталу» у сучасного істеблішменту сформоване чітке і стійке відчуття винятковості і всездозволеності порівняно із рештою суспільства.

Проблема сучасної еліти в тому, що вона сприймає державу як велику корпорацію і веде себе відповідно. І зараз в багатьох країнах (в усякому разів більшості держав Європи, на які ми, як вважається щосили намагаємося орієнтуватися) вже не прийнято вважати що завдання політичної еліти зводяться до розподілу важелів державної влади і перерозподілу фінансових потоків. Політична еліта, якщо хоче залишатися при владі, там, в Європі, вимушена займатися множиною куди менш захоплюючих справ. Піклуватися про економічний розвиток, соціальну гармонію, політичну стабільність тощо. Не від доброго життя, звичайно, а внаслідок того, що при зневазі цими питаннями виборці без жодних вагань обирають собі нових «елітаріїв». Саме вироблений століттями кастовий інстинкт самозбереження і служить для еліт одним з головних стимулів творчого пошуку і певного соціального альтруїзму. Унас, ясна річ, до такого ще дуже і дуже далеко. Іншої еліти у нас просто немає, тому і «маємо те, що маємо». Ті, хто належать до політичних еліт — а не до

системи, в якій зрослися бізнес і політика – зацікавлені у становленні громадянського суспільства. Бо тільки за таких умов буде стабільність влади.

Ті ж, хто поєднує політику з бізнесом і криміналом справді не хочуть якісних і структурних реформ, бо тоді будуть створені незручні і незвичні для них умови функціонування, механізми контролю за діями влади.

Аналіз даних вищезазначених проблем дає підстави зробити наступні висновки:

1. Слід констатувати, що сфера взаємодії правлячої еліти та громадянського суспільства якісних змін ще не зазнала. Характер ставлення можновладців до ініціатив та потреб пересічних громадян залишається переважно незмінним. Адже першими заходами влади на виступ чорнобильців і афганців були не детальний розгляд висунутих вимог, а двометровий паркан біля Верховної Ради, що був встановлений в ніч після виступів.

2. Активісти громадських організацій повинні стати постачальниками кадрів для еліти. Досить часто в демократичних країнах еліта формується з активістів опозиції, профспілок, громадських організацій. Ці люди набувають популярності і входять до числа еліти. Проте порушені кримінальні справи проти представників опозиції чинної владі значно нівелюватимуть політичну діяльність потенційних активістів.

3. Для отримання від влади бажаних результатів необхідно переходити від проплачених пенсійно-студентських виступів із нездійсненими політичними гаслами до точкових протестних акцій із конкретними соціальними чи економічними вимогами. При цьому постійно збільшуючи тиск на владу аж до досягнення бажаного результату.

4. Серед найбільш поширених причин повільного розвитку громадянського суспільства в Україні, на нашу думку, слід вважати: неприпустиме зволікання із втіленням у життя конкретних механізмів забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, та місцевого самоврядування з метою залучення громадськості до процесів прийняття державних рішень; переважно декоративний характер діяльності новостворених при органах державної влади та місцевого самоврядування громадських колегій, ігнорування їхньої участі у процесах розробки та прийняття важливих рішень; відсутність подальших кроків правлячої еліти у напрямку розвитку нею ж ініційованих громадських заходів.

Голова парламентського комітету з питань промислової, регуляторної політики і підприємництва Наталя Королевська повідомила, що на 2012 рік на фінансування МВС, СБУ і прокуратури заплановано в 1,2 рази більше, ніж на освіту, в 3,6 рази більше, ніж на медицину. Ще Карл Маркс стверджував, що держава, в якій поліцейський отримує платню, більшу, ніж вчитель, залишається поліцейською державою. Коментарі зайві.

Література:

1. Останні дні малого бізнесу в Україні. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/07/15/241731>. Заголовок з екрану.
2. Підприємці пішли в тінь і «вимерли» в 2,5 рази. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/13/>. Заголовок з екрану.
3. Податковий кодекс України. — К.: ДП «ІВЦ ДПА України», 2010. — С.336.
4. Україна відстала від Гондурасу за легкістю ведення бізнесу. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://finance.tochka.net/ua/10292-ukraina-otstala-ot-gondurasa>. Заголовок з екрану.
5. Якименко Ю. Україна у XXI столітті: виклики для політичної еліти / Ю.Якименко, Жданов І. // Дзеркало тижня. – 2003. - № 44 (469. – 15-21 листопада)
6. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. — New York, 1992. — P. 147.

*Климкова Ірина Ігорівна,
доцент кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

УДК: 324(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті здійснено аналіз теоретичних засад та концептуальних узагальнень, які обґрунтовують основні закономірності та особливості інституціалізації демократії в ході політичної модернізації.

Ключові слова: інституціалізація, демократія, політичний інститут, політична модернізація, політична трансформація.

В статье осуществлен анализ теоретических основ и концептуальных обобщений, обосновывающих основные закономерности и особенности институционализации демократии в ходе политической модернизации.

Ключевые слова: институционализация, демократия, политический институт, политическая модернизация, политическая трансформация.

The analysis of theoretical principles and conceptual generalizations which ground basic conformities to law and features of democracy' instutualization during political modernization are carried out in the article.

Key words: instutualization, democracy, political institute, political modernization, political transformation.

Феномен інституціалізації демократії протягом тривалого часу є предметом всебічного аналізу представників вітчизняного та і закордонного загалу вчених. Проблеми становлення інституту демократії, різні аспекти та прояви цього процесу, а також процесу консолідації демократії представлені в працях таких науковців як Х. Лінц, А. Степан, Х. Лаут, В. Меркель, Д. Растоу, А. Мельвіль, О. Харитонов, О. Скрипнюк, В. Горбатенко, О. Дергачова, А. Колодій, І. Кресіна, М. Михальченко, Л. Нагорна, Ф. Рудич і багато інших. Здійснені ними дослідження призвели до формулювання важливих висновків і концептуальних узагальнень, що дозволяють усвідомити основні закономірності й особливості інституціалізації демократії, усвідомити фактори, які обумовлюють характер інституціональних змін, що відбуваються, уточнити сутність проблем, що встають перед країнами в ході суспільних трансформацій, виявити шляхи й можливості їх найбільш ефективного рішення, нарешті, оцінити реальні перспективи політичного розвитку в країнах, що переживають демократичні перетворення. Задля цього необхідним вважаємо викласти основні характеристики політичного інституту.

Найбільш досліджуваний феномен у політичній науці — політичний інститут. Незважаючи на відмінності у концептуальному розумінні самої категорії інститут, більшість громадян усвідомлює, що політичні інститути постійно присутні на політичній авансцені кожної країни і щодня різними способами впливають на політичне життя суспільства та окремих громадян, стаючи об'єктом різноманітних за силою, формою та носіями впливів [1]. Значення політичних інститутів суттєво зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку. Політичні інститути є різновидом соціальних інститутів. Тому звернімося до визначення поняття "соціальний інститут". Р. Уолліс в енциклопедії соціальних наук зазначив, що найпоширенішим трактуванням поняття "інститут" у соціології є сприйняття його як: «звернення до поширених і великомасштабних об'єктів, які пов'язані з головними інтересами та проблемами соціального змісту : родина, закон, держава, церква" [2]. На думку Р. Уолліса, соціальні інститути є структурними компонентами суспільства, з допомогою яких соціальні дії та соціальні потреби "зустрічаються" та згоджуються.. На його думку, соціальні інститути можуть приймати форму організацій або

сталих практик, дій, у яких буде виявлятися високий рівень соціального залучення громадян. Це дає змогу інститутам інтегрувати, впорядковувати та стабілізувати головні сфери соціального життя, формуючи сприйнятливі процедури і форми артикуляції їм та інтересів. Тобто, в цьому контексті інститути розглядають як зразки поведінки, які напрацьовують протягом певного часу. Російський політолог В. Гельман на підставі визначення Д.Норта під інститутами розуміє створені людиною обмежувальні рамки, які організують відносини між людьми. Іншими словами, інститути є своєрідними "правилами гри", які передбачають універсальні (формальні) та/або партикулярні (неформальні) норми та санкції і тим самим задають стимули до певної поведінки [1].

В українській політичній науці політичний інститут визначає Б.Кухта як "...специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого структурного елементу політичної системи. Політичний інститут за допомогою різних правил, принципів і санкцій покликаний регулювати сфери життєдіяльності" [3].

Отже, загальним у зазначених визначеннях політичних інститутів є те, що вони виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність. Як своєрідний механізм впорядкування та управління політичними процесами політичні інститути охоплюють структуру (організацію); систему прийнятих в інституті норм, цінностей, або таких, які визнає цей інститут (це може бути також нехтування існуючими правовими нормами у країні); зразки поведінки або взаємовідносин, відповідно функції, які виконує цей інститут у суспільстві; засоби та механізми з допомогою яких інститут функціонує. Саме політичні інститути забезпечують стабільність політичної системи і можна розглядати їх як елементи цілої системи. К.Стром визначив систему як "...сукупність інститутів (парламенти, бюрократія та суди), які формулюють та реалізують в життя колективні цілі суспільства або існуючих в ньому груп" [4]. Він розглядає політичну систему як набір пов'язаних між собою та взаємодіючих інститутів та органів [5].

Політичні інститути — це досить довготривалі та нормативні зразки зв'язків і взаємовідносин, через які відбувається політичне життя. Політичні інститути можуть бути одночасно формальними та неформальними. У першому випадку інститути створюють відповідно до норм конституції, законів на підставі політичних, адміністративних або судових рішень. [1]. Важливим виміром сфери політичного, що надає йому структурну впорядкованість, виступає концепт інституціоналізації. Інституціоналізація, взята в якості реальної соціальної сутності, являє собою процес формування стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють сферу взаємодій і роблять форму їхнього прояву в результаті цього передбачуваної й керованої. Змістом процесу інституціоналізації, таким чином, виступає закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, що здатна діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби. Фаза, що передує інституціоналізації суспільного руху, характеризується спонтанними протестами й виступами, хаотичною поведінкою акторів, відсутністю стійкості в керівних угрупованнях рухів. Виникнення інституціональних початкових проявів у суспільному русі знаменує формування певних правил і норм поведінки, що поділяються більшістю його послідовників, закріпленням надалі цієї нормативності у вигляді якоїсь сукупності зразків. Одночасно починає складатися система соціальних статусів і ролей. З'являються стійкі групи лідерів, які знаходять легітимність відповідно до прийнятого порядку (наприклад, вони вибираються або призначаються). Соціальне збудження поступово слабшає під впливом певних норм, і поведінка кожного учасника стає стандартизованою і передбачуваною. З'являються передумови для організованих спільних дій. Якщо початкові форми інституціоналізації виникають на рівні громадського самоврядування й процесів, що самоорганізуються, то більш розвинені форми інституціоналізації представлені сформованою політичною системою суспільства зі сформованими політичними інститутами й інституціональною системою влади, установ, політичних асоціацій і т.д. Проблема інституціоналізації може бути взята в різних теоретичних форматах, причому в сучасній

соціально-політичної думці з цією метою широко мобілізуються підходи, притаманні соціології пізнання (знання), відповідно до якої будь-яке знання будується соціально й орієнтується на певні практичні проблеми. Відповідно до інтерпретацій соціології знання, в основі інституціоналізації демократії лежать три взаємозалежних процеси: «звикання», типізація й легітимація [6]. Звикання означає, що розглянута дія може бути знову здійснена в майбутньому тим самим способом і з тим же практичним зусиллям. В результаті у виконавців з'являється можливість передбачати дії, які потрібно виконувати в тих або інших ситуаціях. В процесі модернізації, формування нового соціального порядку традиційне суспільство змушене прилучатися до тих або інших демократичних процедур, брати участь у них, тобто звикати до цього порядку. Це наочно проявляється в процедурі виборів, через яку реалізується принципова сутність демократичної правової держави — представництво різних страт і груп інтересів в органах державної влади. Виборчі кампанії припускають повторювані поведінкові акти як з боку кандидатів у владу, так і з боку виборців.

Люди, що реалізують себе в суспільно-політичній діяльності, як правило, до автоматизму виробляють у собі певні навички спілкування з аудиторією, засобами масової інформації (уміння тримати себе перед камерою, говорити простою й дохідливою мовою, акцентувати увагу на своїх достоїнствах, а не недоліках і т.д.). Це один зі способів, за допомогою якого суспільство в ході інституціоналізації демократії «звикає» до виборів і інших реалій демократії, виробляючи автоматичні форми соціального поведіння, що, у свою чергу, сприяє утворенню, збереженню й відтворенню соціального порядку у формі представницької демократії [7]. Взаємодіючи один з одним, населення й влада в рамках повторюваних виборчих кампаній виробляють певні правила політичної гри, що закріплює рольові стратегії цих суб'єктів політичного життя. В ідеально-типовому варіанті частина населення відіграє роль виборців, інша частина - кандидатів. «Кандидати» і «виборці» типізують у процесі взаємодії свої дії й рольові функції, що впливають із них. у процесі інституціоналізації демократії діє й такий фактор, як легітимація, тобто процедура суспільного визнання інститутів, що утворюються. Легітимація пояснює й виправдує створення політичних інститутів, їхню зміну й відновлення. Вона покликана забезпечувати покору, згоду, політичну участь без примусу, а якщо це не досягається, - виправдання такого примусу, використання сили й всіх інших засобів, якими розпоряджається влада.

Все це дозволяє розглядати інститути демократії як сукупність моделей поведінки, традицій і визнань, загальних цінностей і норм у суспільних відносинах.

Саме, у цьому змісті можна виділити основні ознаки політичних інститутів:

1) Історична обумовленість. Це значить, що з часом вони повинні трансформуватися, оновлюватися, відповідаючи на нові запити, які висуває життя. Наприклад, умови функціонування багатьох з існуючих нині інститутів демократії, які виникли в розвинених країнах ще в XVII-XIX століттях, у даний момент значно змінилися.

Механізми демократичної участі, що діяли раніше, застосовувалися в основному на рівні й у масштабах національної держави. Глобалізація змінила рівні управління, передавши значну частину функцій національних держав наднаціональним органам, а частина - регіональній і місцевій владі. У сучасних умовах національна держава продовжує залишатися центральною ланкою в процесі прийняття рішень, але багато хто з параметрів і напрямків його розвитку визначаються вже на інших рівнях.

2) Можливість передбачати дії інших акторів. Їхня взаємодія стає передбачуваною, що значно послабляє напругу між сторонами. Вони бережуть час і зусилля не тільки при рішенні зовнішніх завдань, у які вони залучені, але й у термінах своїх індивідуальних психологічних витрат. Їхня спільна діяльність визначається широкою сферою призвичаєних дій. Багато з них тепер не вимагають великої уваги. І будь-яка дія одного з них більше не є джерелом розбіжностей і потенційної небезпеки для іншого.

3) Наявність кодексів поведінки. Як ми вже відзначали, люди, залучені до діяльності інститутів, приймають призначені їм ролі. Система цих ролей найчастіше виражається у формальних кодексах, у таких як, приміром, присяга на вірність країні. Ці

кодекси підтримують ролі, що закріплюються інституціонально, і є важливою частиною соціального контролю.

4) Ідеологічне обґрунтування. При всіх різночитаннях у тлумаченні феномена ідеології, все-таки на сучасному рівні розвитку соціогуманітарних наук складається якийсь консенсус у підході до цього поняття, оскільки воно за загальним правилом вживається в нейтральному значенні — як просте позначення тієї або іншої соціальної філософії або світогляду, як більш-менш цілісний і внутрішньо зв'язаний набір ідей, службовець основою для організованих політичних дій, будь вони націлені на збереження, зміну або скинення даної системи влади. Спираючись на систему інституціональних норм, ідеологія визначає не тільки те, як люди повинні ставитися до тієї або іншої дії, але й те, чому вони повинні діяти певним чином. Ідеологія легітимізує в собі політичний інститут, затверджує дискурсивність, що пояснює дійсність у термінах, прийнятих членами даного інституту. Ідеологія є одним з найважливіших культурних комплексів, що підтримують вплив інституту, що виправдує та пояснює всю його діяльність. Саме через ідеологію лідери вимагають кредиту довіри в членів інституту, саме тому всі більш-менш значимі дії, заходи, акції мають бути ідеологічно спрямовані та витримані в руслі певної ідеології певного інституту. Для з'ясування природи й функцій політичних інститутів як субстанції інституціоналізації демократії серйозним евристичним потенціалом володіють концепції представницької (делегативної) демократії

Діяльність будь-якого політичного інституту здійснюється через його функції. У форматах відзначених вище теорій і підходів можуть бути виділені наступні функції інститутів:

1) Функція закріплення й відтворення суспільних відносин. Кожний інститут має систему правил і норм поведінки, що закріплюють, стандартизують поведінку своїх членів і роблять цю поведінку передбачуваною. Відповідний соціальний контроль забезпечує порядок і рамки, у яких повинна здійснюватися діяльність кожного члена інституту. Тим самим інститут покликаний забезпечувати стійкість соціальної структури суспільства.

2) Регулятивна функція. Вона полягає в тому, що в ході діяльності політичних інститутів забезпечується регулювання взаємин між різними групами громадян шляхом вироблення шаблонів поведінки. Життя людини протікає з його участю в різних інститутах. Яким би видом політичної діяльності не займався індивід, він завжди зіштовхується з інститутом, що регламентує його поведінку в цій області. У випадку якщо якийсь вид діяльності не впорядкований і не врегульований, учасники процесу намагаються стандартизувати його. Індивід виконує певні рольові вимоги й знає, яких дій йому можна чекати від навколишніх його співгромадян. Таке регулювання необхідно для спільної діяльності.

3) Інтегративна функція. Ця функція містить у собі процеси зімкнення, взаємозалежності й взаємної відповідальності представників соціальних груп, що відбуваються під впливом інституціоналізованих норм, правил, санкцій і систем ролей. Інтеграція людей в інституті супроводжується впорядкуванням системи взаємодій, збільшенням обсягу й частоти контактів. Все це приводить до підвищення стійкості й цілісності елементів політичної структури, особливо політичних організацій.

4) Трансляційна функція. Суспільство не могло б розвиватися, якби не було можливості передавати соціальний досвід. Кожний інститут для свого нормального функціонування має потребу в залученні нових людей. Це може відбуватися як шляхом розширення меж інституту, так і шляхом зміни поколінь. У зв'язку із цим у кожному інституті передбачений механізм, що дозволяє індивідам соціалізуватися до його цінностей, нормам і ролям. Так, наприклад, державні установи прагнуть впливати на громадян, щоб прищепити їм норми покори й лояльності.

5) Комунікативна функція. Інформація, зроблена в інституті, повинна поширюватися як усередині інституту з метою керування й контролю за дотриманням норм, так і у взаємодіях між інститутами. Причому характер комунікативних зв'язків інституту має свою специфіку - це формальні зв'язки, здійснювані в системі інституціоналізованих ролей.

Що стосується інститутів демократії, то через розпливчастість цього поняття, слід дещо уточнити. Насамперед, слід зазначити, що демократичні інститути є політичними інститутами. Вони мають виражений прямий зв'язок з основними категоріями політики:

прийняттям рішень, обов'язкових для даної території, каналами доступу до ролей, пов'язаним із прийняттям рішень, і до формування інтересів і суб'єктів, що претендують на цей доступ.

Крім того, певні демократичні інститути можуть бути офіційними організаціями, які належать до конституційної структури держави (парламент, політичні партії й т.д.). Інші інститути, такі, наприклад, як справедливі вибори, одержують лише періодичне організаційне оформлення, однак є настільки ж обов'язковими. Головний критерій тут — це якість функціонування всіх цих інститутів, ступінь їхньої важливості в якості центрів прийняття рішень у структурі впливу, влади й політики. Відомий американський політолог Р. Даль пропонує застосовувати три підходи, що дозволяють визначити, які саме інститути необхідні для ефективного функціонування демократії в масштабах цілої держави. У цілому ж існують різні способи тлумачення як демократії в цілому, так і інститутів, необхідних для її ефективного існування. Демократія має власні ознаки й критерії, які дозволяють ідентифікувати її як самостійну форму правління, однак для того, щоб реально оцінити стан її інституціоналізації та консолідації в суспільстві варто проводити аналіз відповідності проголошених політичних інститутів зі ступенем їхнього практичного втілення.

Література:

1. Анатолій Романюк. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи і. Монографія. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 392 с.
2. Конституция государств европейского союза Под общей редакцией Л.А.Окунькова. — М.: Издат. группа ИНФРА М Норма, 1997. — 802 с.
3. Кречмер Г. Фракції. Партії в парламенті. — К.: Заповіт, 1999. — 300 с.
4. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л., Угри Л., Красівський О., Ткаченко Г. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни. — Львів. — Кальварія, 2003. — 500 с.
5. Ларсен Ст. У. Моделирование Европы в логике Роксана // Полис. — 1995. — №1. — С.39-57.
6. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопія [Монографія] / Н. А. Латигіна. — К.: Київський національний торгово-економічний Університет, 2008. — 400 с.
7. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання. М., 1995. - С.95.
8. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В.Бакірова, М. Сазонова. - Харків: ХНУ ім. В.М. Каразіна, 2008. - 576с.
9. Попов Э.А. Институционализация российской демократии. //Социс. 2001. - № 5. - С. 21-25.
10. Фисун А.А. Демократия и неопатримониализм в современных теориях политического развития: докт. дис. полит наук: 23.00.01 / А.А.Фисун. — Харьков, 2009. — 431 с.

Анікін Володимир Ільч,

*провідний співробітник Інституту європейської інтеграції
та політичних наук АН Молдови*

Зеленько Галина Іванівна,

*провідний науковий співробітник Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*

УДК 329 (478)

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА).

У статті зроблено огляд процесів виникнення та розвитку неурядових організацій у Республіці Молдова. Проаналізовано ефективність та функціональність впливу неурядових організацій на органи державної влади. Окреслено найхарактерніші проблемні моменти, пов'язані з неефективністю механізмів інтеракції по лінії «влада – суспільство» стосовно неурядових організацій.

Ключові слова: громадські об'єднання, громадянське суспільство, механізми впливу громадських організацій.

В статье рассматриваются процессы возникновения и развития неправительственных организаций в Республике Молдова. Проанализировано эффективность и функциональность влияния неправительственных на органы государственной власти. Очерчены наиболее характерные проблемные моменты, связанные с неэффективностью механизмов интеракции по линии «власть – общество» касательно неправительственных организаций.

Ключевые слова: общественные объединения, гражданское общество, механизмы влияния общественных организаций.

Considering a state processes occurrence and development nepravytelstvennyh organizations in the Republic of Moldova. Proanalyzyrovano efficiency and impact of funktsyonalnost nepravytelstvennyh to authorities with the State Power. The most Ochercheny harakternye problemnye momenty, svyazannye s neeffektyvnostyu mehanyzmov ynteraktsyyu on line "Power - Society" kasatelno nepravytelstvennyh organizations.

Key words: obschestvennyye obedyenyuya, of Civil Society, mechanisms for the impact of public organizations.

Сплеск цивільної активності громадян посткомуністичних країн в процесі радикального реформування соціальної, економічної політичної і інших сфер життя суспільства безпосередньо пов'язаний у тому числі і із створенням численних і різноманітних по спрямованості своєї діяльності громадських організацій. Перші так звані «неформальні» організації громадян і громадські рухи зародилися ще в роки перебудови, проте пік їх створення припадає на період першої половини 1990-х років. Цікаво, що перші громадські об'єднання, в Молдові, діючі наприклад, в етнокультурній сфері були створені за ініціативою громадян указами першого президента незалежної і суверенної Республіки Молдова Мирчей Снегуром. Положення "Про громадські організації Молдови" було прийняте урядом у вересні 1992 року. Нова Конституція Республіки Молдова (прийнята 29 липня 1994 року) закріпила право громадян на створення партій і громадських об'єднань.

Динаміка росту чисельності громадських об'єднань в Молдові вражає. Аналіз показує, що кількість громадських об'єднань, що пройшли реєстрацію в Мінюсті за період з 1992 по 1996 (роки "піку") на перше січня 1997 року в порівнянні з початком 1992 року (на 1 травня) зросло більш ніж в одинадцять разів (з 69 до 801). Кількість таких громадських організацій, як фізкультурно-спортивні суспільства, творчі союзи, культурно-освітні і сфери дозвілля об'єднання збільшилося більш ніж в сто разів. У багато десятків разів за вказаний період зросла загальна кількість громадських формувань, діючих в таких сферах, як правозахисна діяльність, захист прав споживачів, добродійність і милосердя (громадські фонди) професійні науково-технічні суспільства, молодіжні і дитячі організації. Значно додалося громадських об'єднань в таких мало освоєних раніше сферах, як національні громади і етнокультурні суспільства, пацифістські організації та ін. Розширилася географія представництва громадських об'єднань у тому числі і в сільській місцевості, а спрямованість їх діяльності охопила до кінця 1997 року більше двадцяти напрямів. Всього ж до початку 2000 року в Молдові налічувалися близько півтора тисяч добровільних об'єднань громадян [1]. Нині офіційно зареєстровано Міністерством юстиції Молдови більше п'яти тисяч громадських об'єднань діючих більш ніж по двадцяти шести великих адресних напрямках [2].

Корінною відмінністю від громадських організацій, що діяли в колишні часи, і по суті справи були "приводними ременями" пануючої командно-адміністративної системи, сучасне громадське об'єднання згідно чинного в Молдові Закону "Про громадські об'єднання" (прийнятий 17 травня 1996 року з подальшими поправками), "є некомерційній, незалежній від органів публічної влади організацією добровільно створеною не менше чим двома

фізичними і/або юридичними особами (громадськими об'єднаннями), об'єднаними спільністю інтересів в цілях реалізації законних прав відповідно до закону". Згаданий закон чітко фіксує принципи створення і діяльності громадських об'єднань: "Громадські об'єднання створюються і діють на принципах добровільності, самостійності, самоврядування і рівноправ'я усіх членів. Діяльність громадських об'єднань має бути голосною, а інформація про їх засновницькі і програмні документи - загальнодоступною. Громадські об'єднання вільні у визначенні своєї внутрішньої структури, виборі цілей, форм і методів діяльності" [3].

Як видно, згаданий закон про громадські об'єднання підтверджує важливий методологічний принцип: як і інші інститути того, що формується і функціонує громадянського суспільства - партії, суспільно-політичні організації, профспілки, церква, сім'я бізнес-структури, - громадські об'єднання, характеризуються однією з головних ознак громадянського суспільства - сферою, відмінною від держави [4].

Проте, як це часто буває, між декларованим і реальним втіленням законодавчих положень в політичну практику, має місце і невідповідність. У зв'язку з цим, враховуючи все ще дискусійний характер розмови, що ведеться в науковому середовищі, навколо структурних складових громадянського суспільства, доцільно, на наш погляд, зупинитися на деяких методологічних моментах пов'язаних безпосередньо з суттю і функціонуванням громадських об'єднань. Передусім серед багатьох десятків існуючих дефініцій громадянського суспільства, слідує, на наш погляд, визначитися з можливо чіткішим його тлумаченням яке якнайповніше підтверджує його теоретичну і функціональну суть безпосередньо в контексті даної проблеми.

Представляється, що більшою мірою цьому відповідає (принаймні, останнім часом) визначення російського філософа В. М. Межуєва, яке підтримується багатьма дослідниками: "Під громадянським суспільством (чи суспільством громадян) прийнято розуміти спільні (колективні) дії людей у сфері не їх приватної (приватною), а публічному (чи громадською) життю, причому в умовах, коли вона перестає бути монополією владних еліт - як традиційних, так і сучасних. Це саме сфера дій вчинків людей, які можуть носити як стихійний, так і організований характер, отримуючи в цьому випадку організаційну форму неурядових, недержавних об'єднань, союзів, асоціацій, що функціонують по принципах самоорганізації, самоврядування, і як правило, самофінансування. Безпосереднє громадянське суспільство з'являється як що склалася незалежно від владної вертикалі, існуюча окрім неї система горизонтальних зв'язків і стосунків, що охоплює собою значну частину населення. Не паспорт а реальна включеність людини в цей зв'язок перетворює його з громадянина *de jure* в громадянина *de facto*" [5].

Аналіз функціонування сучасного, що тим більше формується в таких молодих державах, як Молдова і Україна, громадянського суспільства вказує на суперечливу специфіку його консолідації і зрілості. Елементи спонтанності самоорганізації підкреслюють глибинний сенс громадянського суспільства, що полягає в тому, що його структури, організації вільно, добровільно виникають по волі конкретних індивідів, груп населення (по перевазі), а не "призначаються" чи етаблюється державою (хоча такі виключення мають місце). Надалі, з підвищенням культури внутрішнього управління організаціями, більшість з них перетворюються на відносно стійкі, довготривалі, інституціоналізовані структури що відрізняються проте по рівню активності і ініціативності в повсякденній діяльності.

Діапазон діяльності громадських об'єднань, як показує практика, досить широкий. У Молдові, наприклад, вони діють в цілях реалізації і захисту цивільних, економічних, соціальних, культурних і інших законних прав і свобод; розвитку громадської активності і самодіяльності осіб, задоволення їх професійних і любительських інтересів в області наукової, технічної, художньої творчості; охорона здоров'я населення, залучення його до благодійної діяльності залучення до занять масовим спортом і фізичною культурою; проведення культурно-виховної роботи серед населення; охорони природи, пам'яток історії і культури; патріотичного і гуманістичного виховання; розширення міжнародних

зв'язків; укріплення миру і дружби між народами; інша не заборонена законодавством діяльність.

У правовому полі сучасної Молдови практично відсутні сфери діяльності, які були б недоступні для громадських об'єднань. Більше того, чинний закон "Про громадські об'єднання" (до речі, визнаний експертами одним з кращих в країнах СНД) встановлює деякий паритет: він сприяє зведенню нанівець випадків "необґрунтованого втручання державних органів, організацій і їх посадовців в діяльність громадських об'єднань так само як і втручання громадських об'єднань в діяльність державних органів, організацій і їх посадовців, крім випадків, коли це прямо передбачено законодавством" [6]. В той же час це положення, зрозуміло не означає заборони на громадський контроль над діяльністю державних структур.

Видається, що мережа недержавних організацій, що сформувалася на добровільних засадах, об'єднань, асоціацій союзів залишається найважливішою структурною складовою громадянського суспільства і невід'ємним елементом існуючої політичної системи держави в цілому. Іншими словами діяльність громадських об'єднань це - системне забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх виробництво, відтворення і передача від покоління до покоління. Саме громадські об'єднання (нині їх налічується декілька тисяч зареєстрованих в Мінюсті) залишаються, мабуть, наймасовішим інститутом громадянського суспільства що здійснює безпосередню посередницьку функцію між владою/державою і населенням. Можна констатувати подальший ріст чисельності громадських об'єднань, розширення діапазону їх адресної діяльності. Це підтверджує що здатність населення до самоорганізації, або соціальної інтеграції є тією принциповою специфічною ознакою, по якій можна судити про можливість становлення і розвитку досить зрілого громадянського суспільства в тій або іншій країні, у тому числі зрозуміло, в Молдові і в Україні.

Як показує практика, за своєю природою самодіяльні і ініціативні громадські формування характеризуються прагненням їх членів до конструктивному висунення альтернативних рішень і здійснення найбільш раціональних з них. Обговорення і можливе прийняття пропозицій, що висувуються громадськістю, принаймні, вже не розглядається державними структурами будь-якого рівня як виклик, а тим більше як докір влади в неефективному управлінні. Сучасні громадські об'єднання можна з повною підставою розглядати як різновид громадського самоврядування, спрямований на вдосконалення політичної системи, як одну з форм зближення співпраці державного і громадського управління, їх взаємодоповнення. Таким чином, громадянське суспільство не стільки "йде" від держави, скільки формує його відповідно до своїх цінностей і інтересів.

З політологічної точки зору дуже важливо підкреслити, як громадські об'єднання впливають на особові інтереси. Передусім відмітимо, що громадські потреби впливають на особові інтереси вибірково. З одного боку їх дія залежить від ціннісних установок і представлень людини. З іншою, - від його психофізичних установок. Саме залежно від цього в одних випадках особовий інтерес випереджає громадські потреби в створенні і функціонуванні громадських об'єднань, в інших - відстає, по-третє, - йде десь поруч. Однією з результативних форм збігу особових інтересів і громадських потреб є, приміром, клуби за інтересами, що створюються в житлових мікрорайонах населених пунктів.

Видається, що життєвість нових форм громадської активності громадян, що формуються, більшою мірою обумовлено і тим, що особовий інтерес окремої людини починає співпадати з інтересами інших людей виходить за рамки суто любительського і набуває суспільно-значимого характеру. Говорячи про діалектику особи і групи в процесі становлення і функціонування громадянського суспільства, необхідно відмітити наявність схожих тенденцій, пов'язаних з тим що особа як така, як в Європі, так і в Молдові і в Україні, очевидно, "ніколи не існувала поза мережею різного роду неформальних об'єднань" [7]. Справжня особа, згідно з висновком з досвіду європейської історії, виникає тільки на базі групової свідомості. Про це, зокрема, дуже точно сказав видатний німецький філософ До.

Ясперс, протиставляючи "народ" "масі" атомизованих індивідів [8]. При цьому слід підкреслити, що для гуманного суспільства, звичайно, дуже важливо щоб групові форми солідарності не подавали індивідуальність людини, а, навпаки, всіляко сприяли її проявам в кращому розумінні цього слова.

Між тим дана проблема вимагає з'ясування і того, що дає особі та або інша громадська форма участі в сенсі задоволення потреб і інтересів особи, самореалізації її в матеріальному, інтелектуальному, культурному, політичному аспектах. І навпаки, який вплив саморозвиток особи, її активність робить на ефективність функціонування самого громадського об'єднання, на створення нових об'єднань або нових ланок у вже існуючих. Іншими словами який вплив саморозвитку особи на процес диференціації громадських структур?

В зв'язку з цим, слід передусім мати на увазі те конкретне благо, яке особа отримує будучи членом чи тієї іншої громадської структури. У одних випадках - це отримання матеріального блага (приміром, в кооперативних організаціях, в профспілках у науково-технічних і в організаціях новаторів), в інших - духовне, інтелектуальне благо (наукові товариства, творчі союзи, клуби за інтересами та ін.), по-третє - можливість брати участь в обговоренні політичних питань ставити їх перед відповідними державними органами, волати до громадської думки, впливати на ухвалення управлінських рішень, обговорювати проекти законодавчих актів.

Видається, що для кращого розуміння природи і суті добровільних об'єднань громадян, підвищення їх ролі в житті суспільства важливо знати і враховувати функціональну спрямованість громадських об'єднань. Сучасні дослідники розрізняють: виховну інформаційну, дорадчу, контрольну, організаційну, управлінську і аналітико-представницьку функції [9].

Останніми роками в діяльності неурядових організацій Молдови простежуються деякі позитивні тенденції, пов'язані з підвищенням ролі незалежної громадської експертизи в сфері соціальної і економічної політики, поглиблення демократизації законотворчості (Інститут розвитку і соціальних ініціатив "Вииторул" (IDIS), Асоціація за демократію через участь (ADEPT та ін.). Відтворені замість скасованих раніше народних дружин громадські організації (народні гвардійці) що надають посильну допомогу місцевим органам внутрішніх справ по охороні громадського порядку. Для громадських активістів-діячів за посередництва ряду міжнародних неурядових організацій і фондів, зареєстрованих в країні а також Центру ресурсів неурядових організацій з прав людини в Молдові періодично проводяться спеціальні тренінги і семінари. На подальшу активізацію діяльності неурядових організацій спрямовані Республіканські Форуми.

На нинішньому етапі становлення і консолідації громадянського суспільства є ряд проблем, що вимагають свого рішення. Особливу актуальність, на наш погляд, придбаває питання розширення форм взаємодії державних (виконавчою законодавчою і судовою гілками влади) і цивільних структур. Так званих "гарячих" точок оперативної і безпосередньої взаємодії громадськості і влади предостатньо. Великий громадський резонанс, приміром у Молдові останніми роками мали численні цивільні ініціативи, пов'язані з розвитком малого і середнього бізнесу (рух патентотримачів), охороною довкілля (захист лісових угідь і паркових зон, санітарне прибирання прилеглих територій) із забезпеченням законних прав і інтересів громадян (опротестовування рішень місцевих судових органів в Європейському суді з прав людини; рух на захист збереження соціальних завоювань пенсіонерів і інвалідів) із захистом законних прав споживачів (рух за підвищення якості продуктів, товарів, комунальних послуг і зниження явно завищених тарифів) та ін.

Пріоритетними заходами у напрямі зміцнення співпраці державних і цивільних структур є: внесення доповнень в законодавство, що регулює співпрацю між державою і громадянським суспільством; інституціоналізація участі організацій громадянського суспільства в процесі дозволу, реалізації, моніторинга, оцінки громадських політик, у тому числі шляхом створення чітких і ефективних механізмів консультацій і участі в процесі

ухвалення рішень; створення законодавчої основи, необхідної для реалізації "соціальних замовлень" для неурядових організацій та ін. Зміцненню зв'язку влади і громадянського суспільства, на нашу думку сприяв би наділення певної особи при президентові країни (можливо, при прем'єр-міністрові) статусом уповноваженого по розвитку громадянського суспільства і правам людини а також підтримка влади в законодавчому порядку ініціативи по створенню координуючого органу – Республіканської Ради громадських об'єднань (назва умовна).

Повсякденна практика свідчить, що ефективність діяльності кожного окремого громадського об'єднання багато в чому залежить від уміння правильно визначити свою "особу", зайняти свою "нішу" в різноманітному кругообігу громадських потреб і проблем. Не випадково деякі найбільш просунуті громадські організації, особливо діючі у сфері забезпечення законних прав людини і захищаючі права різних категорій споживачів, посилюють свої ряди досвідченими юристами здатними в необхідних випадках компетентно оформляти позови у відповідні судові інстанції і відстоювати незаконно порушені права і інтереси громадян в ході судових розглядів. Однією з хворобливих проблем була, і, на жаль, залишається невирішеною - це ліквідація або значна мінімізація небезпечної залежності вітчизняних неурядових організацій від іноземних донорів. Не доводиться сумніватися що для нормального незалежного розвитку громадських об'єднань і просування демократичних цінностей в країні, вони повинні фінансуватися як з боку держави, так і, можливо, з боку платників (податків подібна практика існує, наприклад у Чехії і Польщі). Такий підхід підтримує не лише керівництво Національного центру допомоги і інформування неурядових організацій "Contact", але і керівники ряду європейських структур, зокрема Академії за освітній розвиток і Європейського центру за некомерційне право [10]. Створення умов для забезпечення фінансової стабільності неурядових організацій як завдання правління закладене в Програмі діяльності Уряду Республіки Молдова : "Європейська інтеграція: Свобода. Демократія. Добробут" на 2009-2013 роки [11].

Великі перспективи перед громадянським суспільством в цілому і його діяльним інститутом - громадськими об'єднаннями відкриваються із затвердженням нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і Інтернету. Успіхи розвинених країн Заходу на цьому напрямі очевидні. Результатом інформаційної революції, що нестримно розвивається, на думку дослідників, являється становлення суспільства нового типу у якому інформація і знання стають головним ресурсом подальшого розвитку суспільства. Передбачається, що основою нового суспільства буде комп'ютерна технологія, з її фундаментальною функцією заміщати або посилювати розумову працю людини., основним суб'єктом соціальної активності стане "вільне співтовариство", а політичною системою буде "демократія участі" [12]. Як і інші країни, що розвиваються, Молдова також виявилася залученою в процес глобальної інформатизації. В період першого десятиліття нинішнього століття держава зробила ряд кроків по створенню передумов для розвитку інформаційного суспільства в Молдові (створено спеціальне міністерство, ухвалені закони "Про доступ до інформації" (2000 р.) "Про інформатизацію і державні інформаційні ресурси" (2003 р.), затверджений ряд супутніх урядових актів) [13].

На жаль, становлення громадянського суспільства в Молдові проходить у важких умовах, пов'язаних з наслідками тривалої економічної і політичної кризи, сегментів, що гальмують розширення, затверджують цінність людської особистості її законні права і свободи, активізуючих діяльність інститутів громадянського суспільства. Повільно, але все таки розширюється круг користувачів соціальними мережами і Інтернет частина населення навчена навичкам і умінню використання комп'ютерної грамотності для задоволення своїх освітніх, професійних і соціальних потреб (комунікація, отримання публічних послуг, електронне голосування в період виборчих кампаній участь в інтернет-форумах, відео-конференціях, експертиза проектів законодавчих актів і т. д.).

Громадянське суспільство Молдови зацікавлене, зокрема, в підвищенні транспарентності документування державного підприємства "Центру державних

інформаційних ресурсів "Registru"; у розширенні електронних послуг населенню після програми "Електронний уряд" (в цілях усунення або мінімізації бюрократичних намірів чиновників і зниження рівня корупції; у створенні єдиної інформаційної системи медичних послуг і електронного доступу до них; у підвищенні ролі інформаційно-комунікаційних технологій у справі охорони довкілля (екологічні моніторинги, профілактичні заходи моніторинг і попередження стихійних лих, оптимізація сільськогосподарської і промислової діяльності, санітарна охорона житлових зон і т. д.); у активізації партнерства між місцевими органами влади неурядовими організаціями і бізнесом в реалізації програми "Інформаційне суспільство для усіх" (комп'ютеризація і розширення мережі Інтернет).

Важливе значення для забезпечення довіри користувачів до інформаційно-комунікаційних технологій має забезпечення інформаційної безпеки і захист інформації особистого характеру від посягання різного роду кібер-шахраїв що часто використовують персональні дані приватних осіб в корисливих і злочинних цілях. На жаль, в цьому плані вітчизняні користувачі Інтернет, усупереч вимогам існуючого закону про доступ до інформації, захищені ще слабо. Практика свідчить, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології відкривають для інститутів громадянського суспільства, у тому числі і для неурядових організацій широкі можливості для вироблення погоджених позицій і дій з життєво важливих питань соціально-економічної, політичної, культурної, духовної і інших сфер діяльності здійснення громадянського контролю за діяльністю державних структур і підвищення транспарентності публічних політик. Значно підвищується оперативна мобілізаційна роль соціальних мереж в активізації цивільних ініціатив. Позитивною можна визнати тенденцію, коли все більша кількість неурядових організацій розвиває свою інфраструктуру і власні інформаційні ресурси.

Мабуть, одним з насущних загальних завдань громадських об'єднань в сучасних умовах є необхідність посилення практичної роботи в кожному з обраних ними напрямів діяльності. Багато хто з них, на жаль, існує формально. Так, наприклад у Придністров'ї з шестиста зареєстрованих громадських організацій фактично діють лише близько ста, а в автономно-територіальному утворенні "Гагауз-Ери" з більше трьохсот - активно діючими можна назвати декілька десятків. Ситуація така що тільки конкретними справами можна підтвердити реальне функціонування громадянського суспільства.

Література:

1. Аникин В. И. Гражданское общество в Республике Молдова: состояние, проблемы, перспективы. – Кишинэу: «Парагон», 2001. – 240 с.
2. CIVIC.MD portal informational (цитировано 02. 03.2011). [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.civic.md/org.html>
3. Официальный Монитор Республики Молдова. - 2007. - №153-156. - С. 2.
4. Голенкова З. Т. Гражданское общество в России // Социс/ - К.:1997. - № 3. – С.25-36
5. Кравченко И. И. Государство и общество // Вопросы философии, 2007. - № 7. – С. 3 -17
6. Межуев В. М. Гражданское общество и современная Россия // Человек и культура в становлении гражданского общества в России. – Москва: ИФРАН, 2008. - С. 6
7. Мотрошилова Н. В. О современном понятии гражданского общества. // «Вопросы философии». – К.: 2009. - № 6. - С. 15
8. Официальный Монитор Республики Молдова. – 2007. - № 153-156. - С.3.
9. Хорос В. Гражданское общество: общие подходы // Мировая экономика и международные отношения. - 1995. - № 11. - С. 53
10. Ясперс К. Истоки истории и ее цель Вып. 1.- Москва, 1978. - 192 с.
11. Аникин В. Общественные организации в гражданском обществе: интересы, потребности, самооценка // Organizațiile nonguvernamentale și impactul lor asupra proceselor de transformare. – Chișinău: Pan Europe, 2004. - С. 10-12

12. Преднестровский Социальный форум (цитировано 02.03. 2011). [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://forum.pridnestrovie.com/topic/?id-147394>
13. Программа деятельности Правительства Республики Молдова “Европейская интеграция: Свобода, Демократия, Благополучие” 2009-2013 гг [Электронный ресурс.]. - Режим доступа: <http://portal.moldpres.md/banner/filat/ru.html> (цитировано 02. 03. 2011).
14. Політична система та інститут громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник/ Ф.М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін..- К.: Либідь, 2008.- 440с.
15. Всемирная энциклопедия. Философия. - Москва-Минск: 2001. - С. 427- 428.
16. Официальный Монитор Республики Молдова. - 2000, № 88-90. – 664 с.
17. Официальный Монитор Республики Молдова. - 2004, № 96-99. – 789 с.

*Радченко Леся Миколаївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 323.3:17.026

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовано поняття груп інтересів, їх походження, риси і характеристики. Представлено розгалужену типологію груп інтересів. Визначено ряд важливих суспільних функцій, що виконують групи інтересів.

Ключові слова: *групи інтересів, політична активність, артикуляція інтересів, агрегування інтересів, політична соціалізація, легітимність.*

В статье анализируется понятие групп интересов, их происхождение, черты и характеристики. Представлено разветвленную типологию групп интересов. Определено ряд важных общественных функций, что исполняют группы интересов.

Ключевые слова: *группы интересов, политическая активность, артикуляция интересов, агрегирование интересов, политическая социализация, легитимность.*

The article analyzes the concept of interest groups, their origins, traits and characteristics. Extensive typology of interest groups presented. A number of important interest groups social functions are identified.

Keywords: *interest groups, political participation, interest articulation, aggregation of interests, political socialization, legitimacy.*

В сучасних соціально-політичних умовах групи інтересів відіграють значну роль у процесі вироблення і прийняття рішень. Групи інтересів намагаються впливати на уряд будь-якими засобами для досягнення інтересів свого об'єднання. У зв'язку із цим феномен груп інтересів, їх сутнісні риси та характеристики привертають особливу увагу науковців.

Групи інтересів, що об'єктивно існують у суспільстві, - це базові суб'єкти функціонального представництва. Інтереси ж, котрі потребують політичного вираження і захисту, можуть впливати на формування порядку політичного управління [1, 45]. В сучасній політології групами інтересів вважають лише такі об'єднання, які перебувають поза владою і суто політичною організацією та намагаються впливати на систему влади заради власних потреб. Маючи певну автономію від уряду чи політичних партій, групи інтересів чинять тиск на них з метою відображення своїх вимог у публічній політиці [3, 420].

Теоретично місце і роль групи інтересів було обґрунтовано в ХІХ – початку ХХ ст.ст. та визначено їх як специфічну організацію суспільства. Теорія груп інтересів була вперше сформульована американським політологом А.Бентлі в праці «Процес управління» (1908),

який стверджував, що основу політичного процесу складають зіткнення і взаємодія зацікавлених груп. Він вводить поняття «групи інтересів», до яких відносить різноманітні організовані групи людей, які мають певні цілі і які висувають конкретні вимоги до політичної влади. Індивідуальна поведінка учасників політичного процесу розглядалася ним через взаємодію груп, до яких індивіди залучалися з різних мотивів. А.Бентлі пропонував розглядати суспільство як «сукупність різних груп інтересів, причому, кількість груп обмежується лише одним критерієм – інтереси, заради яких вони були утворені і діють». Діяльність цих груп американський вчений розглядав як постійно рушійний процес, під час якого здійснюється вплив на уряд з метою підкоритися їх волі. Висновки А.Бентлі підтверджувалися і даними емпіричних досліджень, документально встановивши значну роль груп інтересів як центрів і генераторів соціальної і політичної активності, які разом з інституційними структурами формують політичний процес і громадянську поведінку, діючи як у згоді, так і всупереч інституційним передбаченням. Таким чином, групи інтересів почали розглядатися у контексті системи прийняття рішень, процесу формування державної політики. В подальшому даний підхід отримав розвиток в працях Р.Даля, Д.Істона, Г.Ласкі та інших. В «Політологічному енциклопедичному словнику» подано наступне визначення: «групи інтересів – об'єднання людей, які, виходячи з певних інтересів або потреб, висувають вимоги до інших груп суспільства чи суспільства в цілому з метою підтримати або поліпшити свої позиції, досягти певних цілей. Деякі групи інтересів мають організаційний характер, чітку формальну структуру, спеціальний адміністративний апарат, інші – складаються і діють на неформальних засадах» [5, 123]. Групи інтересів – це групи осіб, які прагнуть впливати на процес прийняття рішень з тих чи інших питань, але не прагнуть встановити цілковитий контроль над державою. Групи інтересів є одночасно основою політичної системи і її найважливішим компонентом, інформуючим каналом, що забезпечує оперативну передачу вимог інституційним елементам системи.

Тому групи інтересів можна розглядати як добровільні об'єднання людей, колективи або організації з формальною основною структурою, у яких особисті вимоги поєднанні із матеріальною і духовною суспільною користю та які намагаються задовольнити свої вимоги й потреби шляхом взаємодії, впливу на політичні інститути. На відміну від індивідуальних громадянських дій, групи інтересів зазвичай мають міцну організаційну базу і штат професійних співробітників, що забезпечують групу експертними знаннями та представництвом. Крім того, групи інтересів часто беруть участь у політичному процесі, маючи своїх представників у дорадчих урядових органах. Групи інтересів представляють інтереси соціальних, національних, конфесійних, регіональних та інших людських спільнот, виступають як форма їх колективної дії. Разом з тим для окремого індивіда участь у групах інтересів – це і спосіб самореалізації і самовираження в громадській і політичній практиці, форма громадянської активності, крок від соціальної до політичної активності. Для політичної системи наявність різноманітних груп інтересів – це, з одного боку, зміцнення прямих і зворотних зв'язків з громадянським суспільством, ефективна система представництва соціальних інтересів. Чим ширшим є представництво соціальних потреб групами інтересів, тим різнобічнішим буде зв'язок між суспільством і державою. Чим оптимальнішим буде здійснення їх функцій, тим гнучкіше будуть реагувати владні інститути на соціальні потреби населення. З іншого боку, функціонування різних груп інтересів сприяє ускладненню будови політичної системи. Зокрема, це відбувається за рахунок збільшення передумов виникнення партій (особливо дрібних) і збільшення фракційності в політичних інститутах; стимулювання формування багатопартійних систем тощо. Проте звуження поля дії груп інтересів, створення перешкод для громадян в створенні цих асоціацій викликають ізоляцію правлячої еліти від населення і створюють передумови для встановлення «монолітної» держави, яка визнає лише диктат вождів і покірність мас.

Природа походження груп інтересів. Існує декілька концепцій походження груп інтересів. Згідно з теорією соціального порядку і конфлікту, генеза груп інтересів пояснюється як результат солідарності людей з подібними поглядами і переконаннями.

Взаємодіючи один з одним, зазначені групи вимушені періодично звертатися до інститутів влади для вирішення виникаючих конфліктів. Теорія непередбачуваних наслідків групових інтересів розглядає в якості основи зацікавлених груп індивідів, які усвідомили, що досягнення економічних, соціальних і політичних благ є неможливим без організації колективних зусиль і дій. При цьому прибутки від об'єднання і групової діяльності значно перевищують витрати на створення організації. Політична активність – це непередбачуваний наслідок діяльності груп інтересів, яка спрямована на задоволення матеріальних потреб. Теорія обміну пояснює виникнення груп інтересів діяльністю окремих організаторів, які намагаються за свої витрати та активність отримати посаду в адміністративному апараті створюваної організації. Прихильники теорії ангажованості трактують групи інтересів як результат діяльності егоїстичних індивідів, які пов'язують досягнення своїх цілей з досягненням політичних цілей групи. Об'єднання в групи – кооперативна діяльність – визначально притаманна людям, мотиви об'єднання і ступінь їх усвідомлення коливається від отримання простого задоволення до задоволення особливих інтересів.

Групи інтересів виконують ряд важливих для суспільства функцій.

1. Артикуляція різноманітних суспільних інтересів, що полягає в перетворюванні соціальних емоцій і очікувань, почуттів незадоволеності або солідарності громадян в певні політичні вимоги. Наприклад, незадоволеність громадян своїм рівнем життя може бути трансформованою в заклики до підвищення зарплатні, надання пільг для пенсіонерів, усунення окремих міністрів чи уряду в цілому тощо. Ці вимоги, що оформлюються відповідно до прийнятих в суспільстві «правил гри», доносять до осіб, які приймають рішення, тобто різні частини населення залучаються до політичного процесу як рівноправні носії владних повноважень і суб'єкти політики.

2. Агрегування інтересів, тобто узгодження різних потреб і вимог, встановленням між ними певної ієрархії і виробленні на цій основі загальногрупових цілей. Ця функція передбачає відбір не лише найбільш політично значимих вимог, але й тих, що мають найкращі шанси для практичного втілення. Таким чином групи інтересів відбирають політичні вимоги, декотрі з них відсіюють, а іншим надають принципового характеру. Така діяльність передбачає проведення дискусій, узгодження позицій всередині групи, що в свою чергу, потребує згуртованості між окремими членами і фракціями, тобто інтегрування групи для прийняття спільних рішень. Як правило, при здійсненні цієї функції найбільш активними є групи тиску. В ситуації, коли зростає різноманітність агрегуючих інтересів, а їх неформальне представництво в політичному процесі ускладнюється або ж група інтересів починає будувати свою діяльність на більш загальній, концептуальній основі, тоді вона поступово бере на себе виконання ряду партійних функцій, набуваючи рис і властивостей цього політичного інституту.

3. Інформування органів влади. Дана функція полягає у донесенні повідомлень про стан тієї чи іншої проблеми громадського життя до органів влади. Іншими словами групи інтересів здійснюють певну трансляцію громадської думки. Виражаючи точку зору якоїсь частини населення на певну проблему, група інтересів надає державним органам можливість проводити більш ефективний політичний курс, який відповідає реальним потребам громадян і змінювати його відповідно до ситуації.

4. Формування політичних еліт розкривається в тому, що групи інтересів виступають в якості об'єднань, які надають експертну оцінку стану тих чи інших проблем і мають можливість пропонувати своїх представників до державних органів, підтримувати певних діячів в урядових та інших структурах, впливати на відбір кадрів, які беруть участь в процесі прийняття політичних рішень.

5. Здійснення тиску на суб'єктів прийняття рішень.

6. Інтеграція груп.

7. Політична соціалізація громадян.

В політичній науці склалася достатньо розгалужена *типологія* груп інтересів.

За формою походження і ступенем організованості:

- анемічні – об'єднання, які виникають стихійно як спонтанна реакція на ту чи іншу ситуацію (наприклад, натовп, демонстрації, мітинги). Їх відрізняє: відсутність постійних організованих дій членів від імені даної групи; включення політичних груп в політичні відносини з державою є нерегулярним; внутрішня їх структура, як правило, нестійка і часто формується нібито заново, без збереження зв'язків з попередніми формами організації; схильність до використання сили.

- інституціональні – це формальні об'єднання з певною організаційною структурою, сталими функціями і професійним кадровим апаратом; їх цілеспрямована діяльність більш ефективна; вони можуть виконувати широкий спектр задач, в тому числі і ті, які виходять за межі представництва інтересів (наприклад, представництво автономій в федеральних центрах, адміністративні органи церкви, армії тощо).

За спеціалізацією дій:

- неасоціативні групи – неформальні об'єднання людей, джерело їх формування релігійна, соціокультурна, родинна основа (наукові і студентські громади, релігійні секти). Їх діяльність є непостійною, малоструктурованою і не завжди є ефективною.

- асоціативні – добровільні об'єднання, які спеціалізуються на представництві інтересів і націлені на вирішення певних задач (профспілки, асоціації підприємців, рухи за громадянські права). Їх організаційна і кадрова структура, порядок використання фінансових коштів стимулюють досягнення спеціальних цілей; мають високу результативність.

За характером діяльності:

- одноцільові – створюються і існують лише у зв'язку з досягненням даної мети, спрямовані на прийняття, наприклад, певного законодавчого акту в парламенті. Після результативного вирішення своєї задачі, вони або розпадаються або переорієнтуються на іншу, не менш конкретну мету.

- багатоцільові групи мають широкий профіль діяльності, не обмежуються вирішенням задачі одного роду. Так, наприклад, групи тиску можуть не лише взаємодіяти з урядом з приводу прийняття рішень в будь-якій сфері управління, але й брати участь у виборчих кампаніях тощо.

Подібну класифікацію надає французький політолог М. Дюверже. Він виділяє:

- спеціальні групи інтересів, які займаються лише політичною діяльністю;

- часткові групи інтересів, які виконують більш широке коло соціальних функцій.

Інший французький політолог Ж. Блондель виділяє наступні типи груп інтересів:

- групи за звичаєм, які виникають на основі общинних, кастових, кланових громад. В деяких країнах, що розвиваються, склад таких груп визначається деякими успадкованими чинниками (статтю, расовою приналежністю, успадкованим соціальним станом);

- інституціональні групи, які засновуються на формальних організаціях в середині державного апарату; до них відносяться лобістські групи в парламенті і уряді;

- групи захисту – намагаються відстояти інтереси своїх прихильників; ці об'єднання представляють переважно економічні і соціальні інтереси (асоціації виробників, банківські союзи, фінансово-промислові групи, групи захисту прав споживачів, профспілки);

- групи підтримки – орієнтовані на суворо визначені цілі (екологічні і антивійськові рухи, асоціації «за» і «проти» чогось).

Існують й інші типології груп інтересів, наприклад, за сферами управління суспільством (союзи споживачів в економічній галузі, творчі союзи – в сфері культури тощо); за територіальними ознаками (групи, які формуються і які діють лише в певних регіонах); за рівнем і масштабами діяльності (групи тиску, які діють в центральних або місцевих органах влади). [2, 217-219].

Для всіх груп інтересів спільними є наступні риси:

- колективний характер діяльності;
- добровільність асоціацій;
- принаймні дорадче здійснення впливу на політичну владу;
- відсутність претензій на здобуття політичної влади.

Групи інтересів є одним із каналів політичної активності громадян. Чим ширше представництво соціальних потреб груп інтересів, тим різносторонніші зв'язки між суспільством і державою, тим гнучкіше владні інститути реагують на соціальні запити населення, а люди мають більший вплив на політичні рішення. Багатоманітні групи інтересів мають великий вибір ресурсів для впливу на владу, для доведення потреб і запитів населення до осіб і органів, що приймають рішення. В якості таких ресурсів можуть виступати:

- Легітимність.

- Значимість конкретної акції групи інтересів з точки зору суспільних інтересів, її вплив на політичну, соціальну і економічну стабільність.

- Політичні можливості груп інтересів, що, у свою чергу, залежать від фінансового, організаційного, інформаційного забезпечення групи та її чисельності. Кількість фінансових ресурсів впливає на активність групи інтересів, можливості її участі у різноманітних акціях, нарешті на її чисельність.

- Мобілізаційна здатність і активність членів груп інтересів. Чисельність і мобілізаційна здатність організації під час виборів є важливими для політичних партій, коли вони шукають масової підтримки.

- Інформація або досвід політичної участі членів груп інтересів тощо [3; 425].

В залежності від характеру тієї чи іншої політичної системи групи інтересів мають відповідну вагу у прийнятті рішень. Ті групи інтересів, які, використовуючи свої ресурси, мають можливість підтримувати постійні зв'язки з урядом, частіше за все стають органічною частиною механізму управління суспільством. В одних випадках групи інтересів діють через пряму взаємодію з владними структурами чи окремими особами при владі; в інших – через парламентські та інші лобі; ще в інших - звертаються до масових акцій протесту або підтримки. Широко використовують групи інтересів і опосередковані впливи на владу через засоби масової інформації, формуючи вигідну для себе громадську думку або через політичні партії. Поряд з використанням традиційних політичних партій, групи можуть і самі організовувати тимчасові партії за інтересами, які є невеликими за своєю чисельністю. Крім того, групи інтересів намагаються бути представленими серед владної еліти, намагаючись отримати посади для своїх представників на різноманітних рівнях державної влади.

Якщо звернутися до практичного боку груп інтересів, то варто показати їх функціональність на прикладах груп тиску, оскільки вони є більш діяльними і активними.

Основними засобами впливу груп тиску є:

- інформування і консультування органів влади і офіційних осіб;

- організація кампаній в ЗМІ з метою формування громадської думки на користь рішень групи;

- загроза відмови в підтримці на виборах;

- різні акції протесту тощо.

Прихованими формами впливу груп тиску є використання особистих зв'язків членів групи в керівних колах, що іноді може прийняти форму корупції. Тобто, можна вирізняти законні і незаконні способи діяльності груп тиску. Різні групи інтересів можуть мати неоднакові ресурси тиску на владу. Ці ресурси залежать від економічних і фінансових можливостей групи, її чисельності, згуртованості, інформованості, наявності чи відсутності особистих зв'язків в органах влади. Канали, якими користуються асоціативні групи інтересів для здійснення впливу на політиків, можуть бути різні. Переважно це: ЗМІ, партії і структури державної влади – законодавці, суди, державна бюрократія. Цілеспрямований вплив груп інтересів на органи влади з метою реалізації специфічних інтересів отримав назву лобізму. Існують різні види лобізму, проте доцільно в загальних рисах ознайомитися зі способами впливу на владу, які використовують лобісти. В практиці лобістської діяльності використовують різні форми впливу на владні структури. До них відносяться:

- виступи на слуханнях в комітетах і комісіях парламенту;

- розробка законопроектів і залучення експертів до вироблення нормативних документів;

- особисті зустрічі, контакти, переговори;
- використання методів «паблік рілейшнз» для формування громадської думки;
- організація кампанії «тиску з місць» (багаточисельні листи і програми від виборців, які поступають на адресу депутатів);
- підготовка і широке розповсюдження результатів наукових (передусім соціологічних) досліджень;
- організація цілеспрямованих дій «своїх людей» всередині органів влади;
- фінансування виборчих кампаній;
- прямий підкуп посадових осіб.

Як можна побачити із списку, лобізм ділиться на легальний і нелегальний. Легальний лобізм не порушує існуючі в суспільстві закони, нелегальний – означає пряму винагороду посадових осіб за прийняття і ухвалення необхідних і найбільш сприятливих рішень. Ставлення до лобізму в різних країнах спостерігається різне. Так, наприклад, у Франції лобістська діяльність вважається незаконною, в Індії – прирівнюється до корупції, в США, Канаді – регулюється законами про лобізм, в ФРН – декількома законодавчими актами.

У демократичному суспільстві групи інтересів відіграють активну політичну роль, справляючи значний вплив на тих, хто приймає політичні рішення, на громадську думку.

Література:

1. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів // Політичний менеджмент. – 2006. - № 5. – С. 44 - 53.
2. Лекції з політології: Навчально-методичний посібник / ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
3. Основи демократії: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К.: вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
4. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін. ; [В.П. Горбатенко (упоряд.)] ; Ю.С.Шемшученко та ін. (відп. ред) ; НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. - 2-е вид., доп. і перероб. – К : Генеза, 2004. – 735 с.

Ісхакова Наталія Гаріївна,

*доцент кафедри соціології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету*

УДК 321.7: 316.614 (045)

ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

У даній статті розкриваються особливості політичної адаптації населення країн, які перебувають в процесі демократичної трансформації. Виокремлюються загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи. На цій основі встановлюються загальні характеристики політичної адаптації людей. Досліджується специфіка політичної адаптації в поставторитарних та посткомуністичних суспільствах.

Ключові слова: *Політична адаптація, політична соціалізація, демократизація, трансформація політичної системи.*

В данной статье рассматриваются особенности политической адаптации населения стран, которые находятся в состоянии демократической трансформации. Выделяются общие тенденции изменения взаимодействия человека и политической системы. На этой основе устанавливаются общие характеристики политической адаптации людей. Исследуется специфика политической адаптации в поставторитарных и посткоммунистических обществах.

Ключевые слова: Политическая адаптация, политическая социализация, демократизация, трансформация политической системы.

This article is devoted to the peculiarities of the process of political adaptation of population of countries which are in a state of democratic transformation. The general tendencies of change of co-operation of man and political system are selected. The specific of political adaptation is probed in post-authoritarian and postkommunisticheskikh societies.

Keywords: Political adaptation, political socialization, democratization, political system.

В умовах суперечливого становлення демократичної політичної системи українського суспільства, а також деформації соціальних зв'язків та втрати значення попередньо набутих політичних практик особливого значення набуває дослідження процесу політичної адаптації особистості, її активної участі у формуванні нових форм організації суспільства. Розгляд даної проблеми має відбуватися із залученням теоретичних та емпіричних досліджень тих країн, становлення нового суспільного порядку яких вже відбулося. Вкрай важливим є комплексне дослідження визначальних чинників політичної адаптації особистості. Слід уточнити, що політична адаптація буде розглядатися нами як складова більш масштабного процесу політичної соціалізації. Останній представлений як процес інтеграції індивідів до всієї системи соціально-політичних відносин, включення їх в інституціональну структуру суспільства шляхом політичної діяльності особистості, в ході якої відбувається пізнання та подальший розвиток даних відносин.

В другій половині ХХ століття провідною тенденцією світового політичного розвитку стало розгортання процесу демократизації. Дослідження переходу від тоталітаризму та авторитаризму до демократичного режиму в основному були зосереджені на аналізі подій у країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) та Латинської Америки (Перу, Еквадор, Болівія, Уругвай, Аргентина, Бразилія). Дослідники розробили низку підходів щодо результатів розвитку демократичних процесів, які згодом були перенесені на дослідження країн у Центральноамериканському регіоні (Гандурас, Сальвадор, Нікарагуа) та країни Африки, Центральної та Південно-Східної Азії. У кінці 80-х років ХХ століття цей глобальний процес перемістився у Східну Європу, а потім охопив Радянський Союз.

На досвіді цих країн, у науковій літературі накопичився значний матеріал, що дає можливість зробити певні узагальнюючі висновки щодо демократичної трансформації політичних режимів. З'являється цілий напрям під назвою *транзитологія*, біля витоків якого стояв американський політолог Д.Растоу [4]. Він вперше побудував динамічну модель процесу переходу до демократії базуючись на аналізі процесів демократизації у Швеції (1890-1920 рр.) і Туреччині (з 1945 р.). Вчений виділив основні стадії демократизації, особливо наголосивши на ролі *суб'єктивних чинників* такого переходу. Ця модель передбачає наявність основної передумови переходу до демократії – це усвідомлення громадянами загальної ідентичності, приналежності до політичної спільноти. Сам перехід має три стадії: підготовчу, яка характеризується серйозним конфліктом основних соціальних сил; фаза прийняття правил демократичного правопорядку; фаза звикання – закріплення демократичних політичних інститутів та процедур, утвердження нової форми взаємодії громадянського суспільства та держави. Ці фази розглядаються сучасними політологами як такі, що характерні для всіх перехідних суспільств.

У ґрунтовному дослідженні “Переходи від авторитарного правління: попередні висновки про невизначені демократії” (1986р.) автори Г.О’Доннел, Ф.Шміттер здійснили

порівняльний аналіз перехідних процесів, що відбувалися у країнах Південної Європи та Латинської Америки. Автори виділили три стадії переходу до демократії: лібералізація, демократизація (встановлення демократичних інститутів та процедур), ресоціалізація (засвоєння громадянами нових політичних норм і цінностей, поступове входження в нову систему відносин в ході демократичного політичного процесу, а також в результаті спеціально організованої системи навчання) [6,с.71].

Американський дослідник А.Пшеворський у роботі “Демократія і ринок. Політичні та економічні реформи у Східній Європі та Латинській Америці” (1990 р.) дає детальний опис тих детермінант суспільно-політичного розвитку, які безпосередньо впливають на процес зміни інституціональної системи суспільства, його соціальної сфери та відносин. Вчений намагався дати відповіді на питання «чи буде нова демократія стабільною і за яких умов, які соціальні інститути повинні лежати в її основі, якими є фактори ефективної нової політичної системи, які економічні механізми лежать в її основі» [3,с.11].

Даючи широкий аналіз даним процесам вчені майже не зосереджувалися на проблемі політичної адаптації людей, а якщо ця проблема і входила в поле досліджень, то не виокремлювалася в якості специфічної складової, що вимагає детального опису.

На основі аналізу вищезазначених підходів та концепцій демократизації авторка даної статті пропонує визначити *особливості політичної адаптації в умовах становлення демократії*. Вихідна теза є такою: закономірності процесів демократизації є визначальними умовами політичної адаптації людини.

Подальше дослідження вимагає термінологічної ясності та уточнення понять.

Історичні зміни, що відбулися у країнах Центральної Європи з кінця 1980-х років ХХ століття, а згодом у республіках колишнього СРСР отримали в науковій літературі назву *трансформація*. Сам термін “трансформація” означає змінювати, перетворювати. Суспільні науки стали використовувати цей термін з кінця 50-х років ХХ століття для характеристики радикальних структурних змін. Він відображає перехід до якісно нового стану суспільної організації. Трансформаційні процеси ґрунтуються на діалектичному подоланні існуючих елементів старого суспільного порядку, формуванні нових цілей розвитку.

Демократизація постає як процес зміни політичної сфери суспільства, перетворення політичного режиму в усіх його структурних елементах в окремій країні. Цей процес триває від початку падіння попереднього недемократичного режиму до кінцевої стадії стабілізації нового демократичного режиму.

Для позначення способу зміни політичного режиму у науковій літературі вживається поняття “*перехідний період*”, що означає процес інституціональної трансформації. Перехідний період – це проміжна фаза процесу демократизації, яка починається з розпаду попереднього політичного режиму, а завершується встановленням певної форми демократії.

Перехідний період складається з постійно змінюваних політичних ситуацій. Однією з них є процес *лібералізації*, що унеможливорює повернення до попереднього недемократичного режиму. Лібералізація це реальне забезпечення набору прав, які захищають окремих індивідів та соціальні групи від репресивних дій влади, а надійне гарантування прав і свобод означає відхід від усталеної практики недемократичних режимів. Завершується перехідний період, у кращому випадку, утвердженням демократії. Це означає визнання демократичних правил і процедур політичними інститутами та розповсюдження їх на всі сфери суспільного життя. Важливо, що під час перехідного періоду відбуваються зміни як у політичній системі суспільства з характерними для неї політичними інститутами та відносинами, так і в інших сферах суспільства.

Вирішальну роль в процесі демократизації відіграє *політична модернізація*, яка супроводжується не лише формуванням політичних інститутів, а й соціальною мобілізацією та поширенням політичної участі, а також розповсюдженням демократичних цінностей і норм у країнах, що розвиваються [2,с.364].

Виходячи із загальноновизнаних рис демократизації можна виокремити загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи.

1. Делегітимізація руйнує усталену систему взаємозв'язку людини та політичної системи внаслідок кризи державних інститутів та децентралізації влади.

2. Лібералізація режиму розширює можливості політичної діяльності індивідів і соціальних груп у процесі реалізації своїх прав та інтересів.

3. Активізація недержавних інститутів сприяє організованій участі громадян у політичному процесі та впровадженню громадянських норм та правил поведінки.

4. Формування партійної системи забезпечує структурування суспільних інтересів.

Процес політичної адаптації людей до змін політичної системи має низку загальних характеристик.

1. Соціальна дезорієнтація. Це явище викликано деформацією соціальної та економічної системи суспільства та є наслідком руйнації соціальних зв'язків, статусів та ролей, системи норм та взірців поведінки.

2. Нова соціальна ідентифікація. Адаптація індивідів до нових соціально-політичних умов відбувається шляхом встановлення нових соціальних ідентичностей та входження в інституціональну структуру суспільства.

3. Колективна політична участь. Мобілізація індивідів в рамках недержавних інститутів шляхом групової участі в політичному процесі.

4. Встановлення лояльності до ціннісно-нормативних засад демократичного суспільства.

Однак слід зауважити, що закономірності трансформації авторитарних режимів відрізняються від демократизації країн з тоталітарним минулим, насамперед, пострадянських країн, які мають свої особливості та тенденції розвитку. Відтак, політична адаптація людей буде набувати специфічних рис в ряді країн.

Базуючись на ряді концепцій трансформаційних процесів *авторитарних суспільств* (Д.Растоу, Ф.Шміттер, А.Пшеворський) можна стверджувати, що процес делегітимізації авторитарного режиму внаслідок кризи його державних органів та розколу авторитарного блоку в середовищі еліт порушує усталену систему відносин підпорядкування громадян з владними інститутами. Послаблене державне регулювання неполітичної сфери суспільства давало можливість артикуляції інтересів соціальних груп, самоідентифікації індивідів, хоча із значними політичними, ідеологічними, культурними обмеженнями. Строга регламентація політичної активності мас, обмеження політичних дискусій та можливостей впливати на органи влади з боку громадян не виключали існування "обмеженого плюралізму" у різних сферах суспільного життя. Тому зниження державного контролю соціально-політичних відносин розширює можливості для активізації політичної діяльності громадян. Це створює передумови для зміни взаємовідносин людини та політичної системи, а відтак зміни всього типу політичної соціалізації характерного для авторитарного суспільства. Прикладами може стати Іспанія (1970-х років), де на стадії лібералізації було послаблено переслідування робітничих рухів, а також Бразилія (1980-х років), де одразу активізувалися молодіжні організації.

Допущення діяльності неконтрольованих державою організацій, примирливе ставлення до страйків, мітингів та інших акцій масового протесту, запровадження альтернативних виборів веде до розширення групових форм впливу на владу, запровадження нової системи ролей та їх варіативність (голосування, участь в діяльності асоціацій, масових рухах тощо). Підвищення рівня колективної залученості до політичного процесу має ряд наслідків у соціально-політичній сфері:

- стабілізація системи потреб та соціальних очікувань;
- засвоєння нової системи ролей та норм поведінки;
- забезпечення каналів недержавного регулювання політичної активності;
- усвідомлення цілей в політичній сфері через розвиток групової самосвідомості.

Так, наприклад, у поставторитарній Іспанії і Португалії незважаючи на відсутність недержавних організацій на початок демократизації, вже у 1990-х роках роль профспілок, партій, рухів була достатньо відчутною.

Рівень конфліктності нової партійної системи, що спирається на широку підтримку соціальних груп може прискорювати або перешкоджати формуванню нових ідентичностей (класових, професійних), виокремленню суспільних інтересів, відтак успішному формуванню нової мотиваційної та когнітивної структури свідомості особи:

- усвідомлення потреб та інтересів,
- формування нової системи політичних цінностей, соціально-політичних установок.

Таким чином, політична адаптація особистості до нових умов політичного життя в поставторитарних країнах має наступні характеристики.

1. Активізація широких верств населення в різних формах політичної участі;

2. Кооперування громадян в добровільні об'єднання, членство у різного роду колективах;

3. Встановлення формальних правил унормування політичної діяльності соціальних груп та індивідів.

Політична адаптація в умовах трансформації *тоталітарного режиму* набуває своєрідних рис. Виходячи з актуальності проблеми, авторка статті зосереджується на аналізі концепцій трансформаційних процесів Східної Європи, а також ряду пострадянських суспільств.

Криза державної та політичної системи в цілому, як і в попередньому випадку, має наслідком втрату легітимності політичного режиму, що базувалася на ідеологічній основі та виправдовувала ієрархічно побудований взаємозв'язок людини з державою. З кінця 50-х років ХХ століття в країнах Східної Європи та з 70-х років в СРСР штучно внесенні в масову політичну свідомість (за допомогою цілеспрямованої пропаганди та системи політичної просвіти) комуністичні цінності втратили своє цементуюче значення для легітимації влади. Цілі політичного розвитку комуністичного суспільства не ставали внутрішніми переконаннями особи. Соціальні інтереси не були представлені в політичній системі, що призводило до прихованого негативного ставлення до держави, політичної системи в цілому з боку соціальних груп та індивідів.

Процес лібералізації режиму у посткомуністичних країнах, на відміну від поставторитарних суспільств, пов'язаний з нестабільністю економічних, соціальних та правових систем суспільства. У політичній сфері пожвавлення громадських та політичних організації не отримує широкої підтримки з боку населення в силу деформації суспільних груп, їх інтересів та відносин.

Відтак впровадження нових політичних цінностей, моделей політичної поведінки, стійких форм участі у політичному процесі має повільний, хоча і неоднаковий характер у конкретних країнах. У пострадянській Білорусії та Росії через майже десять років (на 1999-2000 роки) зберігалася стійка тенденція прихильності до попереднього суспільно-політичного ладу та менша зорієнтованість на західний шлях розвитку громадян цих країн на відміну від посткомуністичної Польщі та Угорщини.

На цій основі можна прослідкувати вплив процесів демократизації у посткомуністичних та пострадянських країнах на характер політичної соціалізації в цілому та адаптації зокрема, населення цих країн. Слід виділити таку кореляцію для порівняння: рівень громадської активності - рівень легітимації нового політичного режиму. Так, наприклад, на початок 1990-х років в Угорщини, Польщі та Росії рівень громадської активності був однаково низький, а в 1999-2000 роках рівень підтримки демократичного режиму (демократичних інститутів як оптимальної форми державного правління) в Польщі та Угорщині був відчутно вищий за Росію, де спостерігається тенденція до зниження. Відповідно, можна стверджувати, що на відміну від поставторитарних суспільств, інтенсивність адаптації населення до демократичних політичних інститутів та процедур меншою мірою залежить від активізації інститутів громадянського суспільства, більшою від інших факторів:

- рівень заідеологізованості масової свідомості;
- збереження механізму енкультурації;

- рівень соціальної дезінтеграції суспільства.

Таким чином, є істотні відмінності у політичній адаптації населення поставторитарних та посткомуністичних суспільств. Вони полягають у наступному.

1. Зорієнтованість населення поставторитарних країн на цінності попереднього суспільно-політичного та економічного ладу менша, ніж у населення посткомуністичних суспільств, де на початковій стадії демократизації були наявні такі загальні риси масової політичної свідомості як: патерналістські очікування в соціально-економічній сфері, незацікавленість у політичній участі, недостатній рівень політичної освіченості, недовіра до інститутів влади.

2. Для поставторитарних суспільств лібералізація режиму призводить до активізації населення, в посткомуністичних – пасивного неприйняття змін. Діяльність недержавних політичних інститутів у поставторитарних країнах більшою мірою сприяє залученню населення в якості групових суб'єктів до політичних відносин ніж у посткомуністичних суспільствах, де політична активність громадян не носить постійного інституціоналізованого характеру в силу відсутності практики вираження інтересів соціальних груп організаційними структурами.

3. Лояльність населення до демократичного політичного режиму в поставторитарних суспільствах залежить від успішності функціонування політичних інститутів та представлення групових інтересів, на відміну від посткомуністичних суспільств, де лояльність до нових політичних інститутів та процедур напряду залежить від успішності економічних перетворень.

Отже, успішність процесів демократизації безпосередньо залежить від адаптованості громадян до нової політичної системи, встановлення нового стійкого взаємозв'язку людини та політичної влади на основі раціонального ставлення до політичних інститутів та структур демократичного політичного режиму. Тому подальші дослідження політичної адаптації населення поставторитарних та посткомуністичних суспільств мають бути спрямовані в руслі аналізу наступних факторів:

- тривалість ціннісної адаптації масової політичної свідомості,
- інтенсивність політичної мобілізації мас,
- рівень лояльності населення до демократичного режиму.

Література:

1. Данилов А.Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. – Минск.: Універсітэцкае, 1997. – 431 с.
2. Політилогічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
3. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 1999. – 320 с.
4. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. - №5. – С.5 – 15.
5. Рудік О.М. Процес демократизації ”третьої хвилі” та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: Автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 16с.
6. Харитоновна О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) // Полис. – 1996. - №5. - С.70 – 78.

*Пиляева Лариса Володимирівна,
аспірантка кафедри соціальної філософії
та філософії освіти НПУ імені М.П.Драгоманова*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТИЛІВ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

В статті розглядаються стилі політичного лідерства. Існує відповідність між стилями політичного лідерства і гендерними відмінностями. Політичний лідер повинен застосовувати всі стилі політичного лідерства.

Ключові слова: політичний лідер, стилі політичного лідерства, гендерні відмінності.

В статье рассматриваются стили политического лидерства. Существует соответствие между стилями политического лидерства и гендерными отличиями. Политический лидер должен использовать все стили политического лидерства.

Ключевые слова: политический лидер, стили политического лидерства, гендерные отличия.

In article styles of political leadership are examined. Correspondence between styles of political leadership and gender differences exist. Political lider must use all styles of political leadership.

Key words: political leader, styles of political leadership, gender differences.

Актуальність теми дослідження. Для сучасної політологічної думки вся проблематика політичного лідерства взагалі, і стилів лідерства зокрема, постає важливою і необхідною. Потреба глибокого аналізу та осмислення характеру і принципів вищого державного політичного керівництва, аналізу сутності феномену політичного лідерства та його різновидів є вкрай необхідними в молодій українській державі, оскільки розбудова всієї системи політичної влади та державних інституцій постають взагалі життєво необхідними в сучасних умовах.

Основна мета і завдання статті. Враховуючи особливості проблеми, що досліджується в нашій статті, ми визначаємо предметом аналізу основні стилі політичного лідерства. Ми плануємо розглянути і систематизувати комплекс проблем, які пов'язані з осмисленням стилів лідерства та їх базовими характеристиками.

Також слід зазначити, що у вітчизняній політологічній думці ще відсутня тривала і визнана традиція аналізу і осмислення як стилів лідерства, так і феномену політичного лідерства взагалі. Тому основою нашого дослідження є першочергово роботи представників західної політологічної думки. Оскільки дана проблематика в деяких західних країнах (США, наприклад) традиційно була предметом дослідження в соціології, ми також вважаємо необхідним спиратись на окремі соціологічні дослідження.

В політології і соціології прийнято говорити про різні стилі політичного лідерства. Виділення різних стилів політичного лідерства та керівництва людьми залежить не тільки від загальної теоретичної позиції того чи іншого політолога, але і від особливостей його вчення про політичне лідерство.

Серед відомих політологів різні стилі політичного керівництва або політичного лідерства виділяв, зокрема, Е. Дженнінгс. Такими стилями політичного лідерства, на його думку, потрібно вважати «суперменів», «героїв» і «принців». Першими він називав тих, хто ламають старий лад і створюють нові цінності, другими – тих, хто присвячують себе благородним справам, третіми тих, хто просто прагнуть до панування над людьми [7, с. 1].

Основними стилями політичного лідерства, на думку Р. Стогділла, потрібно вважати стилі авторитарний, переконуючий, демократичний, інтелектуальний, виконавчий [10, с. 27].

Особливістю міркувань Р. Стогділла є те, що він не віддає переваги якомусь із стилів лідерства. На його думку, різні ситуації вимагають застосування різних стилів [10, с. 236].

Крім того, потрібно врахувати також, що інші політологи могли виділяти також всього тільки два типи політичного лідерства, а не п'ять, як це було в концепції Р. Стогділла. В такому ж випадку мова йшла у цих політологів тільки про авторитарне лідерство та про лідерство демократичне.

Ці види політичного лідерства в багатьох випадках могли ставити в пряму залежність від політичного режиму, що існував в тому, чи іншому суспільстві. Однак не всі політологи погоджуються з такою надто вже «детермініською» точкою зору, говорячи про існування авторитарного стилю лідерства також і в демократичному суспільстві.

Авторитарне політичне лідерство в буквальному значенні слова передбачає одноособову політичну владу. Саме з наявності одноособової політичної влади виводять також монополізм у прийнятті політичних рішень в якості однієї з основних ознак авторитарного стилю лідерства.

Авторитарне лідерство протягом історії пройшло кілька етапів, на кожному з яких був характерним свій тип лідера. Такими типами лідерів були: тиран, абсолютний монарх, диктатор у тоталітарному й авторитарному режимах.

Прийнято вважати, що авторитарний політичний лідер у психологічному відношенні повинен бути переважно інтровертом. Його називають сенсориком, етиком, а також ірраціоналістом.

Демократичне політичне лідерство часто також надто безпосередньо можуть пов'язувати з тим політичним режимом, в умовах якого існує таке лідерство.

Саме цим можна пояснити те, що в політологічній літературі зустрічається твердження, що той самий тип демократичного лідерства, який функціонує в сучасних демократичних державах західного світу, почав формуватися нібито ще в умовах античної демократії класичного періоду давньогрецької історії.

Звідки б не виводили демократичне лідерство, вважається загально визнаним, що цей стиль політичного лідерства в розвинутому суспільстві формується в умовах конкурентної політичної боротьби, яка передбачає високі професійні, інтелектуальні й моральні якості потенційних лідерів.

Від політичних лідерів демократичного типу чекають, що в психологічному відношенні повинні, як правило, бути екстравертами. Таких лідерів часто характеризують як інтуїтивних логіків та раціоналістів.

Крім того, поряд з дуже поширеним в політології поділом лідерів на авторитарних і демократичних виділяють також лідерство інструментальне та експресивне лідерство.

Експресивним лідерством в політології називають таке керівництво групою, яке полягає не стільки в успішному виконанні задач, які стоять перед групою, скільки в мінімізації конфліктів, які можуть виникати між представниками групи.

Лідери, яких називають експресивними лідерами, більш схильні встановлювати особисті стосунки в своїй групі. Такого роду стосунки в групі, які звичайно називають особистими, прийнято називати також первинними людськими стосунками.

Зрозуміло, що, приділяючи значну увагу налагоджуванню стосунків в групі, такі лідери, яких прийнято називати експресивними, можуть досягати в цьому значних результатів. Тому ставлення в групі до таких лідерів звичайно визначають як симпатію.

Інструментальним лідерством називають такого роду керівництво групою, яке зосереджується в першу чергу на виконанні тих задач, які стоять перед групою. Тому всі представники групи, якою керує лідер інструментального типу, повинні бути впевнені, як правило, в такого роду лідерах, розраховуючи, що будь-які справи завжди повинні бути успішно виконані і за будь-яких умов.

Лідери, яких називають інструментальними, на відміну від експресивних лідерів, найчастіше підтримують з іншими представниками своєї групи тільки офіційні стосунки. Загалом вони, як правило, дуже мало сприяють неофіційним стосункам між людьми, оскільки такі стосунки у них не викликають великого інтересу.

Такого роду неофіційні стосунки, які називають також вторинними, в групі здебільшого мало цікавлять лідерів інструментального типу, оскільки такі лідери завжди і у всьому в першу чергу зосереджені на досягненні успіху, тобто на успішному виконанні задач, які стоять перед групою.

Для інструментальних лідерів здебільшого вважається властивим оцінювати свою команду тільки виходячи з ділових міркувань. Карають або хвалять своїх підлеглих такі лідери тільки у відповідності з їх внеском у виконання справи.

Ставлення до інструментального лідера в групі дослідники визначають переважно як повагу. У всіх випадках підкреслюється, що симпатія або любов до лідера при такому лідерстві може бути цілком відсутня.

Американські політологи і соціологи вважають, що лідерство, яке в наш час називають інструментальним, можна вважати ближчим до ролі чоловіків, а також батьків в традиційних американських сім'ях. Американці також переконані в тому, що діти в таких сім'ях майже завжди більше поважали своїх батьків, а не матерів.

Те ж лідерство, яке прийнято називати експресивним, ці ж самі американські політологи вважають ближчим до ролі дружин та матерів в традиційних американських сім'ях. Американці переконані в тому, що діти в такій сім'ї майже завжди більше, ніж батьків, любили своїх матерів, хоч це і не заважало дітям поважати більше все ж таки своїх батьків, а не матерів [5].

Крім того, в американській науковій літературі в останні десятиліття висловлювались сподівання, що в процесі досягнення гендерної рівності повинні згладжуватись відмінності між інструментальним та експресивним лідерством. Адже відомо, що сучасні жінки, особливо в Сполучених Штатах Америки, часто беруть на себе роль лідерів і досягають при цьому очевидних успіхів.

Варто відмітити, що на суспільне сприйняття стилів політичного лідерства суттєво впливають гендерні очікування, які поширені в даному суспільстві. Іншими словами, від жінки – політичного лідера підсвідомо чекають експресивного стилю керівництва. Якщо жінка-лідер своїм стилем управління не відповідає поширеним уявленням, її часто сприймають в якості особливого феномену.

В якості прикладу можна згадати стиль політичного лідерства відомої політичної діячки, прем'єр-міністра Великобританії восьмидесятих років двадцятого століття Маргарет Тетчер, яку прозвали «залізною леді». Зауважимо, що якби на її місці перебував політичний лідер-чоловік, він навряд чи отримав би назву «залізного джентельмена».

Авторитарний стиль лідерства американські політологи дуже часто намагаються пояснювати як втілення інструментального способу керівництва. Зрозуміло, що в такому випадку, відповідно на авторитарний стиль переносяться автоматично всі характеристики інструментального лідерства.

Більше того, авторитарний стиль при такому підході виглядає як головна і визначальна сутність особливостей інструментального керівництва. Однак такий підхід може вважатись очевидним свідченням того, що в цих випадках авторитарний стиль лідерства розуміють зовсім інакше, ніж тоді, коли він безпосередньо пов'язується з авторитарним державним устроєм.

Хоч підлегли, які будуть виконавцями рішень політичних лідерів авторитарного типу, і можуть інколи бути незадоволеними ставленням таких лідерів до окремих людей, загалом найчастіше вони погоджуються з таким стилем керівництва, оскільки все виправдовують результати діяльності лідера.

Потрібно підкреслити, що такого типу лідерів особливо цінують під час криз. Адже вважається, що саме для них є властивою цілковита самостійність у прийнятті рішень.

Як авторитарне лідерство в американській політологічній літературі часто ототожнюють з лідерством інструментальним, так само і демократичне лідерство можуть ототожнювати з лідерством експресивним.

Вважається, що такий лідер, стиль якого називають і демократичним, і експресивним, повинен намагатись втягнути в процес прийняття рішень всіх представників групи.

Дуже близьким до описаного вище є поділ всіх лідерів на «хрестоносців» і прагматиків. Хрестоносцями М. Дж. Херманн називає тих лідерів, які намагаються нав'язати

іншим свої погляди і переконання. Прагматики здатні змінювати свої погляди в залежності від ситуації [4, с. 187].

В інших випадках М. Дж. Херманн виділяє чотири образи політичних лідерів. Ними є: по-перше, «прапорonoсець», який є демонстрацією запровадження великої мети; по-друге, «служник», який є демонстрацією виконання очікувань послідовників; по-третє, «торговець», який пропонує «купити» його ідеї; по-четверте, «пожежник», який є демонстрацією вирішення наболілих проблем [5, с. 91-92].

Г. Лассуел також виділяв різні типи лідерства. Він виокремив за стилем політичної діяльності лідерів-адміністраторів, лідерів-агітаторів і лідерів-теоретиків [8, с. 280].

Лідерами-адміністраторами, згідно з цією концепцією, можуть вважатись політичні лідери, які здатні самостійно приймати політичні рішення. Однак Г. Лассуел вважав таких лідерів також одночасно здатними до компромісів.

Дещо подібним є ставлення до різних стилів лідерства у Дж. Бернса. Він розрізняв два типи політичного лідерства: угодовницьке і трансформуюче.

В першому випадку між лідером і його послідовниками відбувається простий обмін політичними цінностями. В другому випадку лідер повинен, на думку Дж. Бернса, формувати мотивації своїх послідовників [6].

Лідери-агітатори належать, на думку Г. Лассуела, до політичних лідерів харизматичного типу. Г. Лассуел вважав, що такого роду лідери схильні виступати перед публікою, оскільки, на його думку, вони прагнуть завойовувати авторитет.

Зовсім іншими, на думку Г. Лассуела, є ті, кого він називав лідерами-теоретиками. До лідерів-теоретиків він зараховував таких політичних лідерів, які виявляють схильність до розробки власних політичних програм і проектів, але не бажають займатися практичною політикою.

Лідерів можна класифікувати також за їхнім ставленням до перспективи подальшого суспільного розвитку. За цим критерієм виділяються такі три типи лідерства: консерватор, реформатор, а також революціонер [3].

Консерватор намагається зберегти давні цінності, які існують в суспільстві. Оскільки для сучасних консерваторів зрозуміло, що суспільство не залишається незмінним, вони намагаються адаптувати цінності до нових умов.

Реформатор прагне змінити суспільні структури, норми, що віджили, надати суспільному розвитку динамізму, скерувати його у прогресивне русло.

Революціонерами серед політичних лідерів прийнято називати таких лідерів, які виявляють прагнення змінити суспільні структури, цілковито відкидаючи існуючі в суспільстві цінності, намагається радикально змінити суспільний лад відповідно до власних переконань, які ґрунтуються на абстрактних, здебільшого утопічних, ідеологічних схемах.

Іншу класифікацію лідерства запропонував Ж. Блондель. На його думку, тут головними є два мірила. У відповідності до першого з них, Ж. Блондель пропонував поділяти політичних лідерів на таких, які намагаються або стабілізувати суспільство, або, навпаки, змінити його. У відповідності до другого, Ж. Блондель пропонував поділяти політичних лідерів на видатних людей і політичних виконавців [1, с. 443-444].

Говорячи про відмінності у стилях політичного лідерства, потрібно враховувати також хоча б основну частину можливих відмінностей у використанні термінології, яка має безпосереднє відношення до лідерства.

Це стосується не тільки відмінностей у використанні таких понять як авторитарне і демократичне лідерство, але й інших понять. Так, наприклад, поняття «керівник» використовують, як правило, для позначення такої особи, яка виконує керівні, отже лідерські функції, однак такої керівної особи, яка, при цьому, так би мовити, призначена «зверху».

Однак також поняття «керівник» використовується не менше і щодо політичних лідерів загальнонаціонального масштабу. Особливо такого роду термінологія прижилась в пострадянських республіках.

І Україна в цьому не є винятком. В Україні також поняття «керівник» використовується не менше щодо лідерів загальнонаціонального масштабу, ніж особи, яка виконує керівні функції, будучи призначеною «зверху».

Проводячи класифікацію особливостей лідерства, можуть застосовувати стосовно політичних лідерів також такі поняття, як вождь і керівник.

До політичних лідерів вождистського типу зараховують в першу чергу таких осіб, для яких популізм є основним або навіть єдиним засобом досягнення їх мети, якою виступає здебільшого політична влада.

Давно помічено, що для того, щоб підтримати власну популярність, лідер вождистського типу дуже часто змушений апелювати до найнижчих пристрастей широких верств людей, а саме до страху, ненависті, ворожнечі тощо.

Однак, потрібно враховувати, що це тільки певна тенденція, але аж ніяк не математичний закон і в дійсності існувало немало винятків серед таких лідерів, яких сучасники характеризували переважно як популістів.

Інші дослідники можуть також виділяти різні форми влади, які одночасно є різними формами лідерства: по-перше, влада, яка ґрунтується на силі; по-друге, влада, яка ґрунтується на винагороді; по-третє, експертна влада, яка ґрунтується на вірі в особливі знання лідера; по-четверте, еталонна влада, яка ґрунтується на харизмі лідера; по-п'яте, законна влада, яка ґрунтується на політичній традиції [2, с. 518-519].

Висновки. Таким чином, виділення різних стилів політичного лідерства у різних авторів багато в чому залежить від методологічних принципів побудови їх наукових теорій. Традиційно політологи говорять про два типи політичного лідерства: авторитарне та демократичне. Ці види політичного лідерства описують як зумовлені характером політичного режиму, що панує в тому, чи іншому суспільстві. Авторитарне лідерство мало декілька історичних типів. Авторитарний політичний лідер передбачає монополізм у прийнятті політичних рішень, він повинен бути переважно інтровертом, сенсориком, етиком, а також ірраціоналістом.

Дослідники виділяють також лідерство інструментальне та експресивне. Експресивним лідерством називають таке керівництво, яке полягає не стільки в успішному виконанні задач, скільки до мінімізації конфліктів між представниками групи. Експресивні лідери більш схильні встановлювати особисті стосунки з підлеглими. Інструментальним лідерством називають таке керівництво, яке зосереджується на виконанні задач. Представники групи, якою керує такий лідер, впевнені в такого роду лідерах, розраховуючи, що справи завжди повинні бути виконані. За гендерними кваліфікаціями експресивне лідерство ототожнюється, як правило, з жіночим (і материнським) керівництвом, а інструментальне – з чоловічим (батьківським). Однак вирівнювання гендерних ролей у сучасному суспільстві приводить до зменшення відмінностей між ними.

За стилем політичної діяльності виділяють лідерів-адміністраторів, лідерів-агітаторів і лідерів-теоретиків. Лідерів можна класифікувати також за їхнім ставленням до перспективи подальшого суспільного розвитку. За цим критерієм виділяються такі три типи лідерства: консерватор, реформатор, а також революціонер. До політичних лідерів вождівського типу зараховують в першу чергу таких осіб, для яких популізм є основним або навіть єдиним засобом досягнення їх мети, якою виступає здебільшого політична влада.

Література:

1. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. – М.: Российская академия управления, 1987. – 635 с.
2. Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Франклин. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Л.И. Евенко]. – М : Издательство «Дело», 1997. - 704 с.
3. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева / Р. Такер // США: экономика, политика, идеология. 1990.- № 1-3.

4. Херманн М. Дж. Составные части лидерства / М. Дж. Херманн // Политология вчера и сегодня, 1990. - №2. – С. 187.
5. Херманн М. Дж. Стили лидерства в формировании внешней политики / М. Дж. Херманн // Полис: Политические исследования, 1991. - № 4. – С. 91-92
6. Burns J. Leadership. New York, 1978. – 170 p.
7. Jennings E. Anatomy of Leadership. New York, 1960. – 45 p.
8. Lasswell H. Psychopathology of Politics. New York, 1960. – 280 p.
9. Parsons T. The Social System. Glencoe, 1955. – 300 p.
10. Stogdill R. Handbook of Leadership. A Survey of Theory and Research. New York – London, 1974. – 301 p.

Величко Володимир Олександрович,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова

УДК: 321.01(091):328.1

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ УРЯДУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У статті здійснено ретроспективне дослідження теоретичних підходів до формування уряду, проаналізовано їх ключові моменти, висвітлено дискусивні аспекти.

Ключові слова: уряд, коаліція, політична партія, виборча система, механізм формування.

В статье произведено ретроспективное исследование теоретических подходов к формированию правительства, проанализированы их ключевые моменты, освещены дискуссионные аспекты.

Ключевые слова: правительство, коалиция, политическая партия, избирательная система, механизм формирования.

In the article retrospective research of theoretical approaches is carried out to setting up a government, they are analysed key moments, debatable aspects are reflected.

Keywords: government, coalition, political party, electoral system, mechanism of formation.

Тривалий час питання, пов'язані з виконавчою владою, перебували на узбіччі політичної теорії, поступаючи представницьким інституціям як таким, що більшою мірою асоціювалися з реалізацією принципів демократії. Тенденція до послаблення ролі парламентів дещо змінила ситуацію, зумовивши необхідність заповнення існуючих «білих плям». Для України актуальність наукового дослідження виконавчої влади зумовлена також і політичною невизначеністю періоду незалежності, у результаті якої уряд став заручником інституційних експериментів, частота яких не може не викликати питання про використання владою серйозних теоретичних розробок.

Базові дослідження теоретичних основ формування та функціонування виконавчої влади здійснили такі вчені як В. Гессен, Б. Манен, П. Розанвалон, Ч. Ендрейн, Е. Зотова, М. Уоллерстайн. Серед українських науковців можна виділити М. Кармазину, І. Варзара, С. Бостана, Ю. Шведа.

Важливою особливістю сучасних досліджень є те, що уряд став викликати інтерес сам по собі як окремий політичний феномен, а не лише як частина взаємодії трьох гілок влади. Проте і на сьогоднішній день існує досить широкий простір для нових досліджень, зокрема, недостатньо вивченим є відображення механізму формування уряду у політичній думці.

Завданнями даної статті є проведення ретроспективного дослідження теоретичних підходів до формування уряду та виявлення їх найбільш суперечливих моментів. Отримані результати можна буде використати при плануванні змін інституційного дизайну.

Перші принципи «правильного» підбору чиновників сформулювали ще філософи Давнього Китаю. Однак власне політологічне висвітлення питання слід пов'язувати з виходом у світ книги Н. Макіавеллі «Володар». Визначальним фактором формування ефективного уряду політик вважав певний рівень здібностей самого правителя, що дав би йому можливість «угадать таланты и распознать преданность» потенційного міністра [8, с. 109]. Ще більш важливим завданням є спрямовування енергії чиновника у потрібне русло. Уникнення конфліктної ситуації між принципсом та його першим міністром забезпечується такими відносинами особистої залежності, за яких би останній «сознавал, что не может удержаться на такой высоте собственными средствами, без покровительства своего государя» [8, с. 110].

Аналіз відносин глави держави та прем'єра у ті часи був швидше виключенням, ніж правилом. Ще й у період Просвітництва домінувало уявлення про короля як єдиного форматора та очільника кабінету. Ш. Монтеск'є навіть вважав наявність голови уряду («візир»), який фактично виконує функції монарха, ознакою деспотичного правління. Деспот може делегувати весь обсяг повноважень виключно одній особі, натомість король буде призначати кількох міністрів, уникаючи таким чином обмеження своєї влади [11, с. 25].

Ж.-Ж. Руссо розглядав уряд як середнє пропорційне відношення між силою суверена та підданих. Результатом зміни співвідношення стає зміна природи уряду. Механізм формування останнього залежить від форми правління держави. У випадку домінування аристократії доцільним буде обрання міністрів шляхом голосування. За демократії участь в урядуванні є обов'язком кожного, отже посадовців слід обирати шляхом жеребкування. Монарх, що зосереджує у своїх руках усю повноту влади, має визначати кандидатури міністрів одноосібно. Не всі методи формування уряду є рівноцінними з точки зору якості кадрового відбору. Так, людина, «справді гідна цього, стає королівським міністром так само рідко, як дурень – головою республіканського уряду» [12, с. 87]. Втім, спільною рисою всіх посадовців, незалежно від способу призначення, є прагнення в усьому суперечити своєму попередникові.

Французька революція на деякий час змінила ставлення до уряду. У самій Франції він викликав недовіру як інститут Старого режиму. У 1794 р. ситуація досягла апогею, коли було скасовано міністерства та передано їх повноваження комітетам при Національних зборах. Наслідки їх управління були настільки очевидними, що Е. Берк написав про те, що непрофесійність уряду не може бути компенсована народною підтримкою. У кабінеті мають бути пропорційно представлені обдаровані люди та власники [4, с. 284]. Г. Гегель теж не дуже довіряв народним обранцям. Філософ рекомендував рекрутувати посадовців для професійного уряду з представників середнього стану, яким притаманні державницька свідомість та освіченість [2, с. 336]. Безпосередній кадровий добір є прерогативою монарха як носія найвищої державної влади.

Дж. Міл писав про зменшення ролі представницьких зборів, що фактично звелася до визначення того, яка з кількох партій чи груп людей буде формувати склад виконавчої влади. Втім, така ситуація не трактувалася філософом як однозначно негативна, оскільки він мав сумніви щодо ефективності уряду, всі посадовці якого призначені парламентом. Найкращим варіантом було б обрання (у парламенті або ж всенародно) голови виконавчої влади, який самостійно призначить решту посадовців та нести відповідальність за їх дії. У випадку, коли особу прем'єра визначає домінуюча партія, вона, «як правило, призначатиме на цю посаду власного лідера, який завжди виявиться однією з найвидатніших, а часто й найвидатнішою особою в політичному житті» [10, с. 304].

Г. Спенсер ключовим моментом при формуванні уряду вважав співвідношення сил між правителем та суспільно-політичними групами. Якщо перший володіє достатньою владою, він може призначати міністрів на свій розсуд. У випадку, коли «существует класс

людей, которых он до известной степени опасается, то недопущение этих лиц до общественных должностей является его политическим принципом; но если его могущество недостаточно велико, то он принужден отдавать общественные должности представителям этих классов» [14, с. 550]. Як наслідок, паралельно з занепадом королівської влади відбувається становлення корпоративного кабінету, що покликаний виконувати народну волю.

Посилення соціального протистояння зумовило набуття нового значення (а подекуди — і саму появу) посади прем'єра. Як відзначав М. Вебер, «монарх, уже для того, чтобы чисто формально оставаться вне партийной борьбы и партийных нападков, нуждается в личности, прикрывающей его, то есть держащей ответ перед парламентом и противостоящей ему, ведущей переговоры с партиями» [1, с. 70].

В. Липинський відкидав можливість уряду, сформованого у рамках демократичних процедур, забезпечити спадковість державної політики та реалізацію довгострокової стратегії розвитку. Одним з визначальних факторів ефективності кабінету є персональні якості міністрів. Втім, далеко не кожна еліта здатна організувати продуманий кадровий добір. На думку В. Липинського, виборна влада взагалі не зацікавлена в появі талановитих людей на державних посадах, щоб виборець не втратив довіри до решти народних представників. Доступ до міністерської посади відкриває не компетентність, а сила, адже для здобуття влади слід створити партію (бажано соціалістичну), яку, у випадку чого, можна буде ще й озброїти [6, с. 44]. Натомість чиновники, яких призначає монарх, не будучи «своїми» для широких верств населення, задля збереження легітимності апіорі мусять відповідати більш високим моральним вимогам, ніж вихідці з народу. Крім того, для них притаманне відчуття відповідальності перед майбутніми поколіннями. Натомість, «не зареєстровані історією всіх республіканських демократій такі факти, щоб виборні кабінети міністрів і виборні президенти старались улекшити працю і забезпечити славу своїм більше щасливим конкурентам і наступникам» [6, с. 45].

Якщо Ж.-Ж. Руссо вбачав існування залежності між формою правління держави та механізмом формування уряду, то Й. Шумпетер пов'язував останній з політичним режимом. Обмеження впливу громадян на формування виконавчої влади є ознакою недемократичного режиму, оскільки «роль народа состоит в создании правительства или посреднического органа, который в свою очередь формирует национальный исполнительный орган или правительство» [18, с. 354]. Таким чином, якщо права людини захищені конституцією, але уряд формує монарх, то суспільство не може називатися демократичним.

Вищенаведена теорія досить дивно виглядає на тлі праць попередників. Ще за кілька десятиліть до того, Е. Фаге у книзі «Культ некомпетентності» стверджував, що народ інстинктивно обирає людей як інтелектуально, так і морально некомпетентних. При безпосередньому розподілі посад належність до певної групи виявляється важливішою, ніж професійні здібності. За таких умов, «единственный министерский пост, предоставляемый более или менее с толком, — пост, который премьер-министр приберегает для себя» [16, с. 59].

Утвердження партійної демократії розставило нові акценти у політичних дослідженнях. Чи не найдискусійнішим стало питання впливу кількості партій, що формують уряд, на його ефективність. Позиція британських політичних мислителів була досить чіткою: чим менше, тим краще. А. Лоуелл наполягав на тому, що справжня стабільність при парламентському способі формування уряду поза межами чітко структурованої двопартійної системи неможлива, оскільки неузгодженість позицій партнерів по коаліції виключає проведення зваженої політики, а необхідність пошуків компромісу більше, ніж з однією опозиційною силою, залишає простір для невдоволення через нездатність врахувати значну кількість протилежних інтересів [7, с. 34].

М. Дюверже, досліджуючи симбіоз партій та публічних інституцій, висловився за формування уряду на основі лише однієї політичної сили. Цього можна досягти при проведенні виборів за мажоритарною виборчою системою з голосуванням в один тур. Попри

те, що партія більшості все одно не зможе подолати інституційні розбіжності між парламентом та урядом, вона забезпечить злагоджене функціонування останнього на основі принципу внутрішньопартійної солідарності. Неоднорідні ж (коаліційні) кабінети самі по собі відіграють дестабілізуючу роль, оскільки опозиція існує не лише у парламенті, а й у уряді, де відносини між партнерами дещо нагадують стосунки змії та черепахи з відомого анекдоту. Однак, незважаючи на взаємну недовіру, притаманна багатопартійній системі «психологія коаліційності» часто спрацьовує навіть тоді, коли партія - переможниця має достатньо голосів для формування уряду самотужки. Особливістю виборчого процесу в умовах багатопартійності є те, що найгостріша боротьба розгортається між ідеологічно близькими партіями за спільну для них електоральну нішу. Саме тому «с союзниками вигідніше пуститися в плавання в правительственной лодке, когда они разделяют с тобой ответственность и естественную непопулярность власти, чем позволить им укрыться под сенью парламента» [3, с. 476].

Е. Хейвуд відзначав перевагу уряду однієї політичної сили, оскільки «партії привносять в управление свою долю стабильности и внутреннего единства, особенно когда члены правительства — однопартийны и, следовательно, связаны общими симпатиями и контактами» [17, с. 138]. Проте і коаліційні уряди діють злагодженіше та ефективніше, ніж ті, що складаються з міністрів, підібраних за індивідуальним принципом.

Для Б. Манена найбільш небезпечною ситуацією є досягнення електоральної стабільності, що зменшує шанси меншості на зміну влади. За таких високих ставок утворення коаліції розглядається як результат пробудження інстинкту самозбереження. Це дещо схоже на застосування концепції суспільного договору до партійної системи, яка функціонує у режимі «війни всіх проти всіх». Спосіб вирішення проблеми той самий: необхідно поступитися частиною свободи заради безпеки. Формуючи коаліцію, партія «сознательно ставит себя в такое положение, когда она не сможет осуществить все свои планы, и оставляет место для реализации не только своей воли» [9, с. 264].

А. Лейпхарт рекомендував створення великої коаліції як необхідну практику функціонування демократичної політичної системи у багатоскладових суспільствах та як спосіб подолання серйозної кризи у суспільствах однорідних. Досягнення політичної стабільності в умовах консоціальної демократії впливає з самої її природи, адже її визначальна характеристика полягає у тому, що «политические лидеры всех значительных сегментов многосоставного общества сотрудничают в управлении страной в рамках большой коалиции» [5, с. 60]. При цьому інституційна участь у коаліції не є настільки важливою, як вироблення в рамках політичної системи традицій поміркованості та готовності до компромісу. Велика коаліція відкриває нові можливості для багатьох суспільно-політичних груп, адже, за умови переваги двох потужних політичних сил, меншим суб'єктам політики досить складно реалізувати свої інтереси. Зникнення загрози диктатури більшості, мінімізація ризику обману та отримання перспективи входження до уряду сприяє відмові від радикалізму політичних сил, що традиційно розглядалися як екстремістські.

Попри привабливість концепції «великої коаліції», перспектива її практичного втілення за межами тих кількох країн, які розглядав у якості прикладу А. Лейпхарт, є досить примарною. Так, Дж. Сарторі зауважив, що «дуже складно, щоб усі політичні діючі особи змогли б керувати спільно і погодилися це зробити» [13, с. 178]. Велика коаліція навряд чи може бути створена у негомогенному, ідеологічно поляризованому суспільстві, а також за умови, коли окремим політичним силам не вигідно входити до складу уряду з огляду на майбутні вибори. Стримуючим чинником може бути й небажання більш потужних партій ділитися портфелями з усіма, хто міг би долучитися до великої коаліції.

М. Уоллерстайн сформулював наслідки сполучення форм правління та виборчої системи. Найбільш дієдатним він назвав поєднання парламентської форми правління з мажоритарною виборчою системою – варіант, що забезпечує існування сильного уряду. За такого сполучення обмежується кількість конкуруючих партій та відбувається формування максимально однорідного кабінету. Комбінація президентської моделі та пропорційної

виборчої системи є найменш стабільною у політичному плані. Відсутність сильних партій не сприяє виробленню чіткої політичної стратегії, що базувалася б на узгодженні різних інтересів. Парламент не приймає участі у формуванні кабінету, а отже не має мотивації підтримувати його політику. У результаті держава отримує недієздатний уряд та загрозу повного паралічу демократичних інститутів.

Дж. Сарторі розглядає питання формування уряду крізь призму відносин з законодавчою гілкою влади. За президентської системи правління необхідно забезпечити добір кандидатів на міністерські посади з-поза меж парламенту. Це позбавить главу держави можливості купувати прихильність депутатів шляхом включення окремих парламентарів до складу уряду, а отже сприятиме побудові дієвої системи стримувань та противаг. У випадку, якщо кабінет формується парламентом, активна роль останнього мусить бути мінімізована відразу ж після голосування за призначення міністрів. Фактично, «чим менше уряд є істинно парламентським, тим краще він виконує свої обов'язки» [13, с. 104].

За результатами дослідження можна зробити висновок, що не існує якогось універсального теоретичного рецепту правильного формування уряду. Від часів Н. Макіавеллі до сьогодні існували суперечності, щодо яких так і не було знайдено компромісного варіанту. Ж.-Ж. Руссо та В. Липинський по-різному оцінювали здатність монархічної влади щодо формування ефективного уряду, М. Дюверже та Б. Манен не знайшли б спільної мови у питанні про коаліційний уряд, а ідея «великої коаліції» А. Лейпхарта зазнала критики з боку Дж. Сарторі. Проте кожна з теорій містить серйозний методологічний потенціал, який може бути використаний і сьогодні.

Наступні наукові пошуки можуть бути спрямовані на вивчення підходів до формування уряду в українській політичній думці, а також на визначення доцільності їх застосування у вітчизняній практиці.

Література :

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б. Исаев. – М: Аспект Пресс, 2008. – С. 69-78.
2. Гегель Г. Философия права. — М. : Мысль, 1990. — 527с.
3. Дюверже М. Политические партии. — М.: Академический проект, 2002. — 558 с.
4. Зотова Л. Политические ценности свободы и равенства в консервативной интерпретации Э. Берка // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — №6. — С. 279-291.
5. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
6. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. — Т. 6, кн. 1: Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму: Твори. — К. — Філадельфія: Смолоскип, 1995 — 471с.
7. Лоуэлл А. Правительство и политические партии в государствах Западной Европы // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б. Исаев. – М: Аспект Пресс, 2008. – С. 33-36.
8. Макиавелли Н. Государь // Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник. – Минск: ООО „Попурри“, 2005. – 627 с.
9. Манен Б. Принципы представительного правления. — СПб.: Издательство Европейского Университета в Санкт-Петербурге, 2008. — 323 с.
10. Міл Дж. Про свободу; Роздуми про представницьке врядування; Поневолення жінок: Есе. — К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. — 463с.
11. Монтескьє Ш. О духе законов. — М.: Мысль, 1999. — 672с.
12. Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права. — К. : Port-Royal, 2001. — 348с.
13. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. — К. : АртЕк, 2001. — 211с.

14. Спенсер Г. Основания социологии // История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. Г. Демиденко. — Харьков: Факт, 1999. — С. 540-557.
15. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. — 1992. — № 5/6. — С. 156-162.
16. Фаге Э. Культ некомпетентности. — М.: evidentis, 2005. — 171 с.
17. Хейвуд Э. Политический спектр // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б. Исаев. — М.: Аспект Пресс, 2008. — С. 133-138.
18. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. — М.: Экономика, 1995. — 540с.

*Подобєд Павло Костянтиневич,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова*

УДК 32:008(4УКР)

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ІЗ ДЕРЖАВОЮ У СФЕРІ ДУХОВНОЇ ОПІКИ НАД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються питання становлення інституту військового капеланства в українському війську, розглядаються правові засади, форми та методи співпраці церкви та держави у сфері духовної опіки над військовослужбовцями, аналізуються проблеми доступу православних церков України до особового складу Збройних Сил України.

Ключові слова: *релігія, українське православ'я, Збройні Сили України, військовослужбовці, релігійні потреби, взаємодія церкви та держави.*

В статье раскрываются вопросы становления института военного капеланства в украинском войске, рассматриваются правовые основы, формы и методы сотрудничества церкви и государства в сфере духовной опеки над военнослужащими, анализируются проблемы доступа православных церквей Украины к личному составу Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: *религия, украинское православие, Вооруженные Силы Украины, военнослужащие, религиозные потребности, взаимодействие церкви и государства.*

The article deals with the development of the institution of military chaplainship in the independent Ukraine. The author analyzes cooperation between church and state in the field of spiritual care for the Ukrainian Army staff. Special attention is given to the legal basis of such cooperation and equal access of various orthodox denomination to the Ukrainian Army staff.

Keywords: *religion, ukrainian orthodoxy, Armed Forces of Ukraine, military, religious needs, interaction of church and state.*

Актуальність дослідження. Інститут військового капеланства в Україні бере свій початок від 17 квітня 1917 року, коли православний священик Микола Маринич став членом Військового клубу ім. П. Полуботка, а відтак полковим священиком 1-го Українського козацького полку імені Богдана Хмельницького. Після проголошення III Універсалу та початку формування Армії Української народної Республіки (УНР) виникла потреба інституалізації православного душпастирства в українському війську. Тому в 1920 році була утворена Головна управа військового духовенства (ГУВД), яку очолив отець Микола Маринич. Діяльність ГУВД була врегульована відповідними нормативно-правовими актами УНР та наказами Армії УНР. Після окупації території УНР більшовиками інститут

військового капеланства діяв у таборах інтернованих вояків Армії УНР до повної її демобілізації у 1924 році.

Продовженням практики душпастирської опіки над українськими вояками стали капелани в лавах УПА, серед яких були і православні священники. Зі згасанням збройної боротьби УПА відійшло в історію й українське військово-капеланство.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних сил колишнього СРСР та про створення одного з ключових відомств — Міністерства оборони України. З проголошенням незалежності українська держава постала перед проблемою врегулювання відносин між церквою та Збройними силами.

За останні 20 років державою та церквою було зроблено чимало важливих кроків з унормування взаємовідносин у сфері військового капеланства. З 1996 року в різних православних конфесіях починають формуватися напрями діяльності щодо задоволення духовних потреб військовослужбовців, призначаються відповідальні за ці напрями особи, створюються відповідні структури. Після 2004 року почалась активізація військово-церковного співробітництва. Продовженням співпраці стало видання міністром оборони України директиви «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» від 21 квітня 2006 року № Д-25. Цей документ став першим нормативно-правовим актом, покликаним унормувати діяльність військових капеланів в армії. 1 листопада 2008 року в структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України утворено сектор роботи з релігійними організаціями. Міністерство оборони України спільно з сімома конфесіями, послідовники яких служили у Збройних Силах України, 10 листопада 2008 року підписало «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України». Для налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій та вироблення єдиних підходів до впровадження інституту військового капеланства 29 квітня 2009 року наказом міністра оборони України від 17 березня 2009 року № 115 створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України - колективний орган, до якого, серед інших, ввійшли представники Української православної церкви (УПЦ), Української православної церкви - Київський патріархат (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Наступним кроком Міністерства оборони України у цьому напрямку стало ухвалення Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України.

Однак, незважаючи на прийняття вищезгаданих документів, інститут військового капеланства у Збройних Силах України досі залишається несформованим. Такий стан речей визнають як представники Міністерства оборони України, так і Рада у справах душпастирської опіки при ньому. То ж процес взаємодії українських православних церков з державою у сфері душпастирської опіки військовослужбовців перебуває на стадії формування інституцій і налагодження сталих зв'язків. Дослідження цього процесу сприятиме формуванню прогнозованої та виваженої політики держави, та позиції церкви щодо війська та військових капеланів Збройних Сил України.

Мета статті. Проаналізувати стан та динаміку розвитку взаємин між українськими православними церквами та державою у сфері духовної опіки над військовослужбовцями, спрогнозувати перспективи становлення Інституту військового капеланства в Збройних Силах України.

Ступінь розробки теми. Оскільки традиції душпастирської опіки православних священників над українським військом виникли задовго до відновлення Україною державної незалежності у 1991 році, дослідження сучасного капеланства потребує аналізу історії цього питання.

У міжвоєнний період релігієзнавчими та політологічними аспектами душпастирської опіки над вояками займалися митрополит УАПЦ Іларіон (Огієнко), який у 1919—1920 роках був міністром віросповідань УНР, та православний митрофорний протоієрей Павло Пащевський, який очолював Головну управу військового духовенства. Отець Пащевський

залишив по собі працю «Про участь і ролі українського духовенства в змаганнях 1917—1921 років за Незалежність України». Однак це дослідження нині має більш історіографічну цінність, ніж політологічну. На це є ціла низка причин. По-перше, сам автор праці був активним учасником описаних ними подій. По-друге, відносно короткий проміжок часу, в якому існували УНР та Армія УНР, не дав можливості створити сталі політичні та релігійні інститути. Безперервні бойові дії з більшовиками та білогвардійцями, криза стосунків із поляками та Антантою змушували як церковних діячів, так і керівників держави приймати рішення, спрямовані на короткочасну перспективу. Тому праця П.Пашевського аналізує лише етап творення незалежних інститутів української держави та церкви — у період, коли православна церква перебувала в тісному зв'язку з державою, майже цілковито їй підпорядковувалася.

За часи незалежності історіографія цієї проблематики збагатилася науковими працями А. Русначенка, А. Боляновського, В. Бугаєнка, В. Дзьобака, М. Кальби, А. Кентія, М. Кравчука, Ю. Кречковського, О. Лисенка, Р. Коханчука, В. Марчука, Д. Садов'яка, Я. Тинченка. У працях цих науковців досліджується питання душ пастирського служіння в Армії УНР та пізніших українських військових формуваннях - Українській повстанчій армії «Поліська Січ», 14-й дивізії Ваффен СС «Галичина», Українській повстанській армії.

До дослідників сучасного капеланства та становлення інституту військового душпастирства можна віднести С. Ярмуса, О. Шкодзінську, О. Трофимлюка, С. Здіорука, В. Яремчука, С. Мозгового, М. Данилова. Оскільки сучасний стан військового капеланства досліджують переважно релігієзнавці, політологічний аспект цієї проблеми залишається малодослідженим.

Основна частина.

Сучасне душпастирське обслуговування українськими православними церквами військовослужбовців почалося ще у 1990-х роках. Служіння церкви у війську базувалося на прагненні військовослужбовців задовольнити власні релігійні потреби та зустрічному прагненні церков не втратити опіки над своїми послідовниками (або й здобути прихильників) серед військовослужбовців. Невдовзі Міністерство оборони України зіштовхнулося із проблемою врегулювання духовної опіки над вояками. Необхідність здійснення богослужінь та церковних обрядів потребували сталих механізмів взаємодії священнослужителів зі військовослужбовцями. Тому служителі культу прагнули формалізувати свою присутність у Збройних Силах України, а їх командування не хотіло створювати проблеми, пов'язані з відсутністю правових підстав для капеланського служіння.

Співпрацю між державою та церквами у сфері духовної опіки над військовослужбовцями можна розділити на три етапи:

I. Неусталених зв'язків (на цьому етапі ні держава, ні церква не випрацювали моделі розвитку взаємин).

II. Формування нормативно-правової бази (цей етап характеризується розробленням нормативно-правових актів та угод між державою та церквами, якими визначалися напрями подальшої співпраці).

III. Інституційний (етап інституалізації взаємин; створення Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України).

Початковий етап у відносинах держави і церкви пов'язаний з переосмисленням ролі і місця релігії в суспільному житті в цілому та у Збройних Силах України, зокрема., пошуку форм і методів задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців.

У 2006—2008 роках почалося формування нормативно-правової бази душпастирської опіки над військовослужбовцями [6, с. 55]. Перший нормативно-правовий акт, покликаний унормувати питання душпастирської опіки у війську, датований 21 квітня 2006 року, коли Міністерство оборони України видало Директиву №Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» [1]. У цьому документі наголошувалося на необхідності приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських стандартів у гуманітарній сфері, визначалися шляхи

врегулювання питань, які стосувалися задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців. Крім загальноприйнятих норм (рівність усіх церков, відсутність дискримінації за конфесійною ознакою, недопущення будь-якого примусу щодо визначення військовослужбовцем свого ставлення до релігії тощо), які раніше вже були закріплені законами України «Про Збройні Сили України», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у вищезгаданому підзаконному акті були певні нововведення. Зокрема, у ньому йшлося про те, що допуск духовенства і представників релігійних організацій на територію військових частин потрібно здійснювати у встановленому порядку з дотриманням вимог щодо охорони державної таємниці. Під час організації спільних заходів і запрошення духовенства та представників церков і релігійних організацій необхідно враховувати наявність віруючих цього релігійного напрямку (конфесії) серед військовослужбовців. З цього документу випливало, що віруючі мали повідомляти командування військової частини про свою релігійність і конфесійну належність. Крім того, дані про належність військовослужбовців до тієї чи іншої релігії і церкви могли бути отримані за допомогою анкетування.

Крім того, цією Директивою Міністерство оборони України рекомендувало командирам військових частин під час проведення спільних з релігійними організаціями чи за участю духовенства заходів враховувати релігійну ситуацію в місцях дислокації військових частин, ступінь впливу релігійних конфесій на релігійну ситуацію в районі, перелік місцевих релігійних організацій (громад), між якими існують міжконфесійні протиріччя. Директива вимагала від командирів військових частин конфесійної незаангажованості, об'єктивного аналізу релігійної ситуації та прийняття відповідних рішень.

Пропонувалося також укладати угоди між суб'єктами господарської діяльності Міністерства оборони України та релігійними конфесіями про оренду приміщень для релігійних потреб [1, с. 2]. У документі зазначалося, що у разі виникнення будь-яких конфліктів чи ускладнень між релігійними організаціями і Міністерством оборони України останнє мало керуватися інтересами держави та дбати про збереження боєздатності війська. Координацію діяльності щодо співпраці з церквами (релігійними організаціями) у Збройних Силах України документ покладав на Департамент гуманітарної політики Міністерства оборони України [1, с. 4].

Пізніше між релігійними організаціями та Міністерством оборони України був укладений меморандум «Про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України» [2]. Цей документ, на відміну від Директиви, крім загальних засадничих положень про право людини на свободу совісті та віросповідання, спирався на «давні традиції взаємодії Війська та Церкви та позитивні приклади в Українській військовій історії» [3, с. 1]. Також у документі йшлося про те, що соціально-культурні особливості гуманітарної складової військової служби значною мірою визначені християнським світоглядом більшості українського народу. Хоча українське суспільство насправді було поліконфесійним, меморандум набував християнського забарвлення. У документі зазначалося, що представники релігійних організацій ініціювали створення спільної комісії для опрацювання нормативно-правової бази діяльності Ради у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України [3, с. 2]. Документ підписали три православні церкви - Українська православна церква, Українська православна церква – Київський патріархат та Українська автокефальна православна церква.

Однак поява цих документів не вирішила всіх проблем, які існували між державою та церквами у сфері задоволення військовослужбовцями релігійних потреб. Нерозв'язаними лишалися питання використання споруд (відновлених, збудованих, переобладнаних) для проведення богослужінь, задоволення релігійних потреб віруючими військовослужбовцями інших конфесій, зокрема, мусульман, врегулювання можливих конфліктів на релігійному ґрунті.

Станом на 2008 рік окреслилося коло релігійних конфесій, які намагались налагодити духовну опіку над своїми вірними в лавах Збройних Сил України. Такими конфесіями були Українська православна церква, Українська православна церква – Київський патріархат та Українська греко-католицька церква. Спорадичні контакти з Міністерством оборони України мали священнослужителі Львівської митрополії Римо-католицької церкви (далі — РКЦ), представники Духовного управління мусульман України (далі — ДУМУ) та Української автокефальної православної церкви. Фактично це ті релігійні напрями, до яких належало понад 95 % віруючих військовослужбовців [5, с. 53].

2008 року Міністерство оборони України випустило «Методичні рекомендації з вирішення окремих питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України», яким було зроблено вагомий внесок у подальшу інституціоналізацію відносин між церквами та державою в царині духовної опіки над військовослужбовцями. Зокрема, цим документом низка конфесій - УПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ, УАПЦ, ДУМУ, РКЦ зараховувалися до окремої категорії, які мали пріоритетне право духовної опіки (зустрічі, бесіди, релігійні відправи тощо) над військовослужбовцями. У рекомендаціях зазначалося, що в разі звернення духовної особи, котра представляє релігійну організацію, що не має тривалого розповсюдження на території України і, як наслідок, не має серед військовослужбовців військової частини своїх послідовників, командування військової частини має право відмовити в зустрічі представника цього релігійного напрямку з підлеглими.

Крім того, документ застерігав командирів частин про неприпустимість проповіді в лавах Збройних Сил України тих релігійних об'єднань, які забороняють користування зброєю та поширюють у війську пацифістські ідеї. Відповідальність за можливе розповсюдження пацифістських ідей серед військовослужбовців внаслідок діяльності представників цих релігійних напрямків на території військових частин покладалася на командирів військових частин.

Рекомендації щодо духовної опіки над військовими в миротворчих контингентах зводились до: ротації капеланів, прагнення до спільних відправ у тих випадках, коли це не суперечило настановам церков, неприпустимість дій, що призводили до дискредитації однієї з конфесій. Окремим пунктом у Рекомендаціях розглянуто духовну опіку над військовослужбовцями-мусульманами. Документ дозволяв віруючим-мусульманам задовольняти свої релігійні потреби лише за межами військових частин. Це надавало Рекомендаціям яскравого християнського забарвлення з акцентом на «Київській традиції».

Завершальним, третім, етапом розвитку співпраці між церквою та державою в галузі військового капеланства стало формування Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Положення про Раду було затверджено Міністерством оборони України 17 березня 2009 року. Рада постала як дорадчий орган, метою якого є «здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням виконання у Збройних Силах України вимог Конституції України, законів України щодо свободи совісті та віросповідання» [7].

22 квітня 2011 року Міністерство оборони України затвердило Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України, яка стала дорожньою картою для співпраці Ради у справах душпастирської опіки та Міністерства оборони України [8].

Концепція стала також ключовим документом у процесі формування інституту військового капеланства в Україні. Нею вперше було введено у політико-правову площину низку термінів, серед яких «військовий священнослужитель», «душпастирська опіка військовослужбовців» та ін. Також документ вперше озвучив мету душпастирської опіки військовослужбовців: забезпечити задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України. Документ окреслив структуру інституту капеланства, згідно з якою організація, координація та здійснення душпастирської опіки у Збройних Силах України здійснюється на таких структурних рівнях: а) Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України; б) уповноважені на душпастирську опіку військовослужбовців від кожної окремої конфесії; в) військові та місцеві

священнослужителі, призначені відповідною ієрархією до задоволення релігійних потреб своїх віруючих. У Концепції зазначається, що процес створення інституту військового капеланства в Україні триває і до нього залучені як різноманітні релігійні конфесії (головно УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ та УГКЦ), так і держава.

Отже, процес формування інституту військового капеланства (духовної опіки над військовослужбовцями) розпочався із здобуттям Україною незалежності і триває по сьогодні. Він пройшов різні стадії розвитку, на кожній з яких перед державою та церквами поставали актуальні виклики, вирішення яких підштовхнуло учасників процесу до інституалізації взаємин.

Не важко помітити, що ініціатором і рушієм розвитку взаємин між церквами та Збройними Силами України були саме церкви. Водночас держава сприяла інституалізації та впорядкуванню відносин між релігійними організаціями, з одного боку, та Міністерством оборони України, з другого.

Попри великі зрушення в створенні інституту військового капеланства в Україні, цей процес не є завершеним. Наступним етапом інституційного становлення може стати запровадження в кожній військовій частині посади полкового священника-капелана. Таку думку озвучують представники православних церков у Раді у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Триває процес адаптації вимог Концепції до конкретних умов та завдань Збройних Сил України. Подальший перебіг розвитку відносин релігійних організацій та Міністерства оборони України залежатиме від двох основних чинників: ініціативності церков (зокрема і православних) та поступливості і компромісності влади.

Література:

1. Директива Міністра оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» № Д-25 [Електронний ресурс]: за станом на 21 квіт. 2006 р. - Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=472%3A1&catid=63%3Ava&Itemid=86&lang=uk.
2. Сивак М. Місія Церкви у війську [Електронний ресурс] / Сивак М. - Режим доступу: <http://www.kp-osvita.org.ua/misiologia/45-armija.html>.
3. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. Укладений між МОУ та представниками Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс]: за станом на 10 лис. 2008 р. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/33566.
4. Яворський Л. Питання опіки миротворчих контингентів Збройних Сил України обговорили на засіданні Ради у справах душпастирської опіки при МОУ [Електронний ресурс] / Яворський Л. - Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3976/news/1254138146.html>
5. Міністерство оборони України. Біла книга: Оборонна політика України / Авторський колектив працівників Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України — К.: Міністерство оборони України, 2009.
6. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» від 8 лютого 2011 р. // Центр Разумкова. — К., 2011.
7. Наказ Міністра оборони України «Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України» № 115 [Електронний ресурс]: за станом на 17 бер. 2009 р. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160:1&catid=34:ua&Itemid=61&lang=uk.
8. Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України» № 220 [Електронний ресурс]: за станом на 22

квіт. 2011 р. - Режим доступу:

http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=861:1&catid=63:va&Itemid=86.

Кубрак Олена Вікторівна,
магістр відділення «Політологія»
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 323.2(477+479.22)

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ ПІСЛЯ «КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ»

Ця стаття присвячена аналізу тих політичних трансформацій, що відбулися в Україні та Грузії після «кольорових революцій» і до сьогодні. Автор акцентує увагу на проблемах та перевагах процесів консолідації демократії в цих країнах.

Ключові слова: демократизація, трансформація, кольорові революції, бюрократичний неопатримоналізм, перехідна демократія, політичний режим.

Эта статья посвящена анализу тех политических трансформаций, которые произошли в Украине и Грузии после «цветных революций» и до сегодняшнего дня. Автор акцентирует внимание на проблемах и преимуществах процессов консолидации демократии в этих странах.

Ключевые слова: демократизация, трансформация, цветные революции, бюрократический неопатримонализм, переходная демократия, политический режим.

This article is devoted to analyse of those political transformations which took place in Ukraine and Georgia after the «coloured revolutions» and until now. The author accents attention on problems and advantages of processes of consolidation of democracy in these countries.

Key words: democratization, transformation, «coloured revolutions», bureaucratic neopatrimonialism, transitional democracy, political regime.

«Кольорові революції» в Україні та Грузії стали, безумовно, тим каталізатором, що спричинив нову хвилю не тільки суспільно-політичних перетворень та дій спрямованих на консолідацію демократії, а й спричинив певні трансформації в розумінні суспільством демократії не тільки як набору певних прав та свобод, а й як певної найвищої цінності, яку треба захищати, й за яку варто боротися. Демократичний вектор перетворень, який держави сповідують ось вже більше 20 років, не втрачає актуальності вивчення і сьогодні. Більше того, це питання набуває нового значення, бо навіть після революційних перетворень соціально-економічні і політичні показники цих молодих демократій дуже далекі від ліберально-демократичних стандартів.

Мета даної статті полягає в аналізі тих соціально-політичних та трансформацій, які відбулися в Україні та Грузії після «Кольорових революцій» і проаналізувати причини успіхів і невдач на цьому шляху кожної з країн.

Методико-теоретична база даної роботи складається з наукового доробку таких українських авторів як М. Шаповаленко, А. Фісун, О. Полохало, В. Якушик; грузинських – Ю.Сулабадзе, М. Мухелишвили, закордонних - Г. О'Доннелла, ф. Шміттєра, Ж.-Л. Кермона.

Будь яка політична трансформація характеризується змінами політичного режиму. Отож варто розглянути основні підходи до визначення поняття політичного режиму.

Український дослідник О. Фісун пропонує визначення політичного режиму як взаємодії політичних акторів з їхніми ресурсами, стратегіями та видами капіталу в рамках

визначеного набору формальних і неформальних правил. Тобто формат політичного режиму значною мірою окреслюється певною сукупністю формальних і неформальних правил, які тим чи іншим способом спрямовують дії політичних акторів у їхній боротьбі за владу [16, с. 6].

Французький дослідник Ж.-Л. Кермонн дав визначення політичного режиму, яке стало загально визнаним в європейській політології: «Політичний режим є синтез легітимності, структури інститутів, партійної системи, форми і ролі держави» [13, с. 239].

Дослідники Г. О'Доннел і Ф. Шміттер зазначають, що «режим – це сукупність явних або прихованих структур, які визначають форми і канали доступу до провідних урядових посад, а також характеристики діячів, які вважаються для цих структур відповідними або невідповідними, використовуваними ними ресурси і стратегії в цілях отримання бажаного призначення». Тобто мається на увазі не нормативні, а реальні засоби і методи здійснення публічної політики в конкретному суспільстві [13, с. 239-240].

Узагальнивши визначення «політичного режиму», можна виокремити основні критерії вивчення режимів пострадянських країн: рівень розвитку політичних інститутів; процедури і способи формування владних інститутів; стиль ухвалення політичних рішень; взаємозв'язок між владою і громадянами; розвиток громадянського суспільства; рівень демократичності виборчого процесу. За таким критеріями спробуємо проаналізувати політичні процеси в Україні і в Грузії з 2004 року і до сьогодні.

Поміркований тип переходу шляхом виборчого процесу зумовили перемогу опозиції на виборах як в Україні, так і Грузії. Однак в Україні можливість реальних реформи у всіх сферах суспільних відносин, що надавалась після зміни влади, надалі була втрачена. Причиною цього була глибока фрагментація еліт, неспроможність досягти компромісу між головними політичними гравцями, їх амбіційне бажання «грати до переможного кінця», або ж «грати до нульової суми» тобто так, щоб гра закінчилася взаємним програвом.

Головною причиною загострення боротьби стала нечіткість розподілу повноважень між Президентом та виконавчою гілкою влади, що ще більше зросла після проведення конституційних змін у 2004 році [8, с.44]. Проведені зміни не лише запровадили парламентсько-президентську систему правління, а одночасно позбавили главу держави достатньо великої частини повноважень. В результаті було зруйновано гегемоністської моделі консолідації неопатримоніального режиму, де президент відіграв роль верховного арбітра. Це стало кроком до розвитку інституту парламентаризму в Україні.

Внутрішньопартійна роз'єднаність провладних сил неоминула і Грузію, де внутрішні розбіжності та протиріччя теж не дозволяли проводити ефективне державне керівництво. Найяскравішим прикладом Н. Бурджанадзе, на президентських виборах в 2004 році була союзником М. Саакашвілі, уже в 2007 році утворила опозиційну партію, відому як «Демократичний рух – Єдина Грузія».

Однак надзвичайно важливим досягненням уряду Саакашвілі є здійснення «антикорупційного прориву», передумовою якого стало радикальне скорочення державного апарату: з 18 міністерств залишилося 13 (персонал скоротився на 35%), із 52 державних служб лишилося 34 (50 % скорочення), влітку 2004 року ліквідовано дорожню поліцію [12, с.10].

Варто розглянути аналітичні дані Міжнародної неурядової організації, що займається моніторингом корупції в різних країнах світу Transparency International в 2003 році Грузія мала показник 1,8, посідаючи 124 місце з 133 країн, в 2009 році індекс корупції становив 4,1, тобто Грузія піднялась 66 місце із 180 країн (чим нижчий індекс, тим вищий рівень корупції в країні, хоча в 2010 її позиція дещо послабилась 68 місце з 178 (індекс 3,8) [17; 18; 19].

Ліквідація корупції в Україні було лише популістським передвиборчим гаслом. За даними цієї ж організації наша країна в 2003 році, займала 106 з місце 133, а індекс складав 2,3, у 2009 році посіла 146 місце серед 180 країн із показником 2,2, а в 2010 Україна опинилася на 134 місці з 178 країн, з індексом 2,4, а її сусідами стали Того і Зімбабве [17; 18; 19]. Отож у постреволюційний період в Україні не відбулося ані суттєвої боротьби з

корупцією, ані створення належних умов для запобігання її виникненню і ситуація з корупцією в нашій країні погіршується з катастрофічною швидкістю. Незважаючи на те, що Указом Президента від 28 грудня 2005 року було створено міжвідомчу комісію РНБО з комплексного вирішення проблем у сфері боротьби з корупцією, 17 квітня 2008 року – Міжвідомчу робочу групу з питань протидії корупції, але їх діяльність була лише формальна і якісних спроб покращення ситуації в найближчий час годі й сподіватися. На думку експертів, головними недоліками державної антикорупційної політики в Україні стали: декларативність більшості норм, низька виконавська дисципліна, неузгодженість та повільність дій органів влади [12, с. 5-7].

Цікаво проаналізувати партійно-політичну ситуацію у Грузії яка характеризується різноманітністю та багатопартійністю системи, рівень довіри до якої визначається як низький. В березні 2007 року проведено опитування серед населення з метою визначити партії, які мають найбільший рівень довіри з боку громадян. Згідно результатів, найбільший рівень популярності (15,8%) отримала партія «Єдиний національний рух» – правляча політична партія, лідер якої М.Саакашвілі. Решта, наприклад, «Нові праві» (5,4%), Лейбористська партія (2,9%), Республіканська (2%), Консервативна партія (0,7%), «Національний Форум» (0,4%), «Шляхи Грузії» (0,2%) [14]. Аналізуючи ці результати, можна сказати, що жодна з партій не може вести масштабну, ефективну та результативну опозиційну діяльність.

Дещо інші результати голосування на виборах. Так за даними ЦВК Грузії у січні 2008 року на президентських виборах М. Саакашвілі отримав 53,5 % голосів, того ж року у травні на парламентських виборах «Єдиний національний рух» отримав 59,2% голосів виборців. [12, с. 24]. Це свідчить по-перше про те, що правляча партія і Саакашвілі вже вдруге отримують абсолютну більшість голосів, а по-друге: незважаючи на всі протиріччя, опозицію, страйки, та проблемність реалізації реформ, народ Грузії підтримує курс, що його обрала сьогоднішня влада.

Але є й інша точка зору на це питання. Виборчі процеси у Грузії як у 2003 так і у 2008 роках, можна охарактеризувати як не зовсім демократичні. Виборча комісія призначалася Президентом, тому навіть на президентських та повторних парламентських виборах у січні 2004 року, міжнародні спостерігачі від ОБСЄ зафіксували значні та різноманітні порушення. Президентські і парламентські вибори у січні і травні 2008 року пройшли із зловживання нормативних, інституційних, адміністративних, фінансових та медіа-ресурсів [22;с.12].

Дострокові президентські вибори спостерігачі від ОБСЄ теж охарактеризували як такі, що пройшли з масовими порушеннями та фальсифікаціями: зміни у виборчому законодавстві відбувалися напередодні виборів, наявне зловживання державними ресурсами, залякування громадських працівників і опозиційних активістів, неточність виборчих списків. Опозиційні кандидати зазначали, що фальсифікація штовхнула Саакашвілі на подолання 50-відсоткового порогу з метою запобігання другого туру [20]. Тому назвати Грузію демократичною в плані виборів важко .

Демократизація режиму вплинула і на багатопартійність системи в Україні. Політичні сили мали право і реальну можливість брати участь у змаганні за владу. Однак, через залежність партій від спонсорів, які орієнтуються на керівництво, рівень внутрішньопартійної демократія в нашій країні залишилась порівняно низьким. Централізації партій сприяє також виборче законодавство, яке передбачало «закриті списки», що фактично, дає право керівництву визначати коло осіб, які отримують мандати в представницьких органах.

Щодо виборчого процесу в Україні, то протягом 2005-2009 років в Україні відбулися суттєві змін у напрямку до приведення національного виборчого законодавства до демократичних стандартів. За результатами президентських виборів у 2004 році в новій редакції було прийнято Закон України «Про вибори народних депутатів України», а вже у 2006р. Верховний представник Європейського Союзу з питань зовнішньої політики і

політики безпеки Хав'єр Солана привітав український народ із проведенням 26 березня того ж року вільних і чесних виборів до Верховної Ради відповідно до міжнародних стандартів демократичних виборів [10]. Окрім того, було ухвалено Закон «Про державний реєстр виборців» [5].

В 2006 році мажоритарна виборча система була замінена на пропорційну. Така система забезпечила пропорційне представництво основних політичних сил у парламенті, забезпечила краще структурування парламенту – формування фракцій і парламентської більшості.

17 листопада 2011 року Верховна Рада України прийняла у цілому закон України «Про вибори народних депутатів». Таким чином, намічені на 2012 рік парламентські вибори будуть проводитися за змішаною системою: 225 депутатів обираються у загальнодержавному багатомандатному окрузі за виборчими списками від політичних партій, а 225 – за мажоритарною системою. Обраними до Верховної Ради вважаються політична партія, що отримала мінімум 5% голосів виборців, і кандидат по мажоритарному округу, який отримав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [9].

Думки стосовно цього закону розділились. Переважна більшість представників правлячої партії називають його позитивним компромісом між процедурою виборів і сучасною виборчою системою України. Опозиція ж наголошує на корупції, яка буде присутня в мажоритарних округах.

Одна з найважливіших прав людини і громадських свобод є свобода слова. Вона виписана в низці міжнародних і українських документів, серед яких «Загальна декларація прав людини» (ст.19), [4]. «Конвенція про захист прав людини і основних свобод» (ст.10) і т.ін. [6]. У Грузії свобода слова та свобода мирних зібрань аж ніяк не відповідає демократичним тенденціям. Події 7 листопада 2007 року стали ще одним з найпоказовіших фактів жорсткої політики влади. Саме тоді були розігнані учасники мирних акцій протесту опозиції із застосуванням силових механізмів (сльозоточивий газ, гумові кулі). В результаті постраждало 500 осіб, в країні було введено надзвичайний стан [1]. Уповноважені з прав людини фіксували десятки випадків порушення політичних прав активістів, включаючи безпідставні арешти, жорстоке поводження. Ще більшою насторогою є прийняття Парламентом 17 липня 2009 поправки до Закону про збори і демонстрації, відповідно до яких збори або демонстрації можна проводити на відстані більше 20 метрів від офіційних будівель, за яким у кінці 2009 року за цим законом заарештували і оштрафували трьох правозахисників [3].

До Кодексу про адміністративні правопорушення 17 липня 2009 року внесена поправка відповідно до якої термін утримання під вартою за порушення громадського порядку був продовжений з 30 до 90 днів. Це викликало занепокоєння щодо можливості довільної інтерпретації поняття «громадський порядок», завдяки якій можна буде легко звинуватити правозахисників за дії в захист прав людини.

За даними неурядової громадської організації Freedomhouse розвиток громадянського суспільства в Україні в 2004р. за показниками політичних прав і громадянських свобод визначався коефіцієнтом 4 у Грузії він був на такому ж рівні. З 2006 по 2009 рр. в Україні середній коефіцієнт політичних прав і громадянських свобод 2,5 є на порядок вищий, ніж в Грузії, де цей коефіцієнт залишився стабільним 4. В 2011р. в Україні цей коефіцієнт підвищився до 3, що вказує на зниження рівня політичних прав і громадянських свобод в нашій країні. Коефіцієнт Грузії лишається незмінним. [20;21]. Як в Україні, так і в Грузії багато неурядових організацій залишаються залежними від іноземних донорів

Отже, природа демократичних перетворень в Україні і Грузії є дуже схожими. Обидві країни мають схожі зовнішньополітичні орієнтири, обидві країни є кандидатами в ЄС і НАТО, обидві країни відіграють провідну роль в диверсифікації джерел енергоносіїв для Європи. Обидві країни мають складні відносини з Росією, на території обох країн дислоковані російські війська. Україна і Грузія мають відносини стратегічного партнерства.

Демократичні перетворення які почалися в Грузії та Україні після «Революції троянд» та «Помаранчевої революції» перетворилися на інструмент правлячої еліта, які та використовує для утримання влади та реалізації власних інтересів. Новостворені інститути часто не діють, а створюють лише демократичний фасад, який еліта використовує для власної легітимзації як в середині країни, так і за її межами. Не можна недооцінювати той шлях який пройшла Грузія і ті позитивні тенденції, які намітились в соціальному, економічному та політичному житті цієї країни, але за типом політичного режиму Грузія лишається бюрократичним непатримоналізмом. Сучасний політичний процес в Україні, з його невизначеністю правил політичної гри, процедури цієї гри та її результатів дає підстави вважати її країною з перехідною демократією. Україна, хоч і не зробила значних кроків вперед, а в деяких позиціях спостерігається відкочування від демократизації, все ж отримує безцінний досвід державотворення.

Література:

1. В Грузии участники акции оппозиции создают «Книгу чести» //Кавказский Узел, независимое электронное СМИ [Электронной ресурс].– Режим доступа: <http://georgia.kavkaz-uzel.ru/articles/176656/>.
2. В Грузии члены организации "7 ноября" пытались захватить здание телецентра //Кавказский Узел, независимое электронное СМИ [Электронной ресурс]. – Режим доступа: <http://georgia.kavkaz-uzel.ru/articles/143656>.
3. В столице Грузии прошла акция оппозиции //Кавказский Узел, независимое электронное СМИ [Электронной ресурс]. – Режим доступа: <http://georgia.kavkaz-uzel.ru/articles/161690>.
4. Загальна декларація прав людини / ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 Заголовок с экрана.
5. Закон України «Про державний реєстр виборців» // ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=698-16>. – Заголовок з екрану.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
7. Конституция Грузии //Кавказский Узел, независимое электронное СМИ [Электронной ресурс].– Режим доступа: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/108331/>.
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Із змінами внесеними згідно із законом №2222 – IV від 8.12.2004 – ВВР. – 2005. – №2.
9. Новый закон про вибори: назад у майбутнє чи компроміс? // Інформаційний ресурс України forUm [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/comments/2011/11/24/080044.html>
10. Оцінка виборчого процесу в Україні іноземними спостерігачами, політологами та експертами// Новини та повідомлення МЗС України від 3 жовтня 2007 року, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/7725/htmNationinTransit2009>.
11. Почему у Грузии получилось//Лариса Буракова.- М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2011. – 271с.
12. Прийнятність грузинського антикорупційного досвіду для України// Дайджест круглого столу 19 квітня 2010, Київ, Open Ukraine, 2010. – 44 с.
13. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии.: Учебник для студентов вузов. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 559 с.
14. «Социологи вычислили рейтинг политических партий Грузии» //Кавказский Узел, независимое электронное СМИ [Электронной ресурс]. – Режим доступа: <http://georgia.kavkaz-uzel.ru/articles/110508/>.

15. Україна та Грузія в контексті економічних, політичних та безпекових трансформацій: наслідки і перспективи, Матеріали міжнародної конференції 23—24 жовтня 2009 р., - Одеса, «Фенікс», 2009р. – 128 с.
16. Фісун О. Політичний режим України у порівняльній перспективі [Текст] // Стратегічні пріоритети. – № 1 (6), 2008 – 216 с.
17. Corruption Perception Index 2003 // Transparency International [Electronic resources]. – Mode of access: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003.
18. Corruption Perception Index 2009 // Transparency International [Electronic resources]. – Mode of access: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009
19. Corruption Perception Index 2010 // Transparency International [Electronic resources]. – Mode of access: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results
20. Freedom in the World - Georgia (2004-2011) // Freedomhouse, [Electronic resources] – Mode of access: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2009&country=7612>.
21. Freedom in the World - Ukraine (2004-2011) // Freedomhouse [Electronic resources]. - <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2011&country=8156>
22. Lazarus Joel Neo-liberal State Building and Western «Democracy Promotion»: the case of \Conference on International Relations, Stockholm, Sweden, September 9-11, 2010.- Oxford, University of Oxford, 2010.-36p.

*Марценюк Людмила Володимирівна,
магістр відділення «Політологія»
Н ПУ імені М. П. Драгоманова*

УДК 321.01:316.324.8

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Розглянуто процес утвердження парадигми інноваційного розвитку. Акцентовано увагу на актуальності та затребуваності в наш час інноваційного розвитку політичної системи. Наведено приклади розвитку політичних систем деяких постсоціалістичних та пострадянських країн.

Ключові слова: *інновація, інноваційний розвиток, політична трансформація, модернізація.*

Рассмотрен процесс утверждения парадигмы инновационного развития. Акцентировано внимание на актуальности и востребованности в наше время инновационного развития политической системы. Приведены примеры развития политических систем некоторых постсоциалистических и постсоветских стран.

Ключевые слова: *инновация, инновационное развитие, политическая трансформация, модернизация.*

The process of the statement of paradigm of innovative development is considered. Attention is accented on actuality and claimed in our time of innovative development of the political system. The examples of development of the political systems of some post socialist and post soviet countries are resulted.

Keywords: *innovation, innovative development, political transformation, modernization.*

Починаючи з останньої чверті ХХ століття інноваційна проблематика набула великої популярності. Цьому процесові сприяло те, що інновації є невід'ємною і найважливішою складовою економіки і таким чином механізмом соціальної захищеності людини, зокрема, та суспільства в цілому. Однак, нині розглядати інноваційність лише як економічне явище вже недостатньо, оскільки вона охоплює буквально всі сфери як окремої людини, так і соціуму в

цілому. Тому без урахування всіх аспектів та проблем інноваційного розвитку неможливо забезпечити стабільне й ефективне вдосконалення діяльності державних інститутів і життя всього суспільства.

Послугуючись цією причиною більшість зарубіжних і вітчизняних науковців та суспільно-політичних діячів ще наприкінці минулого століття дійшли спільного висновку, що XXI століття має стати початком якісно нової епохи в розвитку людської цивілізації, яка отримала назву постіндустріальної, постмодерної або інформаційної. Однією з визначальних характеристик епохи постмодерну виступає надзвичайно динамічний ритм життя суспільства взагалі та кожної окремої особи зокрема. За життя однієї генерації відбуваються постійні якісні й кількісні зміни ідей, знань, технологій. Саме тому на проблемі розвитку інноваційної сфери на нинішньому етапі розвитку суспільств зосереджена увага дослідників-теоретиків та громадських діячів [7; 3-5], проте вона потребує подальшого досконалого вивчення.

Вперше поняття «інновація» з'явилося в наукових дослідженнях культурологів ще у XIX столітті й означало спочатку введення певних елементів однієї культури в іншу. А вже наприкінці XIX – на початку XX століття це поняття починають застосовувати і в економічній теорії стосовно технічних нововведень. Подальше визначення закономірностей технічних нововведень в першій половині XX століття призвело до заснування парадигми інноваційного розвитку [5, 30-31]. Варто зазначити, що теоретичне обґрунтування цієї парадигми започатковано саме завдяки економічним науковим дослідженням таких відомих у світовій науці вчених, як Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський, та інші.

Звертаючись до наукових підходів цих учених, слід попередньо зазначити, що утвердження парадигми інноваційного розвитку пов'язують з виявленням довготривалих циклічних коливань в економіці. Але, як відомо, економіка нерозривно пов'язана з політикою. Політичні кризи, як правило, супутні економічним. Зміна політичного устрою призводить до зміни економічного укладу і навпаки. У чому ми можемо переконалися на прикладах сучасних проблем Євросоюзу, або в недалекому минулому - Радянського Союзу чи країн соціалістичного табору.

Однією з перших спроб наукового осмислення коливань економічного розвитку став опублікований 1878 р. відомим англійським економістом В. Девонсом статистичний аналіз, в якому аргументувалася наявність поряд із середньо - та короткостроковими циклами довготривалих коливань ділової активності [4; 110]. Однак, саме український вчений-економіст М. І. Туган-Барановський одним із перших пов'язав існування циклічних коливань в економіці з технічними нововведеннями. Його вкладом до розвитку теорії інновацій було те, що у своїй всевітньо відомій праці, яка була опублікована у 1894 році «Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя» він дійшов висновку, що причиною економічних криз є особливості відтворення основного капіталу [11; 312-316], які завжди пов'язані з політичними чинниками.

Що ж до самої інноваційної теорії, то її основоположником і фундатором вважається Й. Шумпетер. Заслуга Й. Шумпетера полягає в тому, що він створив цілісну теорію інноваційного типу розвитку. Саме він у своїх роботах «Теорія економічного розвитку» запровадив у наукове використання категорію «інновація», розуміючи під цим не просто нововведення, а зміну технології виробництва, доводячи, що інновацією є не кожне нововведення, а лише таке, яке зумовлює вдосконалення технології, її перехід на новий, вищий ступінь розвитку та дослідив теоретичні основи «інноваційного процесу» [8]. Під поняттям «інновація» він розумів іншу якість засобів виробництва, яка досягається не шляхом дрібних поліпшень старого устаткування чи наявної організаційної системи, а з'являється поруч з ними, через введення нових засобів виробництва чи систем його організації. Саме у цьому і полягає основна відмінність між модернізацією та інноваціями. Тож виходячи з теорії інноваційного типу розвитку Шумпетера, інноваційний розвиток політичної системи ми можемо розглядати як такі зміни в політичній системі, що призведуть до загальної зміни самої цієї системи.

Ще однією заслугою Й. Шумпетера є запровадження власної концепції циклічного розвитку, що може бути подана у вигляді нескінченних послідовних переходів від одного стану «рівноваги» (в окремих випадках «стійкої чи нестійкої рівноваги») через «збурення» до нового, вищого рівня. Це, власне, й означає інноваційний розвиток [3; 22].

Інноваційна теорія Й.Шумпетера була підтверджена М.Кондратьєвим у його вченні «довгих хвиль», який з'ясував причини знайдених закономірностей (хвильових коливань у виробництві) та помітив, що «довгі хвилі» виникають не від дії чинників економічного розвитку, які визнавалися головними на ті часи. Основною закономірністю великих циклів М. Кондратьєв уважав зміни технологічного укладу, які впливають на соціально-економічне та суспільно-політичне життя людей, технічні винаходи, відкриття, утворення нових ринків, нових країн тощо.

Усе це, як зазначає М. Кондратьєв, дає підстави говорити про закономірності циклічного оновлення технологічних структур суспільства, що з певною періодичністю повторюються, але вже при кількісному накопиченні відповідних удосконалень через певні проміжки часу.

Так, «великі хвилі» М. Кондратьєва або «інноваційні хвилі» Й. Шумпетера з'являються і зникають протягом 50-60 років. Кожна з цих хвиль дає імпульс до появи наступної «нової епохи» в історії людства, що характеризується спочатку стрімким зростанням інвестицій, а потім новим спадом.

Отже, завдяки розробкам М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва та Й. Шумпетера нині циклічність розглядається як загальна форма світового розвитку, що відображає нерівномірність функціонування різних елементів національних систем. Ідеться про безперервне коливання ділової, а також політичної активності, злети і падіння кон'юнктурних чинників, чергування екстенсивного й інтенсивного типів розвитку. Циклічність – це рух від однієї рівноваги щонайменше в національних масштабах до іншої. Епіцентром циклічного руху є криза, в якій поєднуються межа й імпульс подальшого розвитку.

Нині загально визнано, що науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно, циклічно. «Великі цикли» Кондратьєва або «інноваційні хвилі» Шумпетера, відлік яких починається з промислової революції XVIII ст. в Англії, яка призвела до появи буржуазії і конституційної монархії. Кожна з них несе початок наступної «нової епохи». Індустріальна техносфера потребувала не менш революційної соціосфери, в яку б вона могла адаптуватися. Їй потрібні були радикально нові форми суспільної організації.

Життєздатність політичної системи найбільшою мірою залежить від її реагування на закони розвитку суспільства та вимоги часу. Адже без розуміння механізму виникнення криз неможливо виробити дієві засоби подолання кризових ситуацій як політичних, так і економічних, визначити цілі та перспективні шляхи їх реалізації, внести своєчасну корекцію управлінських похибок, переорієнтувати діяльність політичної системи.

Сучасні теорії інноваційного розвитку економічні акценти зміщують в політичну площину. Адже економічне зростання країн залежить не лише від інноваційної активності підприємницьких структур, від їх прагнень, зусиль і здатності використовувати у своїй діяльності новітні технології, творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі чого вдосконалювати та оновлювати продукцію, отримуючи більші доходи і зміцнюючи свої ринкові позиції, а й від суспільно-політичного укладу, політичного устрою, політичного клімату тієї чи іншої країни. З цього приводу варто зазначити те, що циклічний розвиток продуктивних сил органічно пов'язаний з політичними, соціально-економічними й гуманітарними чинниками суспільного процесу, між якими існує як прямий, так і зворотній зв'язок [6; 111].

Отже, інноваційні теорії технологічних змін сформували концептуальні засади суспільно-політичного та економічного розвитку, які ґрунтуються на постійному оновленні технологічної бази виробничої діяльності, зміні політичних і технологічних устроїв.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, що у свою чергу пов'язано із всеохоплюючим характером впливу науки та техніки на всі сторони життєдіяльності людини, істотними технологічними зрушеннями. Також, знаковими для сьогодення є процеси глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації. Так в умовах глобалізації значення інноваційної складової суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку країни постійно зростає, інновації перетворюються на важливе джерело економічного зростання [2], а відповідно й підвищення соціальної захищеності населення, що, безперечно, веде до зниження суспільно-політичної напруги в державі..

Водночас процеси глобалізації сприяють загостренню поділу між країнами залежно від рівня їх технологічного розвитку та конкурентоспроможності. Як результат, країни, які здатні продукувати технології, що набувають глобального поширення, стають панівними; країни, у яких є можливість ефективно використовувати ці технології, крокують пліч-о-пліч із прогресом, хоча й знаходяться у підлеглому становищі по відношенню до тих країн, що продукують інновації, а країни, які не здатні ні виробляти, ні використовувати технології опиняються осторонь прогресу. При цьому головним критерієм, визначальною умовою розподілу країн між цими групами є ефективність запроваджених інновацій у суспільно-політичній сфері, інтелектуальний розвиток усієї нації та кожного окремого громадянина, характерний для певної політичної системи [9; 4].

Як свідчить новітній досвід країн ЄС та створюваного РФ Євразійського союзу, економічна інтеграція неможлива без інтеграції політичної. Дорогі нові технології можуть окупитися лише за умови, що товарів вироблятиметься більше, ніж їх потребує місцевий ринок. Але як можуть виробники вести ефективну торгівлю за межами держави, потрапляючи в лабіринт різних митних зборів, податків, нестійких законів і валют? Щоб нові технології окупилися, держави повинні виробити довгострокові правила гри, або економіки різних держав повинні інтегруватися в єдиний економічний простір. А це, у свою чергу, веде до міжнародного розподілу праці та міжнародного ринку товарів і капіталу, що у свою чергу вимагає й політичного об'єднання.

Простіше кажучи, потрібне політичне утворення, зсув у громадській свідомості, які відповідали б зростанню економічних відносин. Під впливом таких змін місцеві інтереси відступають, національна свідомість міняється, суверенітет і незалежність обмежуються.

В інтегрованому глобальному суспільстві, доводить Тоффлер [10; 78], держава - це єдина інтегрована політична влада, яка наклалася на єдину інтегровану економіку. Отже інноваційне суспільство – це сплав двох складових: уніфікованої політичної системи та уніфікованої економіки.

Відтак, звертаючись до історичних та статистичних показників, саме ті суспільства, які були спроможними гармонійно поєднати політичні інновації з всеохоплюючими процесами політичної та економічної глобалізації, зуміли прискорити темпи свого цивілізаційного розвитку. У свою чергу, це дало можливість цим суспільствам зайняти нове положення в системі міжнародного поділу праці і очолити передові позиції в процесі постіндустріального суспільного розвитку.

Тому інноваційний розвиток політичної системи - це не що інше як зміна якості політичної системи, яка досягається не шляхом дрібних поліпшень, реформувань, удосконалень, модернізацій наявних політичних систем (політичного облаштування суспільства), а появою поруч з існуючою - альтернативної концепції політичного розвитку, що передбачає суттєві (революційні) політичні зміни, які призведуть до загальної зміни самої політичної системи. Якщо ж така концепція стає частиною концепції розвитку існуючої політичної системи, то можна вести мову про модернізацію, реформування тощо наявної політичної системи але жодним чином не про інноваційний розвиток. Отже, коли нове політичне бачення облаштування суспільства не перемагає, тоді настає рецесія і лише нові революційні зміни стають імпульсами до наступного інноваційного розвитку.

Як уже не раз зазначалось, і як було доведено самою теорією «довгих хвиль», у період утвердження нового технологічного устрою неабиякого значення набувають інновації зокрема, та інноваційна діяльність загалом. До того ж, інноваційна діяльність стає все більш актуальною та затребуваною, особливо з огляду на те, що за численними прогнозами експертів нині триваючий п'ятий технологічний устрій, який дотепер переважає в суспільних відносинах світових лідерів глобалізації доходить до свого логічного завершення довгого циклу розвитку індустріального суспільства, і вже на порозі шостий технологічний уклад, що розпочнеться з другої половини першої чверті XXI ст. та дасть початок повному переходу до глобального постіндустріального інформаційного розвитку. З огляду на вищесказане, доцільним було б навести коротку характеристику розвитку політичної системи деяких країн. Як відомо, розвиток політичної системи тісно взаємопов'язаний з розвитком економічним, вони є процесами взаємообумовленими і протікають паралельно один з одним. Тому, з цього приводу є можливість виділення певних моделей стратегії політичних трансформацій залежно від шляхів і методів формування ринкової економіки [1; 267-269].

Перша модель стратегії – китайська (Китай, В'єтнам, Монголія). За цієї стратегії формування ринкових відносин відбувається в рамках наявної старої командно-адміністративної системи. Трансформації відбувається за умови довготривалого, поступового, поетапного процесу, при повному використанні апарату державної бюрократії. Також не ліквідується й система державного управління і планування, а лише пристосовується до нових умов. Відбувається процес залучення іноземного капіталу та реформування економіки з найбільш репродуктивних галузей, таких як харчова та легка промисловість, сільське господарство.

Друга модель стратегії – угорська. Процес трансформації відбувається за еволюційного характеру ринкових перетворень через різні взаємопов'язані зміни, що взяли свій початок ще в умовах командно-адміністративної системи. Відбувається поступовий процес демонтування командної системи, на що Угорщина витратила близько 40 років і, що, в свою чергу, посприяло уникненню великих соціальних потрясінь.

Третя модель стратегії – ринкова «шокова терапія», або швидких радикальних реформ. Така модель притаманна Польщі з її стратегією ринкової трансформації, що постала перед народом у вигляді досить жорсткого соціального експерименту. Цьому посприяло певне збереження специфічних передумов для переходу до ринку.

Четверта модель трансформації – чехословацька, або цивілізована, спиралась на «оксамитову революцію» і старі традиції ринкової культури, що збереглись навіть в умовах повного формального удержавлення економіки, великі експортні зв'язки. Характерною ознакою цієї моделі є «м'яка» дестабілізація (роздержавлення) державної власності за допомогою використання цивілізованих методів, до яких належать акціонування і корпоратизація.

П'ята модель трансформація – прибалтійська. Специфіка цієї моделі полягає в незначних масштабах народного господарства і в ефективному використанні факторів зовнішньої допомоги для стабілізації виробництва, споживання і фінансово-грошової системи. Ринкове трансформування тут здійснюється на основі «кадрової революції» і наявності ринкової культури і відповідних кадрів.

Шоста модель трансформації – російська. Вказана модель опиралася на формальній приватизації, роздержавленні і розвитку підприємництва. Теоретично ця модель є багатообіцяючою. На практиці ж вона ускладнюється традиційним впливом державної бюрократії, мафії, корупції і тому є неконкурентоспроможною. Зарубіжний та вітчизняний досвід вказує, що одночасна трансформація політичної і економічної системи є дуже складним процесом. Приклад Росії унаочнює специфіку посттоталітарних систем, які зберігають соціальний потенціал для реставрації соціал-феодалних режимів, систем і структур.

Сьома модель трансформації – українська. Вона ще не є реалізованою та характеризується надзвичайною складністю, непослідовністю стратегії експериментів, спроб

і помилок, даремних і невинуватих жертв. Так економічна ринкова трансформація в Україні з самого початку була ускладнена проблемами реального суверенітету, економічної незалежності, економічної безпеки, а також невідкладними проблемами державотворення.

Підсумовуючи, можна зазначити, що в процесі трансформації різні держави використовують різноманітні моделі системних реформ як у внутрішній, так й у зовнішній сферах. Цьому процесові сприяють: по-перше, неоднакові стартові можливості; по-друге, різний час започаткування перетворень (так, процес трансформації в постсоціалістичних країнах розпочався у 80-ті роки, а у пострадянських початок перетворень знаменується першою половиною 90-х років); по-третє, суттєві відмінності в реалізації зазначених реформ.

Найбільшого успіху у цьому напрямі досягли такі країни як Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Естонія, Словаччина. Причому, переважно радикальні методи формування обради Польща, меншою мірою Чехія, частково Естонія. Певною мірою результативними також можна вважати заходи урядів більшості балканських і решти балтійських країн. Щодо переважної більшості держав колишнього СРСР та держав Східної та Центральної Європи (Болгарія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Румунія), то вони надали перевагу еволюційному характеру перетворень. Про успіхи на шляху перетворень можна говорити досить обережно. Реально відчутними тут є лише окремі елементи структурних реформ.

Література:

1. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К., 1998. – 416 с.
2. Буняк Н. М. Сутність національної інноваційної системи / Н. М. Буняк; [Електронний ресурс]. // Ефективна економіка. – 2011. - № 7. – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=633>
3. Геєць, В.М. Нестабільність та економічне зростання [Текст] / В.М. Геєць. - К.: Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.
4. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи : Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський ; Інститут стратегічних оцінок. - К. : Либідь, 2006. - 310 с.
5. Дмитренко М. А. Інноваційні стратегії розвитку України: політологічний концепт [Текст] / М. А. Дмитренко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Ін-т досл. проблем державної безпеки. – К.: Університет «Україна», 2010. – 504 с.
6. Дмитренко М. А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М. А. Дмитренко: [Монографія]. – К.: Знання України, 2008. – 544 с.
7. Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти / За ред. В. П. Горбатенка: Монографія. – К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2006. – 248 с.
8. Керницька М. І. Основні аспекти інновацій у працях Й. Шумпетера / М. І. Керницька; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kernitska-mi-osnovni-aspekti-innovatsiy-u-pratsyah-y-shumpetera/>
9. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
10. Тоффлер Е. "Третя хвиля" / Е. Тоффлер; [пер. з англ. А.Євса]. – К.: Вид. дім "Всесвіт", 2000. – 480 с.
11. Туган-Барановський М. И. Периодические промышленные кризисы. Избранное / М. И. Туган-Барановский. – М.: Наука, 1997. – 574 с.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

*Масловська Олена Миколаївна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

УДК 328.123(477)

«КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ» В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена аналізу поняття «культура політичної опозиції» в системі категорій вітчизняної політичної науки. Особливо актуальним є розвиток вчень про діяльність політичної опозиції та її політичну культуру в умовах демократизації політичного життя суспільства.

Ключові поняття: *політична наука, політична опозиція, політична культура, культура політичної діяльності, культура політичної участі, опозиційна культура, культура політичної опозиції, демократизація.*

Статья посвящена анализу понятия «культура политической оппозиции» в системе категорий отечественной политической науки. Особенно актуальным является развитие учений о деятельности политической оппозиции и ее политической культуре в условиях демократизации политической жизни общества.

Ключевые понятия: *политическая наука, политическая оппозиция, политическая культура, культура политической деятельности, культура политического участия, оппозиционная культура, культура политической оппозиции, демократизация.*

The article analyzes the «culture of political opposition» concept in the category system of domestic political science. Especially useful is the development of studies on the activities of political opposition and its political culture in a democratic political society.

Key words: *political science, political opposition, political culture, the culture of politics, culture of political participation, oppositional culture, the culture of political opposition, democratization.*

Становлення ефективної моделі політичної системи в Україні, демократизація політико-владних відносин об'єктивно вимагають формування зворотного зв'язку між соціальним середовищем і політичною системою. Складно переоцінити роль у цьому процесі політичної культури як всього суспільства в цілому, так і його окремих індивідів та груп. Певний рівень консенсусу в суспільстві з приводу базових політичних цінностей сприяє наповненню політичного життя демократичним змістом, що супроводжується конструюванням системи політичного представництва реальних суспільних інтересів, створенням дієвих механізмів контролю над державною владою, підвищенням рівня відкритості політичного процесу. Розвиток такого консенсусного поля співпраці політичного життя не в останню чергу залежить від культури політичної діяльності, у структурі якої чинне місце займає культура політичної опозиції.

У сучасному світі політична опозиція постає інституціолізованим знаряддям розв'язання суперечностей спільноти та влади, узгодження протиріч у стосунках між ними. Особливого значення інститут опозиції набуває в суспільствах перехідного типу, де відсутні традиції демократичного правління. Втім, якщо дослідження політико-соціальної ролі та призначення політичної опозиції вже зайняли помітне місце у сучасній вітчизняній політології (наукові праці В. Бабкіна, А. Колодій, С. Рябова, Т. Ткаченко та інші), то розкриття феномену культури політичної опозиції досі залишається актуальним завданням наукового пошуку.

Інтерес до вивчення особливостей політичної опозиції, як і до аналізу політичної культури обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення альтернатив, засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою і громадянським суспільством. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків виступили так звана «біхевіористська революція», а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство – культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Останній є спробою дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної ментальності, політичної психології, політичної ідеології, інтеграції вищезазначених наук в єдину політологічну дисципліну. Значний внесок у вивчення актуальних питань політичної культури здійснено в працях вітчизняних вчених В.Андрущенко, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Є.Головахи, В.Горбатенка, А.Карнаух, В.Кременя, І.Кресіної, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Рєбкала, О.Рудакевича, Ф.Рудича та інших.

Як свідчать результати численних політологічних досліджень, для формування політичної культури демократичного типу великого значення набуває наявність конструктивної опозиції у державі, яка є своєрідним "контролером" діяльності владних структур. Усвідомлення опозиції як легітимної політичної сили, невід'ємного елементу політичної системи, толерантність громадян і держави до опозиційних політичних сил і опонентів, орієнтації на плюралізм думок і позицій, визнання багатопартійної системи і різноманітних політичних ідеологій (за винятком тих, що суперечать принципам гуманізму і законності) свідчать про значний поступ політичної культури суспільства.

У сучасному українському суспільстві поступово відбувається процес становлення опозиції як політичного інституту, свідченням чого є визрівання в межах політичної системи національно орієнтованої та політично зрілої опозиції; зміна владної еліти контролітою легітимним шляхом; активне обговорення в політико-правовому полі проблем визначення статусу опозиції на законодавчому рівні. Однак досі гострою проблемою у країні залишається не лише невизначеність формально-правового статусу опозиції, юридичних механізмів її діяльності, але й відсутність відповідної культури та традиції опозиційної діяльності. Ці міркування знаходять своє відображення в понятті «культура опозиційної діяльності».

Політична опозиція є відображенням багатоманітності суспільних інтересів, а саме її існування є природним явищем для суспільства, у якому жодна політична сила не може претендувати на монополію влади. Наявність владної альтернативи гарантує деякою мірою демократичність у вираженні різних інтересів, їх відображення в державних рішеннях. Вітчизняні політологи визначають політичну опозицію як легальну форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати думки й впроваджувати альтернативні пропозиції [4, с.287]. Відтак під культурою політичної опозиції слід розуміти культуру конструктивної критики владних рішень, забезпечення діалогу суспільства з нею, ведення дискусії з актуальних питань, вираження всіх існуючих підходів та їх всебічне обговорення.

В рамках сучасного політико-культурного підходу на опозицію покладається ряд важливих завдань: спрямування існуючого в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані, легітимні форми замість ірраціональних, руйнівних дій; внесення альтернативи офіційній політиці; формулювання, висловлення та узагальнення інтересів соціальних груп, що залишились поза увагою уряду; організована критика владних інститутів; здійснення контролю над діяльністю влади; підвищення ефективності політичної діяльності та ступеню легітимності влади, стимулювання останньої до самооновлення, сприяння формуванню політичної еліти. Ці та ряд інших функцій актуалізують питання політичної відповідальності опозиції перед суспільством, її духовно-моральної зрілості,

професійної компетенції тощо. Йдеться про культуру політичної опозиції, ту суб'єктивну сферу, яка лежить в основі політичної діяльності опозиційних політичних сил (орієнтації, систему цінностей, символів, вірувань і установок індивідів на політичні дії).

У системі категоріального апарату політичної науки культура політичної опозиції також тісно пов'язана з такими поняттями як «політична культура», «культура політичної діяльності», «громадянська культура». Аналіз цих широких категорій дозволяє розкрити зміст предмету нашого дослідження. Саме поняття «культура» несе на собі значне семантичне навантаження. Як слушно зауважує А. Карнаух, складність політичної культури як різнорівневого і багатофункціонального явища зумовлює застосування у вивченні його різних методологічних підходів: філософського, соціологічного, психологічного, гносеологічного, аксіологічного, нормативного, гуманістичного, комунікаційного, інформаційного та інших, що взаємодіють в рамках наукової методології [3, с.37].

Політична культура народу має історично-мінливий характер, але при цьому виявляється сталість типових, найбільш характерних для даної політичної культури еталонів сприйняття політики, політичної поведінки, політичних відносин. Все це дозволяє говорити про існування певної субстанціональної (сутнісної) основи, що незалежно від історичних змін не піддається трансформації й протягом історії визначає своєрідність національної політичної культури. Одним з головних висновків аналізу сутності поняття «політична культура» є те, що вона надає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу – систему цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність та взаємозв'язок функціонування державних інститутів і громадських представництв. Політична культура впливає на політичні установки представників опозиції, проте зовсім не обов'язково детермінує їхню діяльність. Таким чином, політична культура є якісною характеристикою не лише політичної свідомості і поведінки, але й політичних інститутів, організацій, політичної системи в цілому.

Саме інституційний вимір політичної культури дає змогу проаналізувати культуру функціонування політичної опозиції. Особливо актуалізуються подібні наукові пошуки в рамках вивчення моделей політичної культури: ліберально-демократичної, авторитарно-тоталітарної і в умовах трансформаційного суспільства. З позиції демократизації політичного життя сучасного українського суспільства саме розвиток культури опозиційної діяльності закладає потенційні можливості політико-інституційних перетворень в країні.

У політичній культурі будь-якого суспільства внутрішні політичні цінності і настанови — неоднорідні. Тому теорія політичної культури широко послуговується поняттям «політична субкультура», під якою у сучасній політології розуміють автономне цілісне утворення в політичній мета культурі суспільства, яке визначає стиль політичного життя і мислення його конкретних носіїв [6, с.641]. Політична субкультура є такою сукупністю особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи людей. Групові особливості зумовлені відмінностями в соціальному стані людей, освітніми, статевими, віковими, етнічними, релігійними та іншими чинниками, що дає підстави для тверджень про субкультуру жінок, робітників, підприємців, селян, молоді. Водночас складовою політичної субкультури соціальної групи є найтипівіші риси політичної культури суспільства в цілому. Політична опозиція, як суб'єкт конструктивного генерування альтернативної публічної політики, може також розглядатись в якості самостійного носія політичної культури, а культура опозиційної діяльності – як політична субкультура. В рамках такого ж підходу розвиваються сучасні вчення про культуру політичної еліти (В.Добіжа), культуру парламентської діяльності (І.Климкова), молодіжну політичну культуру (А.Карнаух), електоральну субкультуру (Р.Колісніченко) тощо.

Якщо в широкому розумінні поняттям «політична культура» охоплюється весь спектр ціннісних орієнтацій суспільства, то у вужчому — поняттям культура політичної опозиції — рівень політичної свідомості і поведінки, культура діяльності окремих опозиційних політиків, громадських діячів та їх організованих груп. Сама постановка питання про

політичну культуру опозиції дозволяє аргументувати її право на наукову самостійність і креативність як дослідницького підходу. Тут слід враховувати одночасну автономність та взаємообумовленість явищ політичної культури, громадянської культури, культури політичної діяльності та політичної участі, опозиційної культури, і зрештою культури політичної опозиції.

Опозиційна культура виступає сегментом політичної культури суспільства, системою поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій особистості (громадського діяча, політичного лідера, народного обранця), групи (громадської організації, політичної партії, парламентської фракції тощо) або спільноти щодо політики, політичних процесів, політичних відносин. В розумінні природи опозиційної культури важливе значення має її ціннісний аспект, критичне відношення до дійсності, оскільки сама лише структура організованої парламентської або громадсько-політичної опозиції не може визначати її ефективність та підтримку з боку громадян. Не рідко політична культура трансформаційних суспільств набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства та популізму. Водночас політична критика — це ще не опозиція, а у непоодиноких випадках вона є варіантом егоїстичного популізму.

Культура політичної опозиції також залежить від культури політичної діяльності, характерної для даного суспільства. Остання є частиною політичної культури, що виражається у публічних діях, актах, відносинах, які регламентуються і регулюються етикою, нормами та традиціями політичної поведінки. Демократія також визначає політичну участь громадян як один з найважливіших елементів політичної системи та передбачає існування багатьох каналів впливу на процес ухвалення політичних рішень на центральному, місцевому і регіональному рівнях.

Погоджуючись з думкою Н. Ротар, відмітимо, що демократичні механізми і процедури не виникають самі собою, а є результатом свідомої діяльності суб'єктів громадянського суспільства, спрямованої на формування культури політичної участі [7]. Для становлення демократії участі мають докладати постійних зусиль як пересічні громадяни, так і представники владної еліти.

Таким чином, опозиційна культура і культура опозиційної діяльності не виникають автоматично, вони формуються у певному середовищі, зазнають впливу ряду його факторів, а також залежать від загальних особливостей політичної культури суспільства, культури політичної еліти та інших суб'єктів політики.

Політичні традиції, політичні цінності, політичні стереотипи, політичні норми, політичні міфи, політичний досвід закладають основу культури політичної опозиції. В цьому сенсі цікавим є підхід О.Бабкіної, на думку якої існує двосторонній взаємозв'язок між політичними інститутами і політичними цінностями і орієнтаціями в процесі демократизації. З одного боку, існування і функціонування демократичних інститутів здійснює вплив на динаміку та розповсюдження демократичних цінностей навіть незважаючи на їх недосконалість. З іншого, існують переконливі свідчення того, що наявність в суспільстві демократичних цінностей в свою чергу, здійснюють вплив на нові демократичні інститути, що «прищеплюються» суспільству [2, с.13].

Трансформація суспільних цінностей суттєво позначається на характері функціонування політичної опозиції, водночас саме рівень культури опозиційної діяльності не в останню чергу обумовлює динаміку суспільно-політичних перетворень, особливо у політичних системах перехідного типу.

Ціннісна дезорієнтація є характерною рисою політичної свідомості сучасного українського суспільства. Це знайшло своє відображення й у культурі та діяльності політичної опозиції. Більшість вітчизняних політологів сходяться на думці, що в умовах перехідної політичної динаміки політична опозиція виявилась не готовою до сприйняття демократичних політичних цінностей [5]. Наслідками таких деформацій культури політичної опозиції можна вважати відхилення від конструктивної співпраці між політичними силами; продукування обіцянок, які неможливо реалізувати за наявних

ресурсів; поява політиків-демагогів, які ідейно протистоять політикам-прагматикам; поширення неконструктивного способу мислення серед різних груп населення. Наявність великої кількості демагогічних тенденцій у суспільстві є ознакою політичної кризи або «надмірного» плюралізму, коли політичні сили не можуть дійти згоди щодо шляхів і методів реформування держави. Відповідно, основним показником моральної компоненти в діяльності опозиційного політика виступає, з одного боку, ступінь орієнтації на політичні дії, а з іншого, рівень його відповідальності за рішення, які він приймає і їх наслідки.

Важливим з погляду функціональної ролі культури опозиційної діяльності є її інтегративний аспект, який містить у собі загальні питання співвідношення понять «культура», «політична опозиція», «політична діяльність». Тому для правильного розуміння сутності культури політичної опозиції й визначення її функцій необхідно дати аналіз процесу, у ході якого відбувається інтегрування культури в політичний простір, зокрема в політичну діяльність.

Типологічні і стильові різновиди політичної культури (демократичної, авторитарної тощо) визначають різні напрямки розвитку політичного професіоналізму, а ступінь опанування політиком громадсько-політичними і управлінськими технологіями може виступати мірою розвитку і рівнем його професіоналізму. Поняття політичного професіоналізму найбільш адекватно може бути розкрито і проаналізовано в контексті професійної культури опозиційного політика, державного діяча, громадського активіста, яка включає до себе такі основні компоненти, як політична культура індивіда, управлінська культура, моральні, вольові якості. Культура опозиційної діяльності передбачає наявність базових соціальних, економічних, правових і політичних знань опозиційних лідерів, глибоких вузькопрофесійних знань.

Зрештою, у своїй сукупності ціннісно-моральні та професійні якості опозиції закладають основу різних моделей культури політичної опозиції. Модель демократичної політичної культури, до якої спрямовується українське суспільство, має такі фундаментальні ознаки: толерантність громадян і держави до опонентів; відносно слабка диференційованість класової свідомості і масове тяжіння громадян до політичного і ідеологічного центру; прагнення вирішувати конфліктні ситуації цивілізованим шляхом, не вдаючись до насильницьких методів; усвідомлення громадянами принципу людиноцентризму; дотримання закону усіма громадянами, незалежно від посади, статусу тощо.

Отже, культура політичної опозиції – це інтегральний, функціональний процес опозиційної діяльності, в якому поєднуються загальні питання співвідношення понять «культура», «політична культура», «політична опозиція» і «політична діяльність» (як основних характеристик культури політичної опозиції), відбувається інтегрування культури в політичний простір, зокрема в діяльність опозиційних громадських організацій, політичних партій, парламентських фракцій тощо.

В умовах демократичного розвитку всіх сфер суспільного життя України та інтенсивного її законотворення, рівень вимог до політичної компетенції громадян невпинно зростає; політична культура суспільства, політичних інститутів, соціальних груп і громадянина наповнюється новим змістом, набуває іншого якісного стану, а отже, потребує більш детального політологічного аналізу.

Особливої уваги заслуговують окремі сегменти політичної культури, політичні субкультури, вивчення їх взаємозв'язку. В рамках такого підходу і розвивається сучасна теорія культури політичної опозиції, як необхідної умови демократизації суспільно-політичних відносин перехідних політичних систем.

Література:

1. Бабкін В.Д. Державна влада і політична опозиція // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Випуск № 7. – К., 1996. – С. 193 - 199.

2. Бабкіна О.В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: 8-9 лютого 2006 р. / Укл. Г.О.Нестеренко / За ред. В.П.Беха. – К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – 364с. – С.8-15.
3. Карнаух А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. Дис.канд.політ.наук: 23.00.03 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 236 с.
4. *Лекції з політології*: [Навчально-методичний посібник] / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
5. *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*. Матеріали науково-практичної конференції / Відп. ред. І.М.Варзар. — К., 1996. — 224 с.
6. *Політологічний енциклопедичний словник* / За ред. В.Д. Бабкіна, В.П.Горбатенко, Ю.С.Шемшученко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні // *Політичний менеджмент*. – 2007. - №1. – С.14-23.
8. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики // *Вибори та демократія*. – 2005. - № 4 (6). – С. 10-21.

Денисюк Світлана Георгіївна,

кандидат політичних наук, докторант

кафедри політичних наук НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК 32:316

СТЕРЕОТИПИ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті комплексно досліджено стереотип як специфічну форму політичної комунікації, його роль у формуванні політико-комунікаційного простору. Проаналізовано механізми впровадження стереотипу в масову свідомість громадян за допомогою засобів масової інформації, що спрощує сприйняття населенням інформації в процесі політичної комунікації.

Ключові слова: *політична комунікація, стереотип, установка, засоби масової інформації, політичне маніпулювання.*

В статье комплексно исследовано стереотип как специфическую форму политической коммуникации, его роль в формировании политико-коммуникационного пространства. Проанализированы механизмы внедрения стереотипа в массовое сознание граждан посредством СМИ, что упрощает восприятие населением информации в процессе политической коммуникации.

Ключевые слова: *политическая коммуникация, стереотип, установка, средства массовой информации, политическое манипулирование.*

The stereotype as a form of political communication and its role in the establishment of a political-communicative space is comprehensively studied in the article. The mechanisms of stereotype introduction in the mass consciousness of people with the help of mass media which simplify understanding the information in the process of political communication are analysed.

Key words: *political communication, stereotype, setting, mass media, political manipulation.*

Актуальність дослідження політичної комунікації обумовлена багатогранністю і складністю цього феномену. Ефективна політична комунікація сприяє розвитку суспільства, гармонізації відносин між громадянами і політиками, зростанню рівня культури і свідомості

населення тощо. Відомо, що під політичною комунікацією розуміють сукупність процесів інформаційного обміну, передачі політичної інформації, що спрямовують та структурують діяльність складових політичної системи і громадянського суспільства. Найчастіше у визначеннях цього поняття мова йде про інформаційний вплив політичних акторів один на одного та їх вплив на суспільство з приводу влади і владно-управлінських відносин. Оскільки комунікація – це ще й сприйняття інформації, сенсу, прийняття рішень, то важливим є вивчення психологічних феноменів, які є чинниками і формами цього процесу, зокрема, стереотипів.

Взагалі дослідження проблем політичної комунікації досить різнопланові і відбуваються в рамках різних дисциплін. Варто відзначити праці Б. Барельсона, Д. Белла, Г. Блумера, Ю. Буданцева, Н. Вінера, М. Коттре, Г. Лассуелла, П. Лазарсфельда, У. Ліппмана, Н. Лумана, Г. Маклюена, Т. Парсонса, К. Сайне, У. Уівера, Р.-Ж. Шварценберга, Ю. Хабермаса та ін..

Сучасні науковці приділяють увагу питанням комунікації та чинникам, що її формують (компетентності, політичній культурі і свідомості громадян та ін.): В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бебик, І. Варзар, М. Головатий, О. Гриценко, С. Демченко, М. Карашук, В. Корнієнко, Г. Почепцов, О. Ромашко, С. Телешун, Ю. Шайгородський, М. Шульга Д. Яковлев та інші.

При досить інтенсивному вивченні комунікаційних процесів, недостатньо уваги приділяється механізмам сприйняття політичної інформації, зокрема, стереотипам, які детермінують участь людей у політико-комунікаційних процесах, в якості мотивуючих або гальмуючих чинників.

Тому, виходячи із практичної і теоретичної актуальності теми, метою статті є аналіз стереотипів та установок як форми політичної комунікації між політичними суб'єктами і громадянами.

Розглядаючи політичну комунікацію, як процес обробки і засвоєння інформації, відзначимо, що він відбувається на рівні свідомості за участі підсвідомої сфери. Звичайно, на сприйняття впливає досвід, менталітет, рівень політичної культури і свідомості людини, стереотип і установки. Так, поняття «стереотип» вперше було введено в обіг американським журналістом У. Ліппманом як спрощене, задалегідь прийняте уявлення, яке не витікає з власного досвіду людини. Він виникає на основі опосередкованого сприйняття об'єкту: «Нам говорять про світ до того, як пізнаємо його на досвіді». Стереотипи спочатку виникають спонтанно, через «неминучу потребу в економії уваги». Вони сприяють формуванню традицій і звичок. «Вони — фортеця, що стоїть на варті наших власних традицій, і під її прикриттям ми можемо відчувати себе безпечно в тому становищі, яке ми маємо» [1].

Стереотипи впливають на формування нового емпіричного досвіду: «Вони наповнюють свіже бачення старими образами і накладаються на той світ, який ми маємо в своїй пам'яті». Хоча ступінь їх адекватності надзвичайно лабільна, стереотипи — переважно неадекватні образи об'єктивної реальності, засновані на «помилці людини, яка за звичкою приймає упереджене за бачення». «Стереотип однозначний; він ділить світ на дві категорії — на «знайоме» і «незнайоме». Знайоме стає синонімом «добре», а незнайоме — «погане»» [1].

Взагалі люди різних типів суспільств схильні до «спрощеного мислення». Цю думку підтверджує Т. Мадржицький: уявлення, які виникають в наших головах, є спрощенням дійсності [2]. Сучасна людина, через постійно зростаючий вплив політичної інформації, яка підлягає її сприйняттю, вдається до зростаючої кількості таких спрощень. У суспільстві, де досить проста сукупність процесів політичної комунікації, такі спрощення можуть досить вірно відображати дійсність. Щодо сучасного суспільства, яке характеризується значною складністю основних зв'язків, то існує розбіжність, яка поглиблюється, між простими, буденними уявленнями і об'єктивною політичною дійсністю.

Так виникають стереотипи, які виступають в якості умовних «ярликів», що наклеюються на політиків, політичні партії і рухи, явища політичного життя. Вони глибоко зачіпають сприйняття в процесі політичної комунікації, беруть участь в створенні стійких

поглядів, які визначають помилкове відношення до певних ідей, політичних суб'єктів, що в цілому спотворює комунікацію, створює простір хибної взаємодії. Більш того, в процесі політичної комунікації важко зруйнувати стереотипи. Наприклад, стереотип, що політика є чоловічою справою. Антижіночі настрої базуються на уявленнях про те, що чоловіки від природи сильніші в різнобічному розумінні цього поняття. Отже, жінка, яка приймає участь у виборах в якості кандидата на певний пост, змушена постійно долати недовіру і скептицизм електорату. Ще один приклад: досить часто громадяни відносять політика до певної соціальної категорії і приписують йому всі її типові риси. Політичний діяч, указуючи свою професію, неминуче актуалізує у населення існуючу думку про представників цієї професійної сфери тощо.

До того ж, стереотип в процесі політичної комунікації виконує оцінкову функцію. Стосовно точки зору У. Ліппмана: стереотип є нейтральним. Оцінювання виступає у вигляді установки, емоційного спілкування. Стереотип — не просто спрощення, він «надзвичайно заряджений відчуттями» [1]. Оцінковим елементом стереотипу є установка, що завжди свідомо детермінована, оскільки стереотип, виражаючи почуття особи, її систему цінностей, завжди співвіднесений з груповими почуттями і груповими діями. Тобто можливою є єдність стереотипів у тих або інших суспільно-політичних інститутах і політичних системах. Тому стереотипи ефективно управляють всім процесом сприйняття в політичній комунікації, будучи еталоном оцінки і відповідно захисту особи, що входить до певної групи.

Звичайно, стереотипізація виконує і позитивну роль в комунікаційному процесі: вона є найважливішим когнітивним процесом, що опосередковує поведінку людини, допомагає їй орієнтуватись в політичних процесах. Так, стереотип впевнено можна вважати атрибутом людської психіки, а «стереотипізовані» поняття, оцінки, категорії є закріпленими в суспільній свідомості «згустками» суспільного досвіду, як властивості та явища, що повторюються. Стереотипи є швидкими раціональними думками, які люди іноді використовують для додавання сенсу подіям, оскільки спроба зрозуміти складний світ політики «з нуля» є тривалим процесом. Навіть якщо стереотипи помилкові, вони все одно виконують певну «функцію реальності».

Більшість дослідників єдині щодо того, що стереотипи можна «нав'язати» і «нав'язують» через ЗМІ, при цьому їх формування проходить етапи, внаслідок чого складний об'єкт зводиться до схеми добре відомих ознак. У книзі «Засіб для мільйонів» Р. О'Хара називає такі етапи: 1 — «вирівнювання» (leveling), 2 — «посилення» (spargening), 3 — «асиміляція» (assimilation). Спочатку складний об'єкт зводиться до декількох готових, добре відомих форм, а потім виділеним характеристикам об'єкту додається особлива значущість порівняно з тією, яку вони мали, будучи складовими елементами цілого. Нарешті, обираються «вирівняні» і «посилені» риси об'єкту для побудови образу, близького і значущого для певного індивіда. Людина, яка звикла до ситуації, знайомих умов політичної комунікації, реагує автоматично. «Інтенсивність реакції, — на думку О'Хара, — залежатиме від інтенсивності емоційного впливу, від мистецтва маніпулювання стереотипами» [3].

Думка вчених щодо формування стереотипу в просторі комунікації різниться. Так, одні вчені вважають, що стереотипи суспільної свідомості завжди спеціально організовані і функціонують на основі певного замовлення. Інші науковці у формуванні стереотипу надають переважне значення чуттєвому досвіду. Треті, погоджуючись з тим, що стереотипне мислення утворилося стихійно, підкреслюють, що стереотипи підтримуються свідомо, за допомогою спеціальних та історично впроваджених в буденну свідомість апріорних думок, які пронизують політику. Ми підтримуємо останню думку, яка належить П. Рікбору [4].

Розглядаючи стереотип як специфічну форму, суттєву роль відіграє проблема співвідношення його стійкості і мінливості. Низка дослідників (К. Макколі, К. Стіт, М. Сегал), звертаючи увагу на стійкість стереотипів, помітили, що інформація, яка спростовує щось, розглядається як виняток, що підтверджує правило. Проте практика доводить, що стереотипи реагують на нову інформацію, особливо на драматичні політичні події. Зміна стереотипу відбувається при акумуляції великої кількості інформації, яка спростовує іншу.

Історія розвитку України має чимало прикладів зміни і зникнення соціальних стереотипів, що було пов'язано із зміною економічних, політичних, соціальних умов життя. Так, існували гасла і стереотипи, які слугували ідеологічним обґрунтуванням соціалізму: «Соціалізм — найпрогресивніша система в світі», «В нашій країні реалізовані вищі форми демократії», «Марксизм — вічне живе революційне учення», «Справа Леніна живе і перемагає» тощо.

Нова епоха принесла нігілістичне розуміння минулого, прийшли нові стереотипи: «Захід нас врятує», «Капіталізм — кращий зі світів», «Фермер нас нагодує» тощо. Пізніше увійшли до вжитку такі стереотипи: «Україна продана по частинах», «Росія перетворюється на колоніальну країну», «Всі члени уряду мають рахунки в Швейцарському банку», «Вся міліція працює на мафію», «Всі депутати — хабарники» тощо.

Результати соціологічних опитувань в Україні демонструють, що в масовій свідомості українців превалюють стереотипи, що склалися раніше, стосовно проблем розподілу, забезпечення, добробуту. Нові стандарти в оцінках і підходах щодо нових ситуацій, суперечностей в різних шарах суспільства закріплюються по-різному. Менш освічені і урбанізовані верстви населення проявляють меншу критичність до нової інформації. Навпаки, спостерігаються ознаки радикалізації, політизування, активізації свідомості найбільш освічених людей. «Старе» покоління є прихильником «твердої руки», яка наведе лад в Україні. У цієї частини населення збережені стереотипи «оборонної свідомості» — відмова від орієнтації на чужий досвід [5].

Більше зон консенсусу і менше розбіжностей проявляють різні групи населення щодо внутрішніх проблем. Гострі проблеми матеріального становища сімей (невеликі доходи, інфляція) зачіпають більшість громадян, тому стереотипи нерідко виявляються загальними для всіх. Це підтверджує висновок Е. Орлової: «Соціальний стереотип існує там, де існує згода різних людей щодо об'єктів і ситуацій. Чим вище ступінь узгодженості між оцінками різних людей, тим більше вираженим вважається соціальний стереотип».

Так, у свідомості українців зберігся стереотип — «філософія надії», орієнтований на ідеальні зразки суспільного життя. За результатами соціологічних досліджень можна побачити, що безглуздість, хаотичність, безладність оцінюються суспільною свідомістю як випадкові, тимчасові явища, зумовлені конкретними обставинами громадського або психологічного порядку. Президент або міністр є поганим, а якщо усунути ці обставини — прийде рай.

Розглядаючи стереотипи політичної комунікації, цікавими є відмінності у представників різних націй. Наприклад, американці виховуються так, що не вірять в безвихідність ситуації, а вважають, що при відповідному вмінні і зусиллях будь-яке завдання можна розв'язати. В їх свідомості прояв слабкості є особистісною катастрофою, тому досить частими є гіпертрофовані домагання, які можуть привести до важких невротичних розладів. Так, американські психологи радять позбавитись від такого стереотипного відношення до себе: «Вам не потрібно працювати добре — працюйте погано. Ви все одно працюватимете добре, оскільки не знаєте, як працювати погано». Такий «дозвіл» знімає напругу людини [5].

Українці ж схильні очікувати прихід месії, який побудує комунікацію, гармонізує відносини і розв'яже всі проблеми в суспільстві. До того ж, у побудові демократичної політичної комунікації комплекс меншовартості, певна відстороненість від активних дій, маніхейство та інше, що підживлює такі стереотипи, як «краще не втручатись», «моя хата справа», «мовчання золото» тощо, гальмують процеси демократизації політичної комунікації.

Однак не дивлячись на «живучість» стереотипу, він не вічний. Він формується під впливом двох чинників: несвідомої колективної переробки інформації та індивідуально-соціокультурного середовища, а також при цілеспрямованому ідеологічному впливі за допомогою засобів політичної комунікації. Серед умов першого порядку можна виокремити: рівень освіти, інтелекту, особистий досвід, а також норми, звички, соціальні ролі, місце проживання тощо. Враховуючи предмет нашого дослідження і, базуючись на праці Д. Теджфел, відзначимо низку функцій стереотипу в просторі політичної комунікації:

1. Люди легко проявляють готовність давати великим соціальним групам недиференційовані, грубі і упереджені оцінки.
2. Ці характеристики стабільні протягом тривалого часу.
3. Стереотипи трансформуються під впливом соціальних, політичних змін, але цей процес відбувається вкрай повільно.
4. Стереотип стає виразнішим і ворожим, коли виникає боротьба між групами.
5. Стереотипи встановлюються дуже рано і використовуються дітьми задовго до виникнення зрозумілих уявлень про ті групи, до яких вони належать.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що стереотип є механізмом взаємодії, простою формою політичної комунікації, результатом взаємного тяжіння і культурної напруги, що одночасно характеризує ступінь політичної соціалізації людей. Сила стереотипів, на думку А. Тертичного, полягає в автоматизації мислення, допомозі без всяких ускладнень давати оцінку тим політичним явищам, яких стосуються стереотипні думки. Стереотипна думка — «гнилий капіталізм» — дозволяла займати чітку позицію стосовно капіталізму взагалі, але цей стереотип «працював» і до інших понять, народжених в капіталістичному світі («гнилий капіталізм», «гнилий лібералізм», «показне милосердя») [6].

Попередній розгляд природи стереотипу в політичній комунікації дає підстави стверджувати, що є наявним його зв'язок в свідомості людей із потужним впливом ЗМІ, що формують відношення до політики; поведінку громадян, відтворюючи вчинки «героїв» ЗМІ тощо. Так, вивчивши досвід західної пропаганди, В. Артемов виявив ефективні прийоми впливу на людей, що допомагають формуванню стереотипів в комунікації. Це використання збігу інтересів, зовнішня схожість події з навіюванням, прив'язка нових стереотипів до старих; прийом підміни стереотипів; зсув фокусу уваги; випинання відчуттів окремих груп, стимулювання зіткнень тощо.

В процесі політичної комунікації фахівці з пропаганди створюють в аудиторії не нові потреби, а намагаються пристосувати настрої мас до своїх цілей, а саме, мети комунікації. На нашу думку, ЗМІ штучно спрощують дійсність, що дозволяє впроваджувати спрощені стереотипи і давати готові прості відповіді на проблемні питання комунікації. Зрозуміло, що через обмеженість часу і простору комунікатор повинен зводити велику частину інформації до її простих елементів. Аудиторія також не має достатньої кількості часу і енергії, щоб сприйняти політичну інформацію в деталях, тому вона і сама вимагає спрощеної версії (Р. Хіберт, Д. Ангарайт, І. Борн). В умовах такого політико-комунікаційного простору збігається попит і пропозиція. Просте вирішення певної проблеми складається із стандартних дій, сконструйованих за допомогою певного «ключа», який отримується в результаті соціального навчання, особливо через систему ЗМІ.

Проте потрібно враховувати й те, що людина прагне поваги до себе, щоб довіряли її інтелекту, надавали можливість самій робити висновки з отриманих фактів. Тому свідомо або несвідомо вона опирається спробі нав'язати їй готову, сформульовану точку зору. З одного боку, громадянин сприймає прямолінійні заяви, як замах на його право вибору з декількох можливих варіантів. Фахівці в галузі комунікації завжди повинні залишати об'єкту впливу ілюзію вибору. З іншого боку, реальний світ складний і різноманітний, а просте, одновимірне трактування політичних подій і явищ вступає в суперечність з властивим людині відчуттям складності і багатовимірності світу, викликаючи в ній опір і недовіру.

Це не зовсім узгоджується з концепцією У. Ліппмана, який розглядав громадську думку як щось стереотипізоване, повне забобонів і штампованих уявлень, що нібито ставить під сумнів можливість особи протистояти впливу ЗМІ. Проте, на нашу думку, завдання ЗМІ полягає не тільки в передачі інформації, її оцінці і формуванні бажаного емоційного відношення до цієї інформації, але і залученні людини до діяльності, реальної політичної комунікації. Якщо суспільство зацікавлене в активних громадянах, йому вигідно формувати адекватну свідомість і створювати реальну картину світу.

Сьогодні за браком часу, за умов інших обмежень організаційного порядку, а також необхідності забезпечення оперативності і максимального впливу на аудиторію приводять до

того, що журналісти віддають перевагу видовищним або сенсаційним подіям, «виривають» їх з широкого контексту. Споживачі повідомлення вимушені трактувати їх з урахуванням звичних механізмів прийняття політичних рішень. Таким чином, вони, на думку Т. Томпсона, отримують «готовий спосіб упаковки споживання духовної їжі». «Вистава, яка розігрується ЗМІ, тонко підводить індивіда до пасивного сприйняття прихованої системи ідеологічного панування. Проблеми часто розглядаються схематично, робиться все та ж ставка на стереотипи. Нерідко при наданні інформації використовується дихотомія: «законний—незаконний» [7]. Така спрощена система не сприяє виробленню обґрунтованих позицій громадян у процесі взаємодії.

Так, якщо раніше в офіційній пресі насаджувався стереотип патерналістської держави, як гаранта матеріального становища людей, були розповсюдженими стереотипи щодо політичної системи, як ідеї тоталітарної рівності і непорушності ідеологічної формули «соціалістичний вибір» (у буденній свідомості за допомогою ЗМІ закріплювалися поняття «планово-ринкова економіка», «соціалістичний ринок»), то сьогодні насаджуються такі стереотипи: «альтернативи капіталізму немає», «приватна власність — гарант процвітання суспільства».

Для впровадження нових стереотипів використовуються імпліцитні форми впливу, до специфічних їх прийомів можна віднести — підміну однієї проблеми іншою. Так, наприклад, до виокремлення Прибалтики від СРСР, проблема захоплення політичної влади переносилася на іншу — протистояння, національний конфлікт: «росіяни—литовці». У процесі комунікації влади з населенням здійснювалося перенесення головного сенсу на другорядний: на одну дошку ставилися жертви і зловмисники.

Ті ж самі прийоми використовуються і при освітленні сучасних політичних подій, наприклад, в Чечні. Протягом тривалого часу офіційна інформація обходила мовчанням факт входження значних російських формувань на територію Чечні (поки не почалася широкомасштабна діяльність армії). Актуальна проблема спочатку була перенесена на незначну — обговорення суми, яку отримали росіяни офіцери-«найманці» за «добровільну» участь у військових діях на території Чечні.

В західних країнах в політичній комунікації використовуються такі ж маніпулятивні прийоми. Наприклад, в освітленні військових подій в Югославії: обирається другорядна ознака (не видова, а родова), вживаються вирази «захисна реакція», «обмежений повітряний удар», використовуються помилкові позначення: «моральний борг» США, «програма об'єднаних сил демократії» тощо.

Досить часто вдаються до ефекту смислових «ножиць», коли в повідомленні використовується ім'я, але не вказується сенс, використовуються соціолінгвістичні прийоми — в результаті реципієнт сам надає йому емоційного забарвлення. Так, стосовно супротивника використовуються такі вирази: «банди найманців», «бойовики», «екстремісти», «бунтівники», «насильство», «хвилювання», опозиція асоціюється з поняттям «незаконна». Використовуються різні види апеляцій до суспільних потреб, норм, ідеалів. Будь-які акції пояснюються бажанням народу: «все від імені народу», «все для народу». Так, на засіданні Балтійської асамблеї від імені народу була прийнята резолюція «Про демілітаризацію і подальший розвиток Калінінградської області», де була пропозиція відновити в цій зоні колишні німецькі і давньолитовські назви.

Отже, сьогодні інформація перетворилася на інструмент влади, що використовується як товар, а останні досягнення в галузі технологій роблять її структурним елементом стратегії держави, визначеним для ротації структури бюрократичного життя, тобто управлінського апарату держави. Інформація поступає до громадян найчастіше в усиченому вигляді — формі певного стереотипу, який розповсюджується ЗМІ.

У особи, яка її сприймає через призму досвіду, стереотипів, національних, етнічних, статевих та інших характеристик, формуються установки — готовність реагувати певним чином на ті або інші явища суспільно-політичної дійсності. Так, стереотип виступає специфічною формою політичної комунікації, який спрощує реальний простір взаємодії.

Зміст політичної комунікації можна уявити як потік ідеологічних фікцій, що направлені на створення мінливих уявлень про реальність.

Вивчення стереотипів в структурі політичної комунікації вимагає досліджень тих чинників, які здатні їх змінити, а саме, підвищення рівня політичної культури і свідомості через систему освіти, громадські діалоги, розвиток незалежних соціальних ЗМІ, громадських організацій. Зазначені напрямки можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Липпман У. Общественное мнение; пер. с англ. Т.В. Барчунова, под ред. К.А. Левинсон, К.В. Петренко / Липпман У. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
2. Лебедев-Любимов А. Психология рекламы / А. Лебедев-Любимов. – СПб.: Питер, 2002. – С. 269.
3. Мельник Г.С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации / Г.С. Мельник // Mass-Media: Психологические процессы и эффекты. — СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 451 с.
4. Рикёр П. Человек как предмет философии / П. Рикёр // Вопросы философии. — 1989. — № 2. – С. 41–50.
5. Очікування населення від Президента. Думки населення України щодо вчинків перших осіб держави – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/politics.html>.
6. В Америці до спілкування з психіатром відносяться просто як до гігієнічної процедури // Час пік. – 1994. – 7 дек. – Режим доступу: <http://chaspik.pp.ua>.
7. Тертычный А. Жанры периодической печати / Тертычный А. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 359 с.
8. Thompson T. Discrimination and popular culture / Thompson T. – London.: Longman Group, 1964. – 235 p.

Ханстантинов Віталій Олександрович
кандидат філософських наук,
докторант Чорноморського державного
університету імені Петра Могили,
Казачинський Євген Георгійович
асистент Миколаївського
державного аграрного університету

УДК 316.647.5:316.462

ТИСК АВТОРИТАРНОЇ СВІДОМОСТІ НА ЦІННОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Досліджуються причини живучості авторитаризму в сучасному українському суспільстві, особливості його впливу на цінності толерантності. Аналізуються чинники тиску авторитарної свідомості на культуру толерантності.

Ключові слова: авторитаризм, свідомість, політика, толерантність, нетерпимість.

Исследуются причины живучести авторитаризма в современном украинском обществе, особенности его влияния на ценности толерантности. Анализируются факторы давления авторитарного сознания на культуру толерантности.

Ключевые слова: авторитаризм, сознание, политика, толерантность, нетерпимость.

The reasons for persistence of authoritarianism in contemporary Ukrainian society, special features of its impact on the values of tolerance are studying. The factors of pressure of authoritarian consciousness on culture of tolerance are analyzing.

Keywords: *authoritarianism, consciousness, politics, tolerance, intolerance.*

Необхідність формування культури толерантності в українському суспільстві не викликає сумніву. Нападки на її цінності йдуть як з боку правих, так і лівих політиків.

Дослідженню авторитарної свідомості присвячені класичні праці Т. Адорно, Х. Арендт, Е. Фромма. В контексті новітньої політичної історії України її вивчали В. Дем'яненко, О. Рудакевич, Н. Тархова, О. Романюк, В. Федоров, Л. Лясота, Д. Власенко. На хвилі тотальної критики комунізму причини існування норм і цінностей авторитаризму в сучасному українському суспільстві пов'язувались головним чином з наслідками тривалого засилля з боку царату, комуністичної диктатури тощо. Однак стає все більш очевидним, що це погано пояснює сплески взаємної нетерпимості і радикалізму, якими повниться поточна політична боротьба. Це зумовлює завдання більш детально з'ясувати причини живучості авторитарних настроїв, висвітлити чинники та особливості їх тиску на цінності толерантності.

Життєздатність суспільства залежить від реальної спроможності розвивати власні відтворювальні потенції у відповідь на ентропію і деградацію. Тому «зіткнення соціальної ентропії і соціальної активної конструктивної дії може розглядатися як серцевина життєдіяльності суспільства, як центр його боротьби за власне існування» [1, с. 47].

Змістом і смислом авторитарної свідомості є орієнтація на такий політичний режим, який в пошуках виживання суспільства монополізує владу, і не бачить, а іноді свідомо відкидає можливості самоорганізації. Інтерес певної групи (правлячої верхівки, класу, нації, релігійної спільноти), конститується як державний і на цій підставі заперечується самостійне значення особистості, інтересів інших груп як рівноцінних і рівноправних з «єдино правильним».

Об'єктивні передумови авторитарної свідомості пов'язуються із специфікою антропологічної природи людини, яка, з одного боку, – істота відкрита світові і тому незавершена в своєму розвитку, а, з іншого, «людина – істота, яка прагне впорядкування навколишнього світу. Звідси... пошук упорядкованої реальності на противагу навколишньому хаосу, часто ворожому або, принаймні, байдужому до людини з її життєвим інстинктом» [2, с.129].

Забезпечення порядку має стосунок до задоволення базової потреби у *безпеці*. Індивід вбачає в авторитарній владі надійний інституціональний засіб її реалізації. Від ціннісної домінанти порядку-безпеки стосовно решти позначень політичної нормативності вибудовується ієрархія залежностей і підпорядкування, що істотно знижує гостроту переживання людиною внутрішнього конфлікту у зв'язку з необхідністю оптимальним чином зорієнтуватися у відносинах з оточенням.

Ідея порядку акцидентно містить внутрішню експансію до поширення своєї влади над усім і всіма і тому визначальною особливістю, завдяки якій авторитарна свідомість функціонує як масове явище, виявляється її *колективний* характер. Що міцнішими в індивідуальній свідомості є позиції *колективно* прийнятого, то більш легітимним і виправданим виглядає право еліти на артикуляцію від імені всієї групи однакових для її членів базових принципів соціальної картини світу.

Колективна природа авторитарної свідомості послуговується образами колективного несвідомого – архетипами вождя, героя-рятівника, підступного ворога. Через це знецінюється раціонально-прагматичний підхід до побудови взаємин з Іншим, втрачається відчуття самодостатності людини як учасника політичного життя.

Колективний характер авторитарної свідомості продукує уявлення про політичну боротьбу як про конфлікт між групами «Ми» і «Вони», кожен з членів якої вже за критерієм своєї належності до групи долучений до цього всеохоплюючого протиборства і тому будь-які індивідуальні компроміси однозначно сприймаються як зрада.

На відміну від цього в демократичній свідомості превалює *індивідуальне* начало, що зумовлює ігрову природу взаємин з іншими, проявляється в змагальності за кращий аргумент у спорі. Щоб статися як соціальний факт, як регулятив життя, така змагальність потребує наявності й дотримання певних правил гри – від конституційно-правових аж до неписаних норм етики політичного спілкування.

І демократія, і авторитаризм неможливі без і поза лояльності – безпечного для індивіда засобу поєднання його як окремого елемента політичної системи з її владним ядром. Лояльність в умовах демократії є громадянською і тому концентрується навколо базових цінностей її конструкції – свободи, прав людини, виборності влади тощо і не включає як її пріоритетну складову лояльність конкретній персоні. Це – насамперед лояльність *інституціональна*, і тому форма її вияву – персональна (за мотивацією та відчуттям відповідальності за можливі наслідки) поведінка особи стосовно інших суб'єктів і явищ політичної дійсності. В умовах авторитаризму лояльність є *персоналізованою* за своїми змістом і спрямованістю та колективною за своєю формою.

З урахуванням історичного досвіду розколотості єдиного тіла українства вчені доходять висновку щодо розділення населення України за ментальною ознакою – на «східняків» і «західників» [3], де перші через наявність в їхній свідомості авторитарних рис є ближчі до росіян, аніж до західних українців [4, с. 182]. Пояснення цього феномену зазвичай пов'язують з тим, що більша частина українського суспільства через тривалий досвід перебування під контролем Російської держави з її тоталітарним принципом побудови та функціонування впритул відчула на собі помітний вплив авторитарних установок російської ментальності. Тому цілком закономірно, що в 1994 році соціологи фіксували поширеність «авторитарних настроїв серед мешканців Сходу і Півдня, тоді як у Центрі і на Заході спостерігалась протилежна ситуація» [5, с. 114].

Однак, наголосимо, що й друга частина українського суспільства не є повноцінним носієм європейської культури толерантності. Вона перебувала у складі тих держав, які не гребували політикою утисків національних меншин. І у відповідь західноукраїнська спільнота сформувала в себе культуру самоорганізації як культуру самозахисту на основі етноцентризму – культуру, що поєднує деякі важливі загальнодемократичні принципи з недостатньою чутливістю до цінностей етномовного, конфесійного, світоглядно-ідеологічного плюралізму.

В часи історичних випробувань така культура самозахисту швидко набуває авторитарних рис. Суть етноорієнтованої культури самозахисту в умовах наростаючої кризи багатонаціональних імперій кінця XIX ст. виразив М. Міхновський: «Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у свої сили, і національні, і вона виповнить свій обов'язок» [6, с. 41].

Як реакцію галичан на нездатність влади ефективно здійснювати сутнісні трансформації у всіх сферах суспільного життя, що лише посилює ентропійні процеси в них, слід розглядати той факт, що останнім часом «зросла кількість прибічників «сильної руки», в першу чергу, серед респондентів Заходу» української держави [7, с. 114]. Підтверджують цей висновок соціологів і результати виборів 2010 року, коли електорат Заходу України підтримав радикальні гасла з присмаком етнокультурного самозахисту з боку ВО «Свобода».

Іншими чинниками живучості авторитарної свідомості є туга частини старшого покоління за «радянськістю» як основою їхньої політико-громадянської та соціокультурної ідентичності, за комуністичним змістом духовно-ідеологічної сфери як «правильним», «належним» взірцем її організації [8].

Зумовлюють чутливість масової свідомості до авторитаризму як політичної практики труднощі з проведенням власне модернізаційних реформ і викривлення їх демократичної суті. Затребуваність режиму жорсткої руки особливо помітною є у зв'язку з розкраданням державної власності, несправедливістю в ході приватизаційних заходів, пануванням мафіозно-лобістських принципів.

Сприятливими умовами для відтворення авторитаризму виступають атомізація соціуму, в якому широко розповсюджені неофіційні інститути в трансакційних практиках, ненормативні механізми задоволення різноманітних потреб, коли спільноти інтерпретують «своїх» людей на базі вимушеної довіри і готовності заради «спільної праці» порушувати моральні та правові норми по відношенню до «інших». Подібна девіантна природа системи соціальних комунікацій дозволяє чиновникам монополізувати за собою право на тлумачення норм і визначення їхніх меж, формувати так звану «щабельну диктатуру» [9, с. 9]. А це лише посилює суспільні очікування «сильної, справедливої руки».

Сучасний український авторитаризм – це зворотній бік несформованості або слабкості інститутів громадянського суспільства, за умов чого, як слушно зауважує Г. Дилигенський, «влада бюрократії й олігархії, що не контролюється демократичними інститутами, за своєю природою авторитарна» [10]. Така влада постійно продукує нетолерантність, особливо, коли вдається до суто бюрократичних методів керівництва державними справами, до вирішення спірних питань шляхом простого декретування.

Як справедливо попереджає С. Гантингтон, «постійна неспроможність забезпечити благополуччя, процвітання, рівність, справедливість, внутрішній порядок або зовнішню безпеку з часом може позбавити легітимності навіть демократичний уряд» [11, с. 312]. За умови постійного відтермінування покращення рівня соціально-економічного благополуччя народу причини *об'єктивно* зумовлених розходжень в оцінках історичного минулого різними регіональними спільнотами доволі легко пояснюються *суб'єктивною* протидією та злою волею носія іншого погляду, на якого й покладається провина за всі теперішні негаразди. Одночасно акцентуація суб'єктивного чинника провокує необхідність протиставлення йому своєї суб'єктивної волі, що, своєю чергою, радикалізує політичні настрої мас. Загалом спостерігається зниження популярності ідеї демократії, віри в її моральні основи та переваги перед авторитарно-диктаторським правлінням, в ефективність виборів та інших демократичних інститутів організації держави [12]. Так, на березень 2011 року кількість тих, хто проголосував би «Проти всіх» сягнула рекордного рівня у 21 % [13].

Прихильність до авторитаризму є значною мірою наслідком пробуксовування процесу демократизації. В Україні впродовж всього періоду демократичних трансформацій не відбувалося ані узгодження позицій влади з позиціями громадян, ані систематичного процесу агрегації та артикуляції їхніх інтересів. Це сприяло формуванню мобілізаційного характеру участі громадян у політичному дискурсі, який дозволяє владі штучно формувати ситуативний дискурс, навантажувати тим чи іншим змістом дискурсивне поле, проектувати і контролювати політичну участь громадян. Тому сам політичний дискурс перетворюється на процес нав'язування громадянам політичної волі з боку правлячої групи, еліти [14, с. 175].

Ще одним чинником відтворення цінностей авторитаризму в масовій свідомості є відсутність спадкоємності в політичному курсі держави, вектор якої, особливо з питань зовнішньополітичних пріоритетів, оцінки історичного минулого і ставлення до нього, розуміння феномену національної ідеї і змісту вітчизняного *common good* як основи для загальнонаціональної консолідації, регулярно змінюється.

З приходом нової влади відбуваються доволі відчутні коливання в цілях і в офіційно схвалюваних позиціях, що неминуче викликає сильний опір в групах щирих послідовників протилежного, раніше престижного для них погляду. Соціальний статус цих осіб, які за умов минулої влади суб'єктивно ототожнювали себе з державницьким, громадянськи свідомим і тому порівняно з іншими групами населення більш поважним положенням в суспільстві, перетворюється майже на свою протилежність. Це радикалізує настрої, виразником яких стають представники мас-медіа та політизованих інтелектуальних кіл (приміром, історики чи політологи), діяльність і прибутки яких безпосередньо були зав'язані на тому чи іншому ідеологічно зумовленому позиціонуванні.

Всі вказані вище чинники живучості й активності авторитарної свідомості орієнтують і на Сході, і на Заході України на монолітарний тип світогляду з властивою йому надто спрощеною матрицею «належної організації життя держави і суспільства», «відновлення

справедливості», «відродження духовності і розбудови держави». Вкрай негативним симптомом цього стає непоступливість політиків довести власну «правильність» і нав'язати її опонентам.

Слід зазначити, що принципи авторитаризму як політичного ідеалу і практики не є самі по собі визначальним чинником тиску на цінності толерантності. Ознайомлення з ними ще недосить для формування в свідомості авторитаризму як повноцінної альтернативи толерантності. В умовах інформаційного суспільства будь-хто має вільний доступ до праць апостолів політичного тоталітаризму, до обміну думками з однодумцями каналами соціальних мереж тощо. При цьому зазвичай в усталеному демократичному соціумі така доступність до духовних джерел авторитаризму розцінюється самими індивідами головним чином крізь призму прийнятої політичної толерантності і не сприймається як ініціюючий імпульс для радикалізації настроїв і позицій.

Отож, окрім сприятливих соціально-економічних підстав, щоб бути активованими, символи авторитарної політичної свідомості повинні доповнюватися й збагачуватися релігійними, моральними, історико-культурологічними та іншими *неполітичними* за змістом сюжетами, які всі разом формулюють порядок денний політичного дискурсу з непомітною для широкого загалу підміною дескриптивних аксіологічних тверджень стосовно даної соціальної реальності на прескриптивні із характерними вже для них цілями, завданнями, проектами перетворень.

Озвучені у такий спосіб авторитарні ідеї легко засвоюються пересічною людиною, тому що часто не сприймаються в цій політичній якості за умов, коли сама «політика перетворюється у символічний набір ідентичностей, а вибір полягає у присвоєнні символів тієї чи іншої ідентичності» [15, с. 155]. Такий вибір зумовлюється схожістю інкорпорованих індивідом символів, сукупністю яких як апіорно, так і апостеріорно наділяється дана спільнота.

Утворювані на цій основі нормативно-символічні ідеологеми в свідомості за визначенням є ригідними, оскільки існують лише за умови визнання за ними значення інтерсуб'єктивності та аксіологічної універсальності. Сукупність індивідів, що складається навколо продукованих з боку еліти цих ідеологем, починає суб'єктивно відчувати своє особливе покликання і тому втрачає здатність до неупередженого діалогу з Іншим. Такі особи виступають ортодоксальними проповідниками партійних поглядів, із року в рік вдаються до різноманітних акцій протесту, до боротьби з владою та її прибічниками з протилежного ідейного табору.

Кожна провідна сила має свою нішу в діапазоні публічного озвучення «голосу народу», для якого за визначенням є неприйнятними раціонально-консensusні форми демократичної політичної боротьби. Для комуністів – це ветерани війни і соціалістичних п'ятирічок; для праворадикальних – це жертви політичних репресій і колишні дисиденти-інтелектуали; для націонал-демократів – це борці за справедливість і народну правду на зразок «баби Параски» з Майдану-2004. Партійні ідеологи разом із політтехнологами, широко експлуатують цих представників «голосу народу», свідомо заохочують з їхнього боку прояви нетерпимості.

Враховуючи настрої соціальних аутсайдерів у суспільстві, партійні ідеологи пропонують такі інтелектуальні конструкції, реалізація котрих фактично апелює до засад і цінностей авторитаризму і передбачає їх. Це проявляється у гаслах, сповнених соціальної демагогії й популізму, у симптомах вождизму в політичній практиці.

Надмірна суб'єктивізація політичного процесу призводить до того, що самі лідери задля успіху вимушені демонструвати рішучість, впевненість, дбати про «чистоту ідейних принципів». Через ідеологізацію політичного процесу відбувається штучне перебільшення ролі пропонованих ними футурологічних проектів, спрямованих на виведення держави із кризи і на розбудову її за моделлю, що зображується як довершена й найкраща з усіх.

Може видаватись парадоксальним, що відтворення авторитаризму в Україні, як і в цілому на пострадянському просторі, відбувається паралельно із розвитком економічних ринкових відносин і конкурентного середовища. Такий симбіоз елементів економічної

демократії і соціально-політичного авторитаризму мав би суперечити транзитологічному постулату про логіку суспільних перетворень.

Однак, на прикладі держав Латинської Америки та пострадянського простору, вчені доходять висновку про те, що ці режими виступають певними завершеними соціальними утвореннями, які вкрай інертні по відношенню до подальшої еволюції в напрямку класичної ліберальної демократії [16, с. 379]. Характерними рисами їх виступають відсторонення від політики самого народу і перетворення його на об'єкт управління з боку еліти; підвищення ролі силових структур і силових сценаріїв; корумпованість влади і обслуговування державою приватних інтересів; дегуманізація суспільних відносин.

Подібний тип соціальної реальності відображається в свідомості у вигляді суперечливої суміші ідейно-ціннісних настанов, в якій поєднуються протилежні, а то й несумісні за змістом складові, через що особистість виявляється чутливою і до демократичної риторики політиків і водночас до авторитарних практичних дій влади. В історичному плані підґрунтям такої амбівалентності виступає маргінальність як риса української ментальності. Порубіжний характер України знайшов відбиття у такій соціальності і типі психокультури, як позиція «і там, і там». Як наслідок, вважають Л. Кусок, П. Скрипка, в політичній культурі українців переважають конформізм, соціальна мімікрія, крайній консерватизм – тобто, ті риси, які, власне кажучи, живлять авторитарну свідомість [17, с. 54].

Отже, живучість і відтворення авторитарної свідомості пересічного українця зумовлені пережитками попередніх епох, нівелюванням демократичних цінностей в політичній практиці сучасної України, недостатньою динамікою модернізаційних реформ, слабкістю інститутів громадянського суспільства, домінуванням бюрократичних методів керівництва, дією маніпулятивних технологій на електорат. Родючим підґрунтям для елементів авторитарної політичної свідомості стають релігійні, моральні, історико-культурологічні та інші неполітичні за змістом, але конфліктогенні за характером реалії суспільного буття. Вказані обставини пояснюють розмаїття чинників і шляхів негативного впливу авторитаризму на цінності толерантності.

Література:

1. Алтухов В. Философия многомерности мира // *Общественные науки и современность*. – 1992. – № 1. – С. 15-27.
2. Отрешко Н. Картини соціального світу: концепти суспільства і суб'єкта дії в соціологічній теорії // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2009. – № 1. – С. 127-137.
3. Поліщук І.О. Ментальність українства: політичний аспект // *Людина і політика*. – 2001. – № 1(13). – С. 86-92.
4. Скотна Н. Що таке розколота цивілізація? Українська реальність // *Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку*. Колект. монографія у трьох книгах. / За заг. ред. М. Михальченка, В. Скотного. Книга перша. – К. – Дрогобич: Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 159-206.
5. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 113-122.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діюкор, 2002. – 80 с.
7. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 113-122.
8. Чи хочуть українці назад в СРСР (опитування) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unian.net/ukr/news/news-426097.html
9. Наумкіна С.М. Інституційні ресурси забезпечення морального потенціалу політичної взаємодії // *Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства: Збірник наукових праць*: Ю.М. Бардачов –

- голова, В.Ф. Цвих, Ф.Г. Семенченко та ін. – Херсон: Вид-во «Олді-плюс», 2011. – С. 7-12.
10. Баранов Н.А. Трансформация политического сознания современного российского общества // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭК. Научный журнал. Том 3. № 1. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С.82-98.
 11. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
 12. Кожний п'ятий киянин вважає, політичним режимом в Україні має бути диктатура / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=420&Itemid=82
 13. Популярність графі «проти всіх» встановила рекорд в Україні / [Електронний ресурс] – Режим доступу: tsn.ua/ukrayina/populyarnist-grafi-proti-vsikh-vstanovila-rekord-v-ukrayini.html
 14. Круглашов А., Ротар Н. Авторитарні девіації політичного режиму в Україні // Сучасна українська політика. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 23. – С. 162-176.
 15. Мартьянов В.С. Постмодерн – реванш «проклятой стороны модерна»// Полис. – 2005. – № 5. – С. 144-157.
 16. Шевченко О. Сучасний неоавторитаризм у контексті взаємодії влади та капіталу // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій. – 2011. – Вип. 23. – С. 376-385.
 17. Кусок Л., Скрипка П. Ментальність і політична культура українців // Університет. – 2007. – № 6. – С. 52-62.

*Хомрач Вікторія Петрівна
аспірантка кафедри політології
КНУ імені Тараса Шевченка*

УДК: 323.1

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядається феномен національної ідентичності, а також аналізується її роль у формуванні нового пострадянського простору.

Ключові слова: самоідентифікація, національні ідентичність, пострадянський простір, наднаціональні утворення.

В статье рассматривается феномен национальной идентичности, а так же анализируется ее роль в формировании нового постсоветского пространства.

Ключевые слова: самоидентификация, национальная идентичность, постсоветское пространство, наднациональные образования.

The article deals with the phenomenon of national identity, and analyzes its role in the formation of a new post-Soviet space.

Keywords: identification, national identity, the post-Soviet space, supranational entity.

Минає двадцять перший рік з моменту розпаду Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав. На пострадянському просторі відбуваються трансформаційні процеси, котрі можна назвати одними з ключових в сучасній світовій політиці. Радянський Союз як суб'єкт міжнародних відносин і геополітична реальність припинив своє існування, що обумовило утворення безлічі проблем для незалежних держав не тільки в економічному і державному будівництві, але і чимало труднощів, пов'язаних з національною та історичною

самоідентифікацією, що припускає усвідомлення себе як націю, національну пам'ять, культурне, психологічне, політичне сприйняття СРСР і «зовнішнього» світу.

Метою статті є визначення ролі національної ідентичності у процесі формування нового пострадянського простору.

Пострадянські держави стали носіями особливої моделі етнополітичної трансформації і національно-державної ідентифікації, як і раніше включає в себе **загальне** - радянську і дорадянську історію (територію, мову, психологію), і **особливе** - свою конфігурацію національних інтересів і зовнішньополітичних орієнтирів в новій незалежній державі (1, с.54-55). На думку экс-міністра закордонних справ Великобританії Д. Мілібенда, поняття пострадянського простору застаріло: «... межують з Росією колишні радянські республіки - це незалежні держави з суверенними кордонами. Україна, Грузія та інші - це не «пострадянський простір». Це - незалежні суверенні країни, що володіють власним правом територіальної цілісності»(2). Формується нова національна ідентичність, що включає в себе усвідомлення своєї країни як частини всього світу, а не тільки пострадянського простору.

Розглядаючи феномен національної ідентичності, вчені зосереджують свою увагу на різноманітних аспектах, що пізніше знайшли своє оформлення в окремих підходах. До основних можна віднести:

- **Примордіальний** (Е. Сміт, Ю. Бромлей, К.Гірц, А. Кулига, М. Руткевич, Е. Шилз). Нація розглядається як об'єктивно дана реальність, вища форма етнічної спільності людей, що говорять однією мовою, мають спільну культуру, традиції, психологію і самосвідомість. Усі види «прадавніх» ідентичностей, зв'язків вважаються апріорними, природними, біологічними «даностями». Національна ідентичність розглядається як колективне відчуття лояльності, прив'язаності, що виникає з відчуття природної і духовної близькості.

- **Модерністський** (Т. Адорно, Ф. Барт, Ю. Габермас, Г. Маркузе, С. Олзак). Нація не є стародавнім, апріорним чи колективним утворенням, а продуктом економічних змін, індустріальної революції, утворення сучасних держав. Саме нація творить мову, релігійну належність, територію. В свою чергу національна ідентичність більше не базується в основному на етнічності, а формується на основі громадянськості.

- **Постнекласичний** або **конструктивістський** (Б. Андерсен, К. Вердері, А. Міллер, Е. Ренап, В. Тишков). Нація та національна ідентичність є продуктом уяви, ідеєю чи проектом, що формується під впливом дискурсивних практик – політичних, наукових, освітніх, тощо.

В свою чергу представники конструктивістського (інструментального) і примордіалістських підходів по-різному розглядають поняття національної ідентичності, в тому числі, її вплив на трансформаційні процеси в пострадянському просторі. З точки зору конструктивістського підходу, нація є штучним конструктом, продуктом суспільної свідомості, сформованого в період модернізації, індустріалізації та розвитку капіталізму. Не нація формує кордони держави, а держава межі нації, національна ідентичність неорганічно дозріває в процесі історичного розвитку, як стверджують представники примордіалізму, а штучно стимулюється державою (3, с.1, 5). На думку одного з провідних російських соціологів А. Г. Здравомислова, насправді, для того, щоб люди могли відчутти себе приналежними до певної національної спільноти, повинна бути виконана колосальна робота: встановлені законні межі і визначено геополітичне розташування даної нації по відношенню до інших народів, розроблена певна політика в галузі державної мови, створена система уявлень про історичне минуле народу (4, с.21). Дійсно, після розпаду СРСР на першому етапі державного будівництва молоді пострадянські республіки були зайняті питаннями конструювання основ своєї державності, вирішенням економічних і соціальних проблем, кадровими перестановками у владі, ліквідацією територіальних конфліктів і т.д. Проте, на даний час, в пострадянських республіках все більше уваги приділяється формуванню державного курсу країни крізь призму національної ідентичності, більш активно піднімається питання про вибір шляху розвитку, формування національної ідеї, національної самоідентифікації нації і держави, що знаходить своє відображення в процесах історизації

нації, пошуку її коренів, визначних подій та діячів, основною метою якого є консолідація нації за культурно-етнічною ознакою, заради чого часто переписують і реінтерпритують історію, забезпечуючи послідовність місця і ролі країни в ній. Безперечно, неприпустимим у відносинах між усіма колишніми радянськими республіками є фальсифікація історії, взаємні звинувачення та інше. «Це несе тільки руйнівний ефект ... Потрібен діалог, і зацікавлені в ньому всі сторони» (5, с.59).

Таким чином, сьогодні багато авторів говорять про рівність примордіалізму в умовах глобалізації (6, с.2). Що підтверджує тезу Е. Сміта: «нація - це не стан, а процес» (7). Це процес мобілізації, який не стоїть на місці. В кожному новому поколінні відбувається «реінтерпритація» нації, її переосмислення, а значить, переосмислення національних інтересів, національної ідеї, політики. Саме з національної ідентичності, за висловом С. Хантінгтона, формуються національні інтереси, і, отже, політичний курс країни. Такі процеси найбільш характерні для перехідних суспільств і трансформаційних держав, якими є пострадянські країни.

Республіки колишнього СРСР стали незалежними в історично стислі терміни. Однак самовизначення і національна самоідентифікація - це завжди дуже тривалі процеси, розтягнуті на десятиріччя. Новостворені незалежні держави багато в чому вибудовують свою політику «від супротивного», відштовхуючись від колишньої метрополії як точки відліку, протиставляючи себе колишній імперії.

Таким чином, пострадянський простір поступово втрачає свою початкову суб'єктність, і, в певному сенсі, це вже не пострадянський простір зразка 1991 року, це простір, який поступово позбавляється від компонентів, що зберігалися з радянської епохи. Це стосується і політичної, і економічної, і ідеологічної сфер. Колишні радянські республіки здобули політичну незалежність, зміцнили свій державний суверенітет, отримали міжнародне визнання і правове оформлення, увійшли в світове співтовариство, міжнародні фінансові організації, напрацювали досить вагомні економічні зв'язки з державами, які не входили до складу Радянського Союзу, а також з європейськими інституціями (ЄС, Рада Європи, ОБСЄ), НАТО та ін.

Такі наднаціональні утворення спричинюють трансформацію національних ідентичностей, втручаючись у соціокультурну сферу держав-членів, так як здійснюють власні напрямки політики ідентичності (освітню, культурну, інформаційну тощо). Національна ідентичність як сфера ідей, цінностей та змістів трансформується під впливом наднаціональних акторів міжнародних відносин, які привносять на терени національної держави свої ідеї, цінності та змісти.

Для конструювання національної ідентичності використовуються наступні механізми:

- різноманітні проекти державних об'єднань, що створюються та розвиваються відповідною елітою, розвиток та впровадження ідеологем та міфів, що є механізми соціокультурного синтезу всередині національного утворення;
- політика громадянства державного утворення;
- побудова спільного інформаційно-комунікаційного простору, що поширює у суспільстві ідеї щодо легітимності національного утворення та створює уніфіковані поля обміну та комунікації; поява певної національної «уявленої спільноти»;
- уніфікація та гомогенізація освітньої системи; освітня система базується зокрема, на вихованні громадян держави;
- запровадження однієї державної мови, що виконувала б об'єднуючу функцію спільноти;
- здійснення національної культурної політики, в якій особлива увага приділялась розвитку національній системі бібліотек; бібліотека є системою збереження та передання відповідних змістів та ідей;
- символізація національного рівня (прапор, гімн, наднаціональна валюта, архітектура, інша спільна символіка).

На пострадянському просторі в свою чергу утворились групи держав позиції та інтереси яких дуже схожими, в деяких моментах співпадають, в той час коли між іншими виникають протиріччя, що заважають їх співпраці.

Таким чином, на місці колишнього Радянського Союзу виникла абсолютно нова система, що включає в себе елементи, які ніколи раніше не входили до складу СРСР. Особливо виразно ця тенденція проявляється на прикладі інтеграційних об'єднань. Істотний вплив на політичні процеси на пострадянському просторі мають і зовнішні чинники. Деякі члени Співдружності орієнтовані на західний інтеграційний вектор, прагнуть вступити в НАТО і претендують в більш довгостроковій перспективі на вступ до Європейського союзу. Інші країни Співдружності, територія яких, як правило, знаходиться в Азії, розвивають східний напрямок своєї зовнішньої політики. Ряд держав виступають за багатовекторну інтеграцію у світове співтовариство (4, с.33). Безумовно, республіки колишнього Радянського Союзу, стали частиною глобальної світової системи, хоча ступінь їх інтегрованості у політичній та економічній сферах різна.

Росія, як і раніше, має високий ступінь впливу на пострадянському просторі, однак її позиції як ядра слабшають. Можливості, способи і важелі такого впливу часто суттєво обмежені, що особливо проявилось під час низки так званих «кольорових» революцій в республіках. Ряд політологів пов'язує це з накопиченими проблемами всередині СНД, і невизначеністю в шляхах реформування Співдружності. Дослідники Ю. Косів і А. Торопигін відзначають, що «в деяких країнах СНД взяли гору відцентрові спрямування» (5, с.175). Основні причини таких переорієнтації: нездатність республік знайти нішу в міжнародних економічних і політичних структурах і в структурах безпеки, страх дестабілізації в разі різкого відштовхування від Росії в таких переважно російськомовних країнах, як Україна і Казахстан, надія вирішити проблеми своєї територіальної цілісності (Україна, Грузія, Азербайджан, Таджикистан); надмірної вразливості свого економічного і геополітичного становища (Вірменія); паузи в діях Заходу, котрий ще не адаптувався до розпаду соціалістичної системи і Радянського Союзу, не усвідомив власні цілі, інтереси і можливості на пострадянському просторі. Тим не менш, навряд чи можна сперечатися з тим, що все це сприяло зниженню напруги на просторі Співдружності.(5)

За останні роки в трьох республіках колишнього СРСР після виборів відбулися так звані «кольорові» революції, які привели до влади опозицію («помаранчева революція» в Україні, «революція троянд» у Грузії, «тюльпанова революція» в Киргизії). В трьох інших республіках - Білорусії, Вірменії, Молдавії, відбулися масові заворушення, які кваліфікуються владою цих республік як спроби революцій. Таким чином, національна і державна ідентичність в нових незалежних державах формується на тлі широкого національного руху, в рамках якого відбувається переоцінка національних інтересів, територіально-політичних статусів, ідеології, історії країни, культурноцивілізаційної та геополітичної орієнтації, що, в цілому, впливає на трансформаційні процеси в колишніх радянських республіках і на формування нового пострадянського простору.

Література:

1. Подолянская А.О. Этнополитическая трансформация Беларуси и Украины сквозь призму миграций // Полис.- К.: 2010. №2. – С.54-63.
2. Милибэнд Д. Лондон: постсоветского пространства больше нет // BBC News Official Site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7558000/7558484.stm
3. Нации и государство (современные зарубежные исследования). - М., 1994. – 359 с.
4. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / 2-е изд.- М.: Аспект Пресс, 1999. – 286 с.
5. Косов Ю.В., Торопигин А.В. Содружество Независимых Государств: институты, интеграционные процессы, конфликты.- М.: Аспект Пресс, 2009. -256 с.

6. Семененко И.С. Дилеммы национальной идентичности: политические риски и социальные приобретения // Полис. Политические исследования. – К.: 2009. - № 6. С. 1-2.
7. Ентоні Д. Сміт Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.

*Гаврилюк Дмитро Юрійович,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 32:008(4УКР)

ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ПРИЧИН ВИЯВУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ФЕНОМЕНУ АБСЕНТЕЇЗМУ

Статтю присвячено дослідженню причин спонуку до формування в політичній поведінці виборців феномену абсентеїзму. Автор намагався скомпонувати найбільш цікаві публічні наукові розробки мотивів даного феномену, а також спробувати виокремити джерела абсентеїзму в політичній культурі громадян, які спровоковані кризою інститутів влади і громадянського суспільства.

Ключові слова: абсентеїзм, політична апатія, криза інститутів представницької влади, вибори, політична компетентність.

Статья посвящена исследованию причин побуждения к формированию в политическом поведении избирателей феномена абсентеизм. Автор пытался скомпоновать наиболее интересные публичные научные разработки мотивов данного феномена, а также попробовать выделить источники абсентеизма в политической культуре граждан, спровоцированные кризисом институтов власти и гражданского общества.

Ключевые слова: абсентеизм, политическая апатия, кризис институтов представительной власти, выборы, политическая компетентность.

The article investigates the reasons to urge the formation of the political behavior of voters phenomenon of absenteeism. The author tried to build the most interesting public research and development reasons of this phenomenon and try to isolate sources of absenteeism in the political culture of citizens who provoked the crisis in government institutions and civil society.

Keywords: absenteeism, apathy, the crisis of institutions for representative government, elections, political competence.

Актуальність дослідження. Відомо, що в минулі роки і до сьогоднішнього дня демократичні вибори залишаються одними із найдієвіших механізмів легітимації політичної влади в державі. Вибори як процес надання громадянами вотуму довіри до обраної політичної еліти та інститутів, що конституційно формуються виборчим шляхом.

Це, дійсно, підтверджується реаліями сучасного політичного життя багатьох країн світу. Проте, сам виборчий процес, як такий, не може гарантувати легітимність політичної влади. Справа в тому, що на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку вибори перетворилися з інструменту забезпечення владарювання найбільш досвідчених, шанованих та професійних представників суспільства чи виразників їх інтересів у інструмент ефективної маніпуляції свідомістю громадян та способом нав'язування останнім у різний спосіб лідерів не з реальними, а з удаваними характеристиками та якостями. Логічно відразу спробувати поставити себе на місце пересічного виборця, який бачить, що його електоральні орієнтації на попит ствердження і розбудову в країні ефективної політики управління і забезпечення суспільними благами не виправдовуються, він починає зі свого

боку розчаруватися в політичних елітах, в їх недієздатності, малорухомості на реагування суспільно-економічних та суспільно-політичних викликів. Зрозуміло, що такі дії обраної влади демократичним шляхом провокують виборця не повторювати свою помилку на чергових чи позачергових виборчих процесах, не скориставшись своїм конституційним правом обирати і бути обраним.

Таким чином, ми отримуємо поступове (найчастіше сезонне - перед виборами) зростання сегменту виборців абсентеїстського налаштування. Проте, з одного боку, це зростання абсентеїзму свідчить про нестабільність політичної системи, зниження легітимності політичної влади, недовіру людей до владних інститутів, імітаційному представництві інтересів в органах влади.

З іншого боку, абсолютна участь громадян у виборах - це аж ніяк не свідчення гармонійного розвитку демократичної політики. У будь-який час і в будь-якій державі будуть громадяни, які не братимуть участі у виборах з об'єктивних причин (фізична неміч, раптова хвороба, інші життєві обставини, які унеможливають відвідування виборчої дільниці). Крім того, явка на вибори багато в чому залежить від рівня політичної культури та громадянської позиції виборців, яку в даний час у вітчизняних умовах варто модернувати і покращувати.

Мета статті. Показати розмаїття причин спонуки до формування в політичній поведінці виборців абсентеїзму, а також спробувати виокремити його джерела в політичній культурі громадян, які спровоковані кризою інститутів влади та індивідуальним і суспільним розвитком особистості.

Ступінь розробки теми. Початок досліджень електоральної поведінки і абсентеїзму було покладено французьким демогеографом А. Зігфрідом.

Значний вплив на дослідження абсентеїзму надали роботи в рамках соціологічного підходу, який висунув у центр уваги, поряд з аналізом статистичних даних про результати виборів, з одного боку; аналіз впливу поточної політики на рішення виборців з соціально-структурними детермінантами їх поведінки, з іншого.

Одними з перших дослідників абсентеїзму були представники Чиказької школи політичних наук Ч.-Е. Мерріам і Г.-Ф. Госселл. У 1924 році ними було проведено інтерв'ювання американських виборців з метою з'ясування мотивів ухилення від участі у виборах.

Більшість дослідників у 20-ті роки ХХ століття вважали, що абсентеїзм - це природна форма політичної поведінки в умовах виборчих кампаній. У роботах М. Макфола абсентеїзм, або «голосування ногами», трактується як «перша з форм протесту для всіх демократичних суспільств» [1].

Надалі проблема абсентеїзму розглядалася в рамках досліджень електоральних процесів. Дослідження в цьому напрямку вели Г. Лассуел, С. Верба, Н. Най та ін. У 1940 році американським соціологом П. Лазарсфельдом була зроблена перша серйозна спроба використовувати «панельні опитування» виборців для виявлення механізму формування електоральної поведінки.

Розробки Мічиганської школи в 60-і роки послужили поштовхом до розвитку соціально-психологічного напрямку в соціології. Основна заслуга в створенні цієї теорії належить групі дослідників під керівництвом Е. Кемпелла. До цієї групи дослідників входили також Ф. Конверс, У. Міллер, Р. Роуз та ін.

Найбільш детально займається причинами виникнення, розвитку та зміцнення стереотипів електоральної поведінки дослідна школа А. Бентлі та Г. Лассвелла.

Б. Ліпман, Е. Ноель-Нойман, У. Ріккер, П. Шампань та інші зачіпали проблему абсентеїзму у зв'язку з вивченням процесів, що протікають у структурах масової свідомості.

Таким чином, в зарубіжній політології існує набір теорій, що описують абсентеїзм з різних позицій. Ці теорії перевірені на великому емпіричному матеріалі.

У російській науковій літературі можна виділити кілька етапів у дослідженні проблеми абсентеїзму.

До 1917 року дослідженням феномену абсентеїзму в практиці виборів у Росії займалися такі дослідники, як І.Д. Беляєв, М.М. Богословський, В.О.Ключевський, П. Кудряшов, Г. Шмельов та ін.

За радянських часів проблема абсентеїзму на прикладі СРСР практично не досліджувалася. Основна маса робіт була присвячена критиці абсентеїзму в західних державах, причини неявки виборців до урн пояснювалися негативним впливом капіталістичної суспільної формації.

Перші роботи, де проблема абсентеїзму була позначена як найважливіша проблема політичної теорії та практики, з'явилися в Росії на початку 80-х років минулого століття. Тоді в світ вийшли праці Є.Г. Андрющенко, Ф.М. Бурлацького, А.В. Дмитрієва, Н.М. Кейзерова, В.С. Комаровського, Н. Іванова, Ю.П. Ожегова, О. В. Рукавишнікова та ін .

В умовах сучасної Росії проблема абсентеїзму ставилася в роботах С.М.Варламової, А.А. Галкіна, В. Гимпельсон, В.Я. Гельмана, Г.В. Голосова, І.М.Гомерових, Ю.В. Гудіні, З.З. Джандубаєвої, В.З. Ізмайлова, Г. Н. Ляхової, І.В.Охременко, Є.М. Сергєєва, А.П. Страхова, Ю.Д. Шевченка та ін .

Осмилення західних теорій стосовно до умов російської дійсності показано в роботах Є.Б. Лабковської, А.В. Новокрещенова, Н.А. Сисоевої, А.З.Фахрутдінової.

Окремо слід виділити дослідників, які зачіпають історичні традиції абсентеїзму у РФ. Ідеться про роботи В.Б. Безгіна, А.В.Белоновського, В.М.Белоновського, М.В. Желтова, І.В. Міннікес, Б. Н. Миронова та ін .

В Україні станом на сьогоднішній день тема дослідження знаходиться в рамках наукових інтересів таких вітчизняних дослідників суспільно- політичних та соціальних феноменів: С.Рябова, Є. Головахи, І.Бекешкіної, В.Небоженка, О.В. Лазоренка та О.О.Лазоренка. Варто зазначити, що в розробку теми причин походження абсентеїзму вносяться зі сторони науково - теоретичних розробок дослідників теми політичної участі громадян - насамперед це В.Бортніков, Ротар Н., Чемшит О. Досить цікавими видаються висновки з питання дослідження електоральної поведінки К.В. Черкашина.

Основна частина. Політичний абсентеїзм не означає, прте повного виключення людини з поля політичних владних відносин, оскільки він, як правило залишається законослухняним громадянином, сумлінним платником податків. Позиція неучасті, зайнята людиною, стосується тільки тих видів політичної діяльності, де він може якимось чином проявити себе як активна особистість: висловити свою думку, висловити свою причетність якоїсь групи чи організації, визначити своє ставлення до того чи іншого кандидата в депутати парламенту.

Абсентеїзм виникає тоді, коли зникає зовнішній примус до політичної діяльності, коли у людини з'являються право і реальна можливість утриматися від політичних дій. Як масове явище абсентеїзм відсутній у тоталітарних суспільствах. Тому багато дослідників не дають однозначної оцінки даного феномену. З одного боку, існування проблеми абсентеїзму свідчить про те, що в індивіда є право вибору тієї лінії поведінки, яка відповідає його інтересам, але з іншого - абсентеїзм, безсумнівно, є свідченням індиферентності людей до виборів, політичним подіям [2].

Абсентеїзм небезпечний й тим, що призводить до зниження чисельності виборців, при явці яких вибори вважаються такими, що відбулися.

Отже після того як ми з вами ознайомились із актуальністю теми нашої наукової статті треба відповісти на головні питання нашого дослідження - де і в чому скриваються причини феномену електорального абсентеїзму.

Одразу варто зауважити , що навіть до сьогоднішнього часу як західні, так і пострадянські фахівці з політичних наук одноставно не відповіли на питання походження і змісту даного феномену абсентеїзм. Він на думку більшості науковців є неоднозначним політичним феноменом, який вартий детального критичного аналізу, адже відповіді на цей виклик варто давати вже сьогодні , бо чи не всі політичні експерти зазначають , що

абсентеїзм в політичній поведінці протестних громадян є ризикованою тенденцією для визнання легальності обраних органів представницької демократії.

Розпочнімо наукову ретроспективу тлумачень мотивів абсентеїзму з ідей про його причини зарубіжних учених Т.Парсонса і Р.Мертонна, які вказували на ідейний вакуум, який формується у виборців внаслідок вузькості соціальних контактів, розпаду соціальних зв'язків та втратою моральних орієнтирів і суспільних ідеалів. Не зайвим буде долучити сюди і думку українського політолога С.Тарана, який вказує на соціальну апатію, що притаманна українському соціуму і передбачає необов'язковість дотримуватися законодавчих норм у своєму житті [3].

Чимало зусиль для роз'яснення джерел абсентеїзму для політичної науки доклала і Мічиганська соціологічна школа, експерти якої Р. Вольфінгер і С. Розенстоун показують, що активність участі при електоральному виборі визначається, в першу чергу, установочними диспозиціями, наявністю відповідних мотивів і психологічними особливостями особистості, її попереднім політичним досвідом і політичною культурою.

У сучасній західній науці сформувалося три основних підходи в розумінні абсентеїзму: а) підхід, в рамках якого абсентеїзм трактується з точки зору теорії раціональної дії; б) підхід, в рамках якого абсентеїзм розглядається як вид поведінки, що відхиляється; в) підхід, в рамках якого абсентеїзм інтерпретується як показник, що свідчить про стабільність соціальної системи.

Своє найбільш повне втілення перший підхід одержав у роботах А. Даунса (ідея «розрахунку голосування»). Суть полягає в тому, якщо затрати перевищують очікувані вигоди, раціонально виборцю не голосувати. Проте, раціональний виборець буде голосувати через страх руйнування системи і негативні наслідки для всіх [3].

Другий підхід представлений у працях К. Кона і Р. Мертонна. Останній виділяв два типи поведінки, що відхиляється: нонконформність відхилення (поведінка виборців, які свідомо бойкотують вибори) і абберантне відхилення (поведінка тих, хто не особливо підкреслює своє негативне ставлення до голосування, але в той же час, ухиляється від голосування, щоб не бути причетним до того, що відбувається).

Д. Рісман, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Роуз відносяться до числа прихильників третього підходу. На їхню думку, активна участь громадян у голосуванні не є гарантом стабільності політичної системи. Дана обставина пов'язана з тим, що не всі громадяни можуть бути відповідальні за рішення на виборах, оскільки не володіють необхідною інформацією і підготовкою. Д.Рісман, в свою чергу, стверджує, що неучасть громадян на виборах пояснюється як вияв байдужості до виборів через зайнятість "важливішими справами". Актуальність останньої тези зберігається і на сучасний політичний порядок денний, адже в часи економічних глобальних потрясінь, чи не кожній владі треба власна стабільність і відносний громадянський спокій, зайнятість не питанням відсторонення від влади не- ефективних урядовців, а питаннями фізичного виживання, адже так легко маніпулювати гром. свідомістю.

Щодо причин зниження явки на вибори аналіз літератури дозволяє виділити деякі групи дослідників. Так, ряд з них пов'язували зниження електоральної активності зі значимістю виборів (Ч. Кемпбелл - теорія «підйомів» і «спадів»), в інших випадках мова йде головним чином про тип політичної культури, яка домінує в суспільстві, а саме: парафіяльна культура, культура покори, культура участі (Г. Алмонд і С. Верба), або про вплив економічних і політичних умов (С. Ліпсет), чи про вплив на виборців засобів масової комунікації та міжособистісного спілкування (П. Лазарсфельд).

Абсентеїзм визначають ще як відбиття прагнення людей відсторонитися від політики, в якій частина з них вбачає марнославне й амбіційне змагання групових і егоїстичних інтересів. На думку М. Рокара, в сучасному суспільстві, в якому вплив релігії вельми послабився, усе трагічне і священне пов'язують з політикою. Коли ж вона не виправдовує їх сподівань, у ній розчаровуються, і як один із наслідків – абсентеїзм [4]. Тут на нашу позицію є раціональне зерно, бо чи не у всіх радянських республіках із слабко мобілізованим

гром.суспільством, громадяни звикли покладатися на патерналізм влади та її силу вирішити всі їхні нагальні проблеми, замість самостійного рішення.

До таких рішень, які спонукають до практичного вияву об'єкту нашого дослідження, належить участь громадян у реалізації влади чи протидія їй, публічна демонстрація критичних поглядів з метою впливу на суспільну думку, політичні інститути та керівні органи держави.

Іншими електоральними діями, що характеризують неучасть у виборах, такої думки російський учений А.І.Ковлер, є позиція виборців, яка виражає невдоволення "світом професійної політики". [5].

Більш детальною класифікацією причин абсентеїзму на пострадянському просторі зокрема є перелік п'яти типів, представлений у роботі російських колег В.Б. Арсентьєва, С.Д. Баранова і Г.Н. Бутиріна. Розглянемо кожен з цих типів більш докладно.

1. Абсентеїзм байдужості і аполітичності. Даний вид неучасті у виборах характерний для молоді, а також для шарів, що знаходяться в депресії, злиднях і без роботи. В якості основних причин виникнення даного типу автори відзначають наступні: політична інертність виборців (переконаність виборця в тому, що його голос нічого не змінить), низький рівень політичної культури; недостатня інформованість; утилітаризм.

2. Абсентеїзм негативного ставлення до передбачуваних підсумками виборів. Даний тип неучасті у голосуванні, як правило, характерний для виборців, яким більше 50 років. Формуванню даного типу абсентеїзму сприяє поширення інформації, яка ілюструє, що вибори проводяться протизаконними способами, а їх результат заздалегідь відомий.

3. Абсентеїзм протесту. Представниками даного типу, як правило, є громадяни, ображені на владу, а також найбідніші верстви населення. Основною причиною неучасті представників даного типу в голосуванні є переконаність громадян у тому, що вибори потрібні тільки владі. Такою поведінкою вони намагаються продемонструвати своє негативне ставлення до них.

4. Абсентеїзм, викликаний зовнішніми факторами масової дії. В даному випадку причинами неучасті в голосуванні виступають: від'їзд за місто, сезонні роботи, погана погода, відсутність інформації про вибори, місце і час голосування і т.п.

5. Випадковий абсентеїзм. Даний тип неучасті у виборах викликаний особистими випадковими причинами громадян [6].

Що ж стосується вітчизняних політологічних розвідок у контексті дослідження мотивів функціонування абсентеїзму в політичній культурі українських виборців, то тут ми спираємось на позиції Є. Головахи, І. Бекешкіної, В. Небоженка, які пояснюють абсентеїзм виборців менталітетом байдужості, характерним для народів колишнього СРСР, а також "психологією конформізму", панування якої в суспільстві вивело на політичну арену некомпетентних діячів, що знизило авторитет законодавчих органів і влади взагалі. А от дослідники О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко вважають, що абсентеїзм як тип політичної поведінки особи є рисою її характеру, життєвою позицією, що виявляється у відсутності потреби, звички, бажання політичної дії; світоглядом, зорієнтованим, наприклад, на внутрішнє вдосконалення.

Підсумовуючи, ми маємо зрозуміти, абсентеїзм для кожної країни є не однорідним, в цьому його специфічна складність для дослідження і класифікації. Спільними, на нашу думку, є такі типи причин спонуки абсентеїзму до розкриття себе в політичній поведінці виборців: 1) ті, що пов'язані з особливостями конкретної виборчої кампанії, коли в силу певних причин вибори є нецікавими: висунені неяскаві кандидати, відсутня справжня змагальність на виборах, коли центральною владою допускаються зволікання в організаційній роботі по підготовці до волевиявлення, не запропоновано альтернативного в аспекті модернізації політичної системи і її складових стратегії дій тощо; 2) пов'язані з загальною політичною, соціальною й економічною ситуацією в державі. В Україні це пов'язано зокрема із домінуванням політичної доцільності в діяльності уряду і партії влади.

Ми певні, що тематика пояснення феномену абсентеїзму не припиниться, навіть в разі зміни політичної кон'юнктури в Україні чи де б небудь, бо розуміння його ризиків громадською думкою є потребою для країн, що розвиваються і так званих країн західних демократій, адже питання активної участі громадян та їх спілок в управлінні країною і впливові на прийняття державної влади рішень є запорукою ефективної інтеграції громадянського суспільства кожної з цих країн для входження в новий геополітичний і геоекономічний простір.

Література:

1. Бушенева Ю.И. Абсентеизм как фактор избирательного процесса в современной России: дис. кандидата пол. наук : 23.00.01/Бушенева Юлия Ивановна. - СПб., 2007.- 180 с.
2. Проблема абсентеизма в электоральном поведении [Электронный ресурс] / Захаров О.В. - Режим доступа : http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/05_2008/05.pdf.
3. Джандубаева Зурида Заудиновна. Абсентеизм как феномен современной российской практики : дис. кандидата соц. наук : 22.00.04/ Джандубаева Зурида Заудиновна. - М., 2005. - 134 с.
4. Абсентеїзм і його причини [Електорний ресурс] - Режим доступу : <http://www.referaty.com.ua/ukr/details/2086/>
5. Ковлер А.И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт/ Ковлер А.И.- М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. —116 с.
6. Выборы: процесс, право, технологии: Словарь-справочник [Электронный ресурс] /Под ред. Г.Н. Бутырина. - М., 2001. - Режим доступа : // <http://lib.socio.msu.ru>.

**ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

*Дьоміна Оксана Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 378.015.31:[32+34]

**РОЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ
КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА
(матеріали до лекцій)**

Аналізується концептуальний зміст, сутність, функції, механізм правовиховного процесу, за допомогою якого формуються певні ідеали, цілі, принципи й на їхній основі феномен політико-правової культури.

Ключові слова: *правове виховання, правова поведінка, правова освіта, ефективність правового виховання, політико-правова культура, студентство*

Анализируется концептуальное содержание, сущность, функции, механизм правовоспитательного процесса, с помощью которого формируются определенные идеалы, цели, принципы, и на их основе феномен политико-правовой культуры.

Ключевые слова: *правовое воспитание, правовое поведение, правовое образование, эффективность правового воспитания, политико-правовая культура, студенчество.*

Conceptual maintenance, essence, functions, mechanism of a law-educative process, by which certain ideals, goals, principles, are formed and on their basis the phenomenon of politiko-legal culture, is analysed.

Keywords: *legal education, legal behaviour, legal training, efficiency of legal education, politiko-legal culture, students.*

Становлення в Україні демократичної, соціальної, правової держави потребує розвитку правосвідомості населення, законслухняності, подолання правового нігілізму.

Важливе місце в системі правовиховного процесу, формуванні політико-правової культури студентства займає правове виховання, освіта та навчання. Їх зміст визначається особливостями права як регулятивного явища, його суспільними функціями й зростаючим значенням організації управління суспільством.

Правове виховання розглядають як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому розумінні правове виховання — це сукупність всіх впливів на свідомість, поведінку та психіку людини, спрямованих на підготовку до активної участі у виробничому, культурному та громадському житті суспільства.

Такий вплив може бути усвідомленим і не усвідомленим самими учасниками правовиховного процесу [4, с.129-131; 7, с.75-76]. Правове виховання тісно пов'язане з ідейним, політичним, моральним, трудовим, професійним та іншими видами виховання [8, с.419].

У вузькому сенсі правове виховання трактується як особлива спеціально організована, цілеспрямована діяльність з формування правової свідомості і правової культури. Разом з тим відзначається, що застосування терміна «правове виховання» у вузькому й широкому значеннях у ряді випадків призводить до того, що в результаті як вихідне методологічне розуміння в теоретичному дослідженні і практиці застосовується широке трактування, що не дозволяє оцінити специфіку власне виховної роботи і зокрема, роботи з правового виховання. Якщо формування правосвідомості є більш містким процесом, що включає як

правове виховання, так і вплив на рівень правосвідомості об'єктивних і суб'єктивних умов та факторів розвитку суспільства, всієї суспільно-політичної і правової практики, а також стихійних моментів, то правове виховання становить цілеспрямовану й організовану діяльність суспільства, держави, громадськості з метою становлення правосвідомості [8]. Існує думка, відповідно до якої ширшим поняттям, ніж правове виховання, є категорія правової соціалізації, яка відображає якості, набуті особою і необхідні всім громадянам, задіяним у правовій сфері.

Існує широкий спектр підходів до визначення поняття «правове виховання». Його трактують: як формування морально-правової культури, сукупність виховних чинників, володіння певною системою знань і ціннісних орієнтацій права, естетики, моралі в їх єдності; готовність дотримуватися правових норм і громадянських обов'язків; виховання в дусі поваги до законів і прав; формування активної життєвої позиції; неприпустимість антисуспільних дій та порушень громадського порядку [13].

П. М. Рабінович підкреслює, що правове виховання — це вплив на внутрішній стан особи, на її свідомість, психологію, на процес пізнання і засвоєння правової ідеології, на правову культуру особи, і цей вплив включає в себе вплив соціального устрою життя, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти та спеціального навчання, і такий вплив може бути як усвідомленим, так і не усвідомленим самими учасниками правовиховного процесу [4, с.75].

І. С. Федик вважає, що розуміння правового виховання у надто широкому значенні не сприяє концентруванню уваги на конкретних практичних завданнях правового виховання, вірному визначенню кола теоретичних проблем, що підлягають розробці. Він визначає, що процес формування правосвідомості та правової культури ширший за своїм змістом і включає в себе не тільки правове виховання, а й вплив на правову свідомість особи об'єктивних факторів життя [9, с.266-268].

Є. В. Татаринцева стверджує, що «правове виховання - це взаємовплив особистостей, прагнення до гармонії інтересів громадянина і суспільства. Процес правового виховання повинен включати пізнання та усвідомлення особою сутності навколишнього світу і власного „Я”, необхідності гармонійного співіснування особистостей» [7, с.134-135].

Правове виховання спрямоване на формування у громадян такої політико-правової культури, яка охоплювала б усе передове в галузі знань про державу і право, поєднувала б ці знання з практикою, перетворювала б їх на поведінкову настанову членам суспільства.

На думку О. Ф. Скакун, правове виховання — це цілеспрямований, постійний вплив на людину з метою формування правової культури і прагнення до активної правомірної поведінки. Авторка визначає сутність правового виховання у формуванні правової настанови на узгодження очікувань і прагнень особи з інтересами та очікуваннями суспільства, тобто процес відпрацювання стійких правових ідей та принципів у правосвідомості виховуваних осіб, формування їх правової культури. Змістом правового виховання є процес цілеспрямованого та систематичного впливу на правосвідомість особи за допомогою сукупності правовиховних заходів, певних способів та засобів, якими володіє суспільство. Ознаки правового виховання:

- побудоване на основі системи правових норм;
- поширює і закріплює у правосвідомості вихованців знання про змістовні елементи упорядкованих суспільних відносин (дозволи, заборони, права, обов'язки);
- спирається на можливість застосування примусової сили держави через засоби юридичної відповідальності;
- охоплює суб'єктів права, включаючи й тих, які схильні до правопорушень або вже скоїли правопорушення;
- здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних засобів;
- здійснюється вихователями, які, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку [6, с.520-521].

Витоки, основні вимоги, що лежать в основі правовиховного процесу, становлять його принципи. Вони розкривають його сутність як невід'ємної складової політико-правового життя в демократичній, соціальній, правовій державі.

Принципи правового виховання є одним з критеріїв його оцінки та методологічною основою подальшого удосконалення. Існує велика кількість різноманітних поглядів щодо їх сутності, поняття, системи, структури. До найістотніших ознак принципів правового виховання відносять насамперед їх регулятивність, тобто цілісне, результативне упорядкування й організація правовиховної діяльності відповідно до вимог соціально-економічного і політико-правового рівня розвитку суспільства [17, с.289].

Дослідники визначають, що ці принципи поділяються на загальноправові (регулятивні) та спеціальні [18, с.72-79].

До першої групи належать:

1) принцип гуманістичного характеру виховання, який базується на визнанні життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини (ст. 3 Конституції України). Цей принцип визначає необхідність формування громадянськості, працьовитості, поваги до прав і свобод людини, взаємну відповідальність особи і держави, гармонійне поєднання їх інтересів, прав та обов'язків;

2) загальнолюдські цінності та ідея побудови громадянського суспільства, де всі громадяни об'єднані єдиною національною ідеєю — побудувати вільну, економічно високорозвинену країну з демократичними традиціями, культурою та авторитетом у світі;

3) принцип демократизму — органічне поєднання прав, свобод, обов'язків та відповідальності, визнання волі народу вищим джерелом права, рівноправність громадян, поділ влади, плюралізм (розмаїття суспільних інтересів), визнання права найвищим соціальним регулятором суспільного життя й поведінки людини;

4) принцип єдності теорії і практики, зв'язок правового виховання з життям, опора теоретичного узагальнення на емпіричний досвід, наукові факти, на сучасні правотворчі процеси державотворення.

5) принцип громадянськості — формування у суб'єкта суспільно-державного, громадянсько-патріотичного характеру, усвідомлення своєї причетності до історії України, до змін, що відбуваються в країні, до її майбутнього.

Існують також спеціальні принципи правового виховання:

1) принцип науковості правового виховання;

2) органічний зв'язок морального і правового виховання;

3) принцип єдності навчання, освіти, виховання;

4) принцип доступності виховання — адаптованості його системи до рівня й особливостей розвитку та підготовки студентства.

Дотримання зазначених принципів покликане забезпечити органічну взаємодію правового виховання з політичним, моральним і трудовим вихованням, одержання студентами певних знань в галузі права й розвиток необхідної правової орієнтації та культури, формування переконаності в доцільності й соціальній справедливості законів, свідомого їх використання як найважливішої передумови зміцнення законності і правопорядку.

Соціально-правова активність студентів — це ознака і критерій ефективності правового виховання й водночас найважливіший елемент політико-правової культури. До нього відносяться рівень засвоєння правових знань, перетворення їх на стійкі переконання законслухняності, формування активної життєвої позиції, в тому числі профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму.

Як уже зазначалося, трактування правової соціалізації багато в чому збігається із завданнями правового виховання (у широкому розумінні слова), яке не тільки спрямоване на відтворення панівних правових цінностей, а й ставить за мету формування особи. Внаслідок цього правову соціалізацію нерідко ототожнюють із цілеспрямованим правовим чи громадянським вихованням.

Але правова соціалізація означає також процес передачі правових поглядів, ідей, уявлень і норм від одного покоління до іншого, а також процес правового визрівання індивіда, формування його правового „Я”, розвитку власного погляду на правовий світ, власних правових орієнтацій.

Людину як індивіда, як соціально активну особистість створюють, формують освіта і виховання. Етимологія, споконвічний зміст слова «освіта» сягає латинського слова «educare» — в основному значенні «витягати», «виросувати», що можна етимологічно простежити як «виводити у світ».

Освіта й виховання є неодмінною умовою соціалізації. Ряд дослідників вважають, що потрібно вести мову про двоєдиний процес соціалізації — навчання і виховання. Однак опоненти розрізняють ці поняття, стверджуючи, що їх не слід ототожнювати.

Виховання припускає вплив на молодого громадянина інших людей, вчителів, вихователів, середовища, соціальних інститутів освіти, культури і т. п. Соціалізація ж є процесом вибіркового засвоєння певних цінностей, ідентифікації особи з ними, вироблення соціальних цілей життя, діяльності, вчинків.

Особливість виховання полягає насамперед у тому, що воно може здійснюватися лише за наявності певних ідеалів. У широкому розумінні виховання — це процес постійного розвитку здібностей особи як індивідуума й члена суспільства. Основна мета виховання — створити умови для повного розвитку і самореалізації автономної, чуйної, відповідальної та обов'язкової у своїх діях і вчинках особи.

Виховання — це функція людського суспільства, що полягає в передачі нагромадженого соціального досвіду, духовної спадщини суспільства, його цінностей від покоління до покоління. Це спеціально організована, цілеспрямована діяльність суспільних інститутів з метою формування соціально значимих якостей людини як громадянина суспільства, носія загальнолюдських цінностей [10, с.12].

Зміст правового виховання полягає в систематичному підвищенні правової поінформованості, збагаченні правокультурними цінностями, розвитку необхідних навичок, уміння реалізовувати вимоги правових норм, виробленні звичок правової поведінки [11, с.13-17].

Навчання, на відміну від виховання — це цілеспрямований, спеціально організований, систематичний процес взаємодії тих, хто навчає, і тих, хто навчається, в ході якого відбувається оволодіння знаннями, навичками й уміннями, які передбачені навчальними програмами.

Освіта — процес засвоєння фундаментальних світоглядних, наукових, різнобічних знань, вироблення навичок, умінь, розвиток інтелекту. Його результат — певний рівень теоретичної та практичної підготовки тих, хто навчається [12, с.25-30].

Зміст гуманітарної парадигми освіти полягає в органічному поєднанні професійного навчання й освіти. Освіта — це розвиток особи, а навчання - засіб досягнення цієї мети. Якщо ж професійне навчання перетвориться на самоціль, то ціль підмінюється засобами, що втілюється в технократичній командно-адміністративній системі освіти, а це неминуче веде до дегуманізації освіти, її відриву від людських цінностей. Гуманітарна парадигма освіти виходить із пріоритету людини як вищої цінності, зі зміни споглядальної установки в навчанні на діяльну, творчу [13].

Одним з основних завдань вищих навчальних закладів є як навчання, так і формування творчої, діяльної особи, здатної до самовдосконалення й самореалізації. Така особистість формується в ході навчання і виховання.

Якщо вести мову про двоєдиний процес правової соціалізації особи — освіти й виховання, — то найбільше значення має освіта. Для того щоб виховувати, треба знати, як це робиться і що потрібно робити. Будучи продуктом духовного розвитку людського суспільства, знання є основою виховного процесу.

Характер освіти є найважливішою підставою і свідченням рівнів розвитку економіки, політики, духовності, культури, моральності як найзагальніший, інтегральний показник розвитку будь-якого суспільства [12, с.84-85].

В. Н. Давидов підкреслює, що «однією з найважливіших закономірностей у педагогіці визнана єдність систем виховання, навчання, освіти й розвитку людини. У цілісному педагогічному процесі відбувається формування системи знань, навичок, умінь, поглядів і переконань, звичок поведінки, якостей, які різнобічно характеризують особистість людини. Навчання як засіб освіти приводить в дію пізнавальні, творчі здібності, спонукає до прояву сумлінності, наполегливості, вимогливості до себе і в той же час сприяє підвищенню вихованості, створює умови для розвитку здібностей, активізує розумовий, фізичний розвиток особи, що навчається, поступово підвищує рівень її освіти» [2, с. 63-66].

Систему правового виховання створює комплекс його складових елементів, які забезпечують порядок організації та функціонування правовиховного процесу. О. Ф. Скакун вважає, що до цієї системи входять такі компоненти:

- суб'єкти правового виховання;
- об'єкти правового виховання (правосвідомість окремої особи, категорії осіб, їх об'єднань);
- принципи правового виховання;
- цілі та завдання правового виховання;
- зміст правового виховання;
- форми, засоби, методи правового виховання.

У цій системі механізм правового виховання виступає внутрішньою побудовою і слугує засобом перенесення ідей та настанов, що живуть у суспільній правосвідомості, у свідомість вихованців (особи, соціальної групи).

Функціональними елементами механізму правового виховання є:

- суспільна правосвідомість;
- система норм права;
- способи і засоби правового виховання;
- правосвідомість вихованців, яку необхідно збагатити правовими ідеями та установками, що живуть у суспільній правосвідомості;
- суб'єкти, державні органи, громадські організації, спеціально уповноважені державою особи, які здійснюють правовиховну діяльність [6, с. 521-524].

Освітні установи — це основна ланка у правовому вихованні студентської молоді, у нагромадженні правових знань і виробленні відповідних правових поглядів у навчальному процесі, вивченні основ права та правової поведінки.

Правові знання, отримані в ході навчання у вузі, з одного боку, дають загальне уявлення про роль тих або інших правових норм, а з іншої — представляють необхідні пізнання для того, щоб орієнтуватися у вирішенні проблем, супроводжуваних кожною людиною впродовж всього його життя. Заняття з правових дисциплін, підвищують рівень правової грамотності і правової культури студентів; виховують пошану до закону і правопорядку; розширюють їх кругозір; формують правосвідомість; породжують правомірну поведінку [1, с. 26].

Механізм правового виховання особи в духовному внутрішньому зрізі (правовиховний процес особи) складається з таких стадій: нагромадження правових знань, правової інформації; перетворення нагромадженої інформації у правові переконання, звички правомірної поведінки; готовність діяти, керуючись правовими переконаннями, тобто поводити себе правомірно, відповідно до закону [6].

Системно-функціональний аналіз правовиховного процесу включає такі компоненти:

- організаційну структуру, яка складається з суб'єктів, об'єкту та правовиховних дій;
- форми правового виховання — способи зовнішнього виразу правовиховної діяльності (індивідуальна, групова, масова): правове навчання, правова пропаганда,

юридична практика державних органів та інших організацій, правомірна поведінка громадян, самовиховання та ін.;

- методи правового виховання — сукупність певних прийомів, засобів впливу на правосвідомість і поведінку об'єктів. Серед цих засобів домінуючим є метод переконання;

- засоби правового виховання — всі матеріальні й духовні засоби, що використовуються в процесі правового виховання (нормативно-правові акти, акти застосування й тлумачення норм права, правова інформація в пресі та на телебаченні, юридичні газети, організаційно-освітні заходи (прес-конференції, зустрічі, лекції, бесіди, семінари, консультації тощо) [15].

У теорії правовиховного процесу значна увага приділяється визначенню його цілей і завдань. Це обумовлено закономірностями суспільного та державно-правового життя, основні засади, вихідні положення, ідеї якого є орієнтиром здійснення цього процесу. Їх поділяють за різними критеріями:

- за обсягом (загальні, конкретні, стратегічні);
- за строками, часом їх здійснення: короткострокові, довготривалі, перспективні;
- за змістом: освітні, профілактичні, агітаційні [14, с.82].

Р. Сафаров визначає як цілі та завдання правового виховання формування у особи таких якостей:

- знання основних правових приписів і правильне їх розуміння;

- внутрішня настанова на непорушність прав та свобод іншої людини;

- глибока внутрішня повага до права, законів, правопорядку, законності;

- вміння самостійно використовувати знання на практиці, узгоджувати щоденну поведінку з особистим ставленням до реальної дійсності, а свою практичну діяльність - з набутими правовими знаннями;

- навички поведінки на основі набутих знань, особливо у конфліктних правових ситуаціях;

- непримиренного ставлення до вчинення будь-яких порушень правових норм [5, с.165-166].

Ці якості значною мірою залежать від рівня правового мислення особи, як форми пізнання правових явищ, передусім реальної соціальної дійсності, їх істотних властивостей, внутрішніх та зовнішніх зв'язків, тенденцій розвитку.

Виходячи з мети й специфіки правового виховання студентства, до його основних завдань належать:

- забезпечення правової інформованості студентства;

- формування особистого шанобливого ставлення студентів до закону і права як соціальної цінності й доцільного продукту цивілізації;

- формування стійких переконань у значимості законів і правозастосовчої практики;

- розвиток почуття справедливості, нетерпимості до правопорушень, відповідальності за свою правомірну поведінку;

- формування й розвиток стереотипів правомірної поведінки;

- освоєння принципів і особливостей правовідносин у суспільстві;

- формування готовності брати активну участь в охороні правопорядку і протистоянні правопорушенням;

- формування в середовищі студентства соціально здорової суспільної думки щодо закону, права, правової практики, правомірної та протиправної поведінки;

- сприяння всіма методами виховної роботи вихованню високої культури, підвищенню професійної майстерності, гуманітарному, моральному, культурному удосконаленню своїх переваг, необхідних для успіху у професійній діяльності [16, с.634-635].

Особливого значення набуває формування органічного зв'язку правових знань, переконань і почуттів. Слід враховувати, що правові почуття у студентів виконують роль психологічних чинників, що сприяють подоланню внутрішніх суперечностей духовного світу особи;

психологічному ставленню особи до правових явищ, їх наслідків; формуванню мотивів правомірної поведінки; емоційних форм саморегуляції, самооцінки чинників дій особи.

За сучасних умов формування правової культури, свідомості та активності суб'єкта права, ця система потребує вдосконалення, і має бути не лише такою, що задовольняє мотивації до активності та створює умови для участі студента в правовому житті, але й водночас забезпечує індивіда необхідним обсягом знань і навичок активної політичної і правової діяльності, формування правової духовності, здатності до розуміння політико-правової дійсності та самовизначення в ній на підставі адекватного ставлення до правових реалій.

Широкі можливості для розвитку гуманістичної правової культури студентів розкриває осмислення права як не тільки соціального інституту регулювання, а й як форми суспільної духовності. Як відзначає В. П. Малахов, «духовність як якісна характеристика ідеального буття людей становить найважливіший елемент суспільної культури. Це глибинні риси суспільного життя людей, які виражають у своїй сукупності „дух” конкретного права і виконують системоутворюючу роль у реальній суспільній правосвідомості» [3].

Правова духовність — це інтегральний показник соціалізації особи, формування її моральних цінностей та життєвої позиції, це специфічна людська риса, що формується в процесі усвідомлення й сприйняття певних суспільних норм і цінностей. Разом узяті, вони утворюють духовний світ людини (особистості), забезпечуючи її соціально-психологічне здоров'я, культурні й естетичні потреби.

Література:

1. Егоров В.Е. Правовое образование в неюридическом вузе / В. Е. Егоров [Монография]. — Псков: Изд-во АНО «Логос». 2009 — 260 с.
2. Давыдов В. Н. Единство системы воспитания, обучения, образования и развития личности // Юридическая педагогика. Под ред. В. Я. Кикоть, А. М. Столяренко. — М.: Закон и право, 2004. — 895 с.
3. Малахов В.П. Философия права. Идеи и предположения: учебн. пособие / В.П.Малахов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 391с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович.— К. : Атіка, 2001.— 176 с.
5. Сафаров Р. А. Цели правового воспитания // Личность и уважение к закону: Социологический аспект / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. — М.: Наука, 1979. — 286 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
7. Татаринцева Е. В. Правовое воспитание: методология и методика. — М.: Высшая школа, 1990. — 174 с.
8. Теорія держави і права: Академ. Курс: Підручн. / За ред. Зайчука О. В., Оніщенко Н. М. — К.: Юринком-Інтер, 2006. — 688 с.
9. Федик С. І. Правова культура та її різновиди. Загально-теоретична характеристика // Право та культура: теорія і практика. — К.: М. П. «Леся», 1997. — 310 с.
10. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. Пер. с англ. И. Мюрберг / Под ред. М. Абрамова. — М.: РОССПЭН, 2000. — 389 с.; Медушевский А. Н. Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 1997. — 650 с.
11. Философская энциклопедия / Глав. ред. Ф. В. Константинов. — Т.5. — М.: Сов. энциклопедия, 1970. — 740 с.
12. Философский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1983. — 840 с.
13. Фіцула М. М. Правове виховання учнів: Навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула. — К., 1997. — 148 с.

14. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Нар. образование. – 2003. - № 2.
15. Циганенко Г. В. З досвіду дослідження соціально-психологічної структури інтересу студентської молоді до політики // Педагогіка і психологія. – 2002. - № 4.
16. Человек и общество. Проблемы социализации индивида / Под общ. ред Б. Г. Ананьева, Л. И.Спиридонова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та,. 1971. – 199 с.
17. Чилинский Я. И. Стадии социализации индивида // Человек и общество. Под общ. ред Б. Г. Ананьева, Л. И.Спиридонова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та,. 1971. – 199 с.
18. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн: Підручн. для студ. юрид. вищих навч. закладів і ф-тів. – К.: АртЕк, Вища школа, 1998. – 264 с.

Остапенко Марина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 323.3+316.34

СОЦІАЛЬНА І ПОЛІТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Пропонуються матеріали для лекційного заняття з дисципліни «Соціологія політики», присвяченого ознайомленню студентів зі змістом понять соціальної та політичної стратифікації, їх взаємообумовленості та узгодженості.

Ключові слова: стратифікація, страта, соціальна стратифікація, політична стратифікація.

Предлагаются материалы к лекционному занятию по курсу «Социология политики», посвященного ознакомлению студентов с содержанием понятий социальной и политической стратификации, их взаимообусловленности и согласованности.

Ключевые слова: стратификация, страта, социальная стратификация, политическая стратификация.

Materials are offered for lecture employment after discipline «Sociology of policy», devoted the acquaintance of students with maintenance of concepts of social and political stratification, their interconditionality and co-ordination.

Keywords: stratification, execution, social stratification, political stratification.

Досліджуючи природу та соціальні основи влади в суспільстві, варто звернутися до таких понять, як соціальна та партійна стратифікація і визначити ступінь їх зв'язку, узгодженості, взаємообумовленості. Аналіз доцільно почати з загального розуміння стратифікації і страти.

Суспільство є не просто диференційованим на окремі групи, воно ще є ієрархізованим - одні групи мають більше переваг, ніж інші. Неоднорідність, розшарування суспільства, відмінність соціального положення його членів і соціальних груп, їхня соціальна нерівність – усе це складає зміст поняття стратифікації. Поняття досліджувалось багатьма науковцями, серед них – Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс та інші вчені, зусиллями яких на початку 40-х років ХХ ст. було закладено основи теорії соціальної стратифікації. Вони вважали, що остання забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами. Варто уточнити, що стратифікація означає як сам процес суспільної диференціації, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат; засвідчує різне (нерівне) становище в суспільстві індивідів

та соціальних груп; це не лише метод виявлення верств конкретного суспільства, а й відображення його портрета. Основними принципами стратифікаційного підходу є: обов'язковість дослідження всіх верств суспільства; застосування при їх порівнянні єдиного критерію; достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

Отже, стратифікація – це визнання існування в суспільстві нерівності, розшарування певних прошарків – страт. Страти – це великі сукупності людей, які різняться за своїм становищем у соціальній ієрархії суспільства. Наприклад, один із дослідників цього поняття, П.Сорокін, до страт відносить наступні соціальні групи:

- односторонні групи (тобто такі, що згуртовані навколо одного ряду основних цінностей): біосоціальні (расові; статеві; вікові); соціокультурні: територіальне сусідство; мовні, етнічні і національні групи; професійні; економічні; релігійні; політичні; «ідеологічні» групи (наукові, філософські, естетичні, освітні, етичні, групи відпочинку та розваг); номінальні групи еліти (вожді, генії й історичні особистості));

- різносторонні групи (об'єднанні навколо двох чи більше рядів цінностей): сім'я; клан; плем'я; нація; соціальний порядок чи прошарки (типу середньовічної аристократії, духовенства, буржуазії, робітників і селян як третього прошарку); соціальний клас [7].

Дана класифікація П.Сорокіна може виступити теоретичною моделлю стратифікаційної карти конкретного суспільства у межах певної країни і часу. Слід усвідомити те, що соціальну стратифікацію досліджують, враховуючи її тісний зв'язок і вплив соціальної мобільності, тобто соціального переміщення груп, адже соціальні групи, які виділяються для розгляду, знаходяться в постійному русі, що притаманно живому, функціональному суспільству.

Відносно витоків і перспектив розвитку феномена соціальної стратифікації існують різні точки зору. Функціоналісти (Т.Парсонс, К.Девіс, У.Мур та інші) вважають стратифікацію необхідною, неминучою, бо вона пов'язана з різноманітністю потреб, функцій і соціальних ролей. Представники конфліктного підходу (К. Маркс, М. Вебер та інші) вважають, що соціальна стратифікація є справедливою навіть унаслідок боротьби груп. П.Сорокін, розвиваючи ідею багатовимірності стратифікації, виділив три основні її форми і, відповідно, критерії: економічні, політичні і професійні. У 70-80-х роках минулого століття на основі синтезу функціонального і конфліктного підходів було розроблено еволюційний підхід до аналізу соціальної стратифікації, згідно з яким вона існувала не завжди і не завжди була корисною; залежно від конкретно-історичних умов і ситуації, вона може бути справедливою і несправедливою, сприяти розвитку або зупиняти його [9].

Сьогодні розповсюдженою для аналізу суспільства є система класової стратифікації, яка поєднує наступні критерії поділу: доход, багатство, освіта, доступ до влади, престиж професії. За розглянутими критеріями виділяються види соціальної стратифікації: економічна (за рівнем багатства й доходів); політична (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади); освітня (за рівнем освіти); професійна (за престижністю професії). У західному індустріальному суспільстві виділяють, як правило, три класи – вищий, середній і нижчий. В середині кожного є також свої градації.

Проте, в сучасній соціології стратифікаційний аналіз є багатовимірнішим. У ньому враховуються і такі чинники, як гендер, вік, етнос і т.д., пов'язана з якими нерівність не зводиться лише до класової. Наприклад, емпірична соціологія при вивченні соціальної стратифікації разом з об'єктивним підходом, що ураховує такі критерії, як рівень освіти, рівень прибутків і т.п., використовує суб'єктивний підхід – метод «репутації», заснований на суб'єктивних оцінках положення різних соціальних груп, і «метод класової ідентифікації», коли респондент розташовує себе на умовній статусній шкалі. Кожний з цих методів дає певні «зсуви» загальної картини, але в сукупності вони дозволяють достатньо точно описати систему соціальної стратифікації.

Із соціальною пов'язана політична стратифікація, що дозволяє дослідити соціальну природу політичного порядку, взаємодію соціальних груп і політичних інститутів, розподіл

впливу, ресурсів тощо. Вплив соціальної структури на державну політику через громадську думку, політичні партії, місцеве самоврядування аналізується у працях Б.Чичеріна, О.Строніна, П.Сорокіна. Зокрема О.Стронін використовує поняття «політичний клас» і моделює політичну структуру суспільства у вигляді піраміди, у якій виділяє три політичні страти (основа виділення страти – суспільно значима функція, яку виконує громадянин; його політичний ранг і статус): вищий політичний клас («політичні виробники») – еліта (аристократія, інтелігенція, законодавці, судді, адміністратори); середній політичний клас (банкіри, мануфактурщики, орендатори); нижчий політичний клас («політичні споживачі») – більшість працівників (ремісники, землевласники тощо). П.Сорокін розробляє поняття «політичної мобільності», «політичного вирівнювання» і доходить висновку, що політична, як і соціальна стратифікація, є змінним явищем, вона змінюється в часі й у просторі без будь-якої постійної тенденції. Вказує на всезагальний характер політичної стратифікованості сучасного суспільства, який обумовлюється дією соціологічних закономірностей диференціації. Він пише: «Усередині будь-якої політичної організації форми стратифікації виникають, ростуть, розповсюджуються, розвиваються, досягають максимуму, поступово приходять в стан занепаду, руйнуються або перетворюються на деякі інші організації або форми. Політична стратифікація може змінюватися без якого-небудь постійного напрямку» [7; с. 337].

Проте, на його думку, є сталі параметри політичної структури суспільства, які залежать від наступних чотирьох чинників, що впливають на коливання стратифікації у всій її комплексності: розмір політичної організації, біологічна (раса, стать, здоров'я, вік), психологічна (інтелектуальна, вольова і емоційна) і соціальна (економічна, культурна, моральна і т.д.); однорідність або різнорідність її населення [7; с. 339].

Основними з цих чинників він виокремлює два: розмір політичної організації; однорідність або різнорідність населення. Їх взаємодію він аналізує наступним чином. За загальних рівних умов, коли збільшуються розміри політичної організації, тобто коли збільшується число її членів, політична стратифікація також зростає. Коли ж розміри зменшуються, то зменшується відповідно і стратифікація. Відносно різнорідності/однорідності: коли зростає різнорідність членів організації, стратифікація, на його думку, також збільшується, і навпаки. Коли обидва ці чинники працюють в одному напрямі, без жодної субординації, то суспільство дезінтегрувалося б і було б неможливим функціонування політичної організації [7; с. 340]. Збільшення розміру політичної організації збільшує стратифікацію, на думку П.Сорокіна, перш за все, тому, що більш численне населення диктує необхідність створення більш розвинутого і крупного апарату. Збільшення керівного персоналу приводить до його ієрархізації і стратифікації. З тієї ж самої причини зростання неоднорідності населення приводить до посилення політичної нерівності.

Проблема політичної стратифікації в останній час актуалізується соціологами - В.Ануріним, Ю. Качановим, В.Радаєвим та ін. Критеріями виділення політичних страт науковці називають політичний ранг, політичний статус, соціальні привілеї, доступ до колективних ресурсів, авторитет в політиці (В.Радаєв); обсяг влади, привілеїв, характер переконань і орієнтацій щодо справедливості типу соціального устрою у розподілі цінностей та благ між «політичними кластерами» (В.Анурін); політичне поле, структурними ознаками якого є позиції та диспозиції соціальних агентів, акумульований капітал, політична ідентичність (Ю.Качанов) [1; 11]. Обґрунтовується положення про те, що взаємодія соціальних агентів обов'язково вибудовує структуру політичної нерівності, що у свою чергу обумовлює певні політичні практики.

Узагальнюючі підходи науковців, політичну стратифікацію можна визначити як відносини політичної нерівності, які обумовлюються положенням різних груп у системі владних інститутів, а також можливостями цих груп впливати на прийняття політичних рішень. Ознаками політичної стратифікації можна виділити наступні: притаманна будь-якому суспільству; є одним з важливих джерел політики; є рухомою, що обумовлюється зміною положень різних соціальних груп в ієрархії владних відносин, виникненням нових

способів і каналів впливу на владу; основою є розподіл на політичних лідерів; політичні еліти (лідери основних політичних партій, провідні представники вищих органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, вищий ешелон представників місцевих органів влади, вище військове керівництво, власники та керівники ЗМІ, які суттєво впливають на політичне життя суспільства); державну бюрократію і масові групи.

У XX столітті в західних суспільствах відбулися зміни політичної стратифікації у зв'язку з тим, що склад правлячої еліти поповнився новими соціальними групами, зросла кількість бюрократії і апарату управління різних рівнів, впливовою стала роль менеджерів великих, у тому числі і державних корпорацій тощо. У XXI столітті спостерігаються інші зміни – відбуваються процеси віртуалізації політики. Боротьба за політичну владу схожа вже не боротьбу партійних організацій і не конкуренцію програм, дій. Це більше змагання віртуальних образів – політичних іміджів, які створюють рейтинги і іміджмейкери, прес-секретарі, PR-технологи і електронні ЗМІ, рекрутовані на час політичних кампаній. Партії, що виникали як представники класових, етнічних, регіональних та інших інтересів, поступово перетворюються на «бренди» – емблеми і рекламні слогани, що традиційно привертають увагу електорату. Україна також поступово включається до процесу віртуалізації політики. Про це свідчать цифри. Наприклад, в Інтернеті налічується 279 сайтів на вітчизняну політичну тематику. Їх розподіл є таким: 55% – сайти новин, сайти ЗМІ, інформантств, он-лайнів ЗМІ; 23% - сайти політичних партій і організацій: виробляють дуже вузький спектр новин; 14% – інформаційні сайти і форуми – вузькоспеціалізовані ресурси, проте через складніший процес фінансування є менш поширеними; 8% – особисті сайти політиків, які крім ускладнень з фінансуванням та дуже вузького спектру висвітлюваних питань, дуже часто мають проблеми з наповненням – наявний хронічний дефіцит матеріалів. 70% політичних сайтів мають київське регіональне розташування; інші регіони займають від 5% до 1% [3].

Є різні підходи до визначення інформаційного суспільства. Цікавим є визначення англійського науковця У.Мартіна: сучасне суспільство – це «розвинене індустріальне суспільство», визначальними характеристиками якого є 5 критеріїв. Технологічний: ключовий фактор – інформаційна технологія, що широко застосовується на виробництві, в установах й у побуті. Соціальний: інформація виступає як важливий стимулятор зміни якості життя, формується й затверджується «інформаційна свідомість» при широкому доступі до інформації. Економічний: інформація становить ключовий фактор економіки як ресурс, послуг, товару, джерела доданої вартості й зайнятості. Політичний: воля інформації, яка веде до політичного процесу, що відрізняється зростаючою участю й консенсусом між різними класами й соціальними верствами населення. Культурний: визнання культурної цінності інформації, сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда й суспільства в цілому [14].

Як справедливо зазначає вітчизняний науковець І. Воронов: «...Якщо індустріальне суспільство – це взаємодія людини і машини, то постіндустріальне суспільство засноване на «грі між людьми», в якій на тлі машинних технологій зростає технологія інтелекту, заснована на інформації. Постіндустріальне суспільство є також комунікативним суспільством, де соціальною одиницею виступає радше окрема спільнота, аніж індивід, і метою стає досягнення «соціального рішення», що відрізняється від простої суми індивідуальних рішень...» [2, с.147]. Можна доповнити це міркування тим, що в сучасних умовах комп'ютерно-опосередкованої політичної комунікації з'являються нові актори – віртуальні спільноти, які об'єднуються навколо загальних інтересів або цінностей і, на думку О.Дубаса, – іншого вітчизняного дослідника – «...є найновітнішими різновидами соціальних груп, адже механізми управління ними схожі з подібними механізмами, які застосовуються для управління традиційними соціальними групами» [4, с.297]. Отже, новими учасниками суспільно-політичного життя, а також соціальної і політичної страт стають і віртуальні спільноти. Така спільнота в цілому зберігає усі істотні ознаки традиційної соціальної групи,

за тим важливим винятком, що тут спільною для групи людей територією є віртуальний простір, безпосередньо виявлений через інтерфейси.

Особливостями віртуальних спільнот є те, що вони побудовані на принципах децентралізованої ієрархії і часткового лідерства, широкої спеціалізації її членів і стимулювання особистих, неформальних відносин між ними. Особливістю віртуальної спільноти можна назвати і постійний обмін інформацією, думками, почуттями, тобто триваючу дискусію. Важливим у цьому є підтримка подібного обміну, що будується на бажанні спілкуватися. В.Щербина зазначає, що описові дослідження інтернет-комунікацій констатують наявність специфічних особливостей мови, соціальної ієрархії, індикаторів соціального статусу і соціальних норм, що дозволяє говорити про віртуальні спільноти як про особливу соціальну субкультуру [13].

С.Кудрявцева та В.Колос пропонують наступну класифікацію віртуальних спільнот: постійні (проблемно-орієнтовані) – віртуальні лабораторії, дискусійні групи, співтовариства, що підтримують розвиток інформаційних просторів; динамічні, з періодично змінюваним складом – освітні співтовариства, співтовариства зі спеціальними інтересами; тимчасові – проектні групи, що з'являються і розчиняються за мірою виникнення і виконання проектних завдань [5].

Віртуальні спільноти демонструють і нові методи впливу на політичне життя суспільства. Достатньо популярним серед них є флешмоб (flash mob – миттєва юрба) – несподівана поява людей у заздалегідь обумовленому місці в обумовлений час, організована шляхом передачі сценарію спільних дій через мобільні телефони та спеціалізований інтернет-сайт. При цьому, як правило, учасники виконують заздалегідь домовлені дії і швидко розходяться. Як звичне та менш радикальне явище сприймаються комунікативні спільноти, що виникають власне у Мережі – так звані «network community» – мережеві спільноти. Вони включають представників різних груп за інтересами – як традиційних (вчених, лікарів, літераторів, туристів, домогосподарок), так і нових, появу яких викликав розвиток кіберкомунікативних мереж.

Поява нових суб'єктів суспільно-політичного життя, форм їх активності актуалізують явища інформаційної культури (культури спілкування і поведінки в інформаційному суспільстві), електронної культури (вища форма розвитку культури і людської цивілізації, ключовою характеристикою якої є можливість обміну людськими думками на великих відстанях за допомогою електронних засобів комунікації), мережевого етикету, що потребують наукових пояснень. Важливість цієї проблематики підкріплюється тим, що, наприклад, близько 80% жителів США, країн Скандинавії, 60-70% у Німеччині є користувачами Інтернету. Меншим відсоток у Південній Європі. У східноєвропейських країнах у середньому частка користувачів коливається в межах 14% від загального населення [10, с. 160]. В Україні мережа Інтернету протягом останніх років щорічно розширювалася в середньому на 40% [11, с. 330]. На думку науковців, у майбутньому доступ до Інтернету буде зараховано до основних прав людини.

У підсумку хотілося б зупинитися на наступному. Стратифікація – це метод дослідження суспільства і водночас процес розподілу суспільства на окремі страти, які можуть визначатися економічними, політичними, соціальними у вузькому розумінні критеріями і нерівностями. Соціальна і політична стратифікації є взаємообумовленими і взаємодоповнюючими явищами і поняттями, які відображають особливості владних відносин у конкретному суспільстві, особливості діалогу між владою та громадянським суспільством, адаптуються до змін та відображають мобільність соціальних груп у сучасному суспільстві.

Література:

1. Анурин В.Ф. Политическая стратификация: содержательный аспект / В.Ф. Анурин // Социологические исследования. – 1996. – № 12. – С. 83-89.

2. Воронов І. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи українського суспільства : Монографія / І.Воронов. – К.: Генеза, 2007. – 400с.
3. Голобуцький О, Шевчук О. Електронний уряд. Частина четверта: Електронний уряд і цифрова демократія / О.Голобуцький, О.Шевчук. – Режим доступу до статті: <http://golob.narod.ru/egovchet.html>
4. Дубас О. Політична комунікація у глобальному інформаційному суспільстві: надбання і виклики / О.Дубас // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: «Інтас», 2007. – Вип. 30. – С. 292-303.
5. Кудрявцева С.П., Колос В.В. Міжнародна інформація. [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. 2-е видання. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 400 с. – Режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/9996>
6. Наука. Влада. Політика. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України; редкол.: М.І. Михальченко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2008. – 240 с.
7. Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / П. Сорокин. – М.: Наука, 1994. – 560 с.
8. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: Изд-во политической литературы, 1992. – 234 с.
9. Социологический энциклопедический словарь / Г.В. Осипов (ред.), З.Т. Голенкова (сост.). – М. : ИНФРА-М, 1998. – 488 с.
10. Стилї життя: панорама змін / За ред. М.О.Шульги. – К.: інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.
11. Фролова М.А. Политическая стратификация / М.А. Фролова. – М., Аспект Пресс, 1995. – 108 с.
12. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: Монографія / Ю.Ж. Шайгородський. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.
13. Щербина В. Соціальні риси мережних спільнот // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С.139-149. – Режим доступу до статті <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=37&c=701>
14. Martin W.J. The Information Society / W.J. Martin. – London, 1988. – 334 p.

*Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

УДК 378.016:32

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ

Стаття адресована викладачам, керівникам навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, а також студентам, які навчаються за спеціальністю «політологія». Проаналізовано методичні рекомендації для організації та проведення практичної підготовки майбутніх політологів. Запропоновано оновлення змісту, завдань та вимог до проходження практики сучасними студентами-політологами.

Ключові слова: *практична підготовка студентів-політологів, програма практики, спеціальність «політологія», методичні рекомендації.*

Стаття адресована преподавателям, руководителям учебных подразделений высших учебных заведений, а также студентам, обучающимся по специальности «политология». Проанализированы методические рекомендации для организации и проведения практической

підготовки майбутніх політологів. Предложено оновлення содержания, задач и потребаний к прохождению практики современными студентами-политологами.

Ключевые слова: практическая подготовка студентов-политологов, программа практики, специальность «политология», методические рекомендации.

Article is addressed to teachers, education departments of higher educational institutions and students studying in "political science". Analysis of guidelines for organizing and conducting practical training for future political scientists. Reveals the problem of updating the content, objectives and requirements for practical training of students, modern political scientists.

Key words: practical training for students of political scientists, program practices, specialty "political science" guidelines.

В сучасних умовах демократизації політичного життя суспільства складно переоцінити місце та роль практики у підготовці фахівців. Зростають також вимоги до змісту і методики її проведення на засадах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Професія політолога вимагає оволодіння студентом цілим комплексом знань, умінь та навичок, які поглиблюються та розвиваються саме у процесі проходження практики. Особливістю організації якісної практичної підготовки майбутніх політологів у вищих педагогічних навчальних закладах є також збалансоване поєднання у її структурі власне фахового політологічного та педагогічного напрямків. За таких обставин актуалізується питання оновлення змісту, завдань та вимог до проходження практики, яке однаково важливе як для науково-педагогічних та професійних кадрів, що її забезпечують, так і для студентів-практикантів, які навчаються за спеціальністю «політологія».

Сучасні програми проходження практики у вищих навчальних закладах України укладаються у відповідності до Законів України «Про освіту» [1], «Про вищу освіту» [2], до «Положення про проведення практики у вищих навчальних закладах України» (затверджено наказом Міністерства освіти України від 08.04.1993 р. №93), «Методичних рекомендацій по складанню програм практики студентів вищих навчальних закладів України» (лист Міністерства освіти України від 14.02.1996 р. №315/97) та відповідно до навчального плану підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів політології. Виходячи з цих документів, колективи викладачів, відповідальних за проведення практики кафедр готують методичні рекомендації, посібники, типові та робочі програми до проходження практики. Значним кроком в удосконаленні методичної організації навчального процесу є написання та друк наскрізних програм практики студентів [3].

Провідні вищі навчальні заклади України, які готують студентів-політологів, видали відповідні навчально-методичні комплекси, до змісту яких увійшли окремі розділи, присвячені питанням організації та проведення практики. Заслужують на увагу нові видання: Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів спеціальності 6.040300 «Політологія» (Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова) [5], Політологія: освітньо-професійний комплекс (філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) [4]. Перелічені вище навчально-методичні ресурси сьогодні слугують важливим джерелом забезпечення якісної практичної підготовки студентів, які обрали своїм майбутнім фахом політологію.

Навчальна літня фахова (політологічна); професійна виробнича; педагогічна у навчальних закладах I-II рівнів акредитації; виробнича педагогічна у вузах III-IV рівнів акредитації або магістерська асистентська практики є невід'ємними частинами навчально-виховного процесу студентів-політологів та важливою умовою підготовки відповідних кадрів до професійної діяльності. Вагомою умовою підготовки до практики є успішне теоретичне оволодіння студентами знаннями з обраної спеціальності (зокрема з курсів «Загальна теорія політики», «Історія зарубіжних політичних вчень», «Історія політичної думки в Україні», «Політична система України», «Політичні партії та рухи», «Порівняльна

політологія», «Основи соціально-політологічних досліджень» та ін.). В рамках загальної мети з інтеграції політичної науки, вищої педагогічної освіти і передового досвіду важливою є також апробація під час практики знань, умінь і навичок студентської молоді не лише з політичних дисциплін, але й з правознавства, соціології, психології, педагогіки тощо.

Метою проходження практики майбутніми політологами є поглиблення і закріплення теоретичних знань та їх всебічного застосування в процесі професійної діяльності; оволодіння студентами сучасними методами та формами організації праці в їх галузі; формування у студентів на базі одержаних знань професійних умінь та навичок, прийняття самостійних рішень, потреби систематично поновлювати свої знання, підвищувати рівень політичної культури та свідомості. Така широка мета конкретизується у завданнях, напрямках та видах практик, які передбачаються навчальним планом підготовки політологів.

20-річний досвід підготовки політологічних кадрів Інститутом політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова засвідчує ефективну програму організації навчально-виховного процесу на відділенні «політологія». Зокрема запропоновані такі *види проходження практик*:

1. Навчальна. Літня фахова (політологічна) студентів 2-го курсу (2 тижні);
2. Виробнича студентів 3-го курсу (2 тижні)
3. Виробнича педагогічна у навчальних закладах I-II рівнів акредитації студентів 4-го курсу (6 тижнів);
4. Виробнича педагогічна у ВНЗ III-IV рівнів акредитації студентів 5-го курсу (6 тижнів);
5. Магістерська. Асистентська студентів 5-го курсу (6 тижнів).

Реалізація такої програми стає можливою завдяки роботі та постійному оновленню *баз проведення практик*, серед яких вищі органи державної влади; місцеві органи влади і управління; політичні партії; громадські організації; громадські рухи; навчальні заклади I-II, III-IV рівнів акредитації; науково-дослідні інститути та установи тощо.

До актуальних *завдань проходження фахової практики* студентами-політологами варто віднести:

- вивчення організації роботи органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та рухів;
- прищеплення студентам первинних практичних навичок і вмінь роботи зі спеціальності;
- підготовка студентів до виконання ними своїх функціональних обов'язків і використання різноманітних форм і методів практичної роботи;
- розвиток у практикантів організаторських здібностей;
- стимулювання інтересу в студентів до роботи у державних органах влади та інститутах громадянського суспільства;
- розвиток навичок і умінь спостерігати та аналізувати роботу представників вищезазначених органів влади;
- набуття індивідуального досвіду проведення політичних акцій та спрямованість їх на формування політичної культури;
- набуття вмінь і навичок формального діловодства, вміння складати комплекс управлінських документів;
- набуття навичок політичної компаративістики та систематичності політико-аналітичних характеристик мислення;
- розвиток у практикантів організаторських, управлінських, комунікативних навичок;
- формування вмінь збирати та узагальнювати практичний матеріал для написання курсової роботи, набуття навичок проведення науково-дослідної роботи.

Насиченим є зміст діяльності під час практики студентів. Майбутні політологи на підставі спостереження повинні сформулювати загальні уявлення про напрямки діяльності певних суб'єктів влади і управління; спираючись на структурно-функціональний підхід,

дослідити структуру і основні функції органів державної влади і структур громадянського суспільства; ознайомитися з формами і методами діяльності основних відділів і департаментів досліджуваної структури (відповідної бази практики).

Під час проходження практики важливо також забезпечити якісну підтримку та допомогу студентам. Загальна організація проведення практики і контроль за їх проходженням традиційно покладається на дирекцію інституту, а навчально-методичне керівництво практикою забезпечують викладачі випускаючої кафедри. Безпосереднє керівництво практикою студентів покладається на керівника практики від бази практики, з яким практикант погоджує календарний план її проходження.

Студент повинен отримати у керівника практики письмовий висновок про виконання та засвоєння ним програми практики; керівник практики характеризує здатність підопічного до самостійної роботи. Після закінчення практики студенти подають керівнику практики від кафедри письмовий звіт про виконання програми, щоденник проходження практики та характеристику керівника бази практики.

Суттєвим елементом організації практичної підготовки студентів є чітке формулювання завдань напередодні проходження практики, проведення настановних конференцій. Кожен студент індивідуально закріплюється для проходження практики за конкретною базою (державним органом, підприємством, установою, організацією, керівником). Орієнтовний *перелік звітної документації* студента-практиканта може виглядати наступним чином:

1. Для проходження фахової політологічної практики:
 - письмовий звіт про виконання програми практики;
 - оформлений щоденник (заповнений і засвідчений керівником практики) проходження практики;
 - направлення на практику з відміткою про її проходження;
 - відгук (розгорнута характеристика) керівника бази практики з оцінкою діяльності студента за п'ятибальною системою, завірена в установленому порядку;
 - розробка одного політичного заходу;
 - фотографія одного робочого дня (розгорнутий опис діяльності в ході робочого дня);
 - зразок аналітичної записки з аналізом певної політичної проблеми або ситуації.
2. Для проходження магістерської асистентської практики:
 - письмовий звіт про виконання програми педагогічної практики;
 - оформлений щоденник проходження практики;
 - відгук (розгорнута характеристика) керівника бази практики з оцінкою діяльності практиканта, завірена в установленому порядку;
 - плани-конспекти лекційних занять ;
 - плани-конспекти семінарських занять;
 - план-конспект нетрадиційного заняття;
 - дидактичний матеріал, який підготовлений до занять;
 - аналіз відвідуваних занять;
 - сценарій виховного заходу;
 - програма самостійно розробленого спецкурсу з політичних дисциплін (за вибором студента);
 - звіт про проходження науково-дослідної практики;
 - обґрунтування теми магістерського дослідження;
 - бібліографія (список опрацьованих джерел) магістерської роботи;
 - зміст (план) магістерської роботи.

Особливої уваги при підготовці до практичної діяльності студентів-політологів потребує чітке розмежування завдань, змісту, основних етапів їх роботи за видами практик, які передбачені на весь період навчання в університеті. Так, якщо студенти 2-го року навчання під час фахової (політологічної) практики мають ознайомитись з організацією та практичною діяльністю одного з політичних інститутів (органу державної влади, органу

місцевого самоврядування, політичної партії, громадської організації) і набути первинні професійні навички та вміння, то третьокурсників орієнтують на закріплення навичок наукового аналізу політичних явищ та процесів, на більш самостійну аналітичну роботу та виконання професійних обов'язків відповідно до об'єкта практики (одного з політичних інститутів).

Випускники-бакалаври набувають педагогічного досвіду у аудиторіях училищ, технікумів, коледжів, де апробують свої знання з цілого комплексу соціально-гуманітарних дисциплін. Інакше завдання поставлене перед здобувачами освітнього рівня «спеціаліст політології» та «магістр політології», котрі знайомляться з науково-дослідною роботою кафедри, готують та проводять лекційні, семінарські та нетрадиційні заняття з власне політологічних дисциплін, за завданнями керівників-методистів ведуть навчально-методичну роботу. При цьому магістерська асистентська практика, за нових суспільних потреб та вимог болонської системи освіти, доповнена рядом науково-дослідницьких завдань.

При захисті представлених матеріалів про проходження практики оцінюється вміння логічно і аргументовано викладати зміст проведеного дослідження; оперувати політологічною термінологією; аналізувати зміст науково-теоретичної літератури, періодичних джерел; опрацьовувати політологічну літературу, складати тези; аналізувати поточні процеси і явища; використовувати і систематизовувати знання профільних дисциплін тощо.

Підкреслимо, що в процесі проходження практик студент-політолог спостерігає і вивчає реальний політичний та педагогічний процеси, конкретизує і збагачує знання, які отримав під час навчання в університеті як із спеціальності, так і з предметів психолого-педагогічного циклу, на практиці пізнає повсякденне життя політичних інститутів, сучасного вищого навчального закладу, вчиться аналізувати політичні явища та відносини, самостійно управляти педагогічним процесом, набуває досвід спілкування з колегами.

Саме під час проходження практики інтенсивно формуються професійні уміння і навички майбутніх політологів, розвивається їх творча самостійність, закладаються основи політологічного мислення, педагогічної майстерності, культури та етики професійної діяльності.

Література:

1. Закон України Про освіту. Редакція від 02.05.2011, підстава 2555-17// Офіційний сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
2. Закон України Про вищу освіту. Редакція від 02.05.2011, підстава 2555-17// Офіційний сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2984-14>
3. Збірник наскрізних програм практик студентів за спеціальностями університету/ редкол.: В.П. Андрущенко, В.П. Бех, Г.І. Волинка [та ін]; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 488 с.
4. Конверський А.Є., Лубський В.І., Горбаченко Т.Г. та ін. Політологія: освітньо-професійний комплекс: напрям підготовки 030104 – «Політологія» спеціальність - «Політологія» (6.030104; 7.040301; 8.040301): Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 680 с.
5. Навчально-методичний комплекс спеціальності бакалаврів 6.040300 „Політологія”/ За редакцією Б.І. Андрусишина. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 526 с.

*Проценко Інна Олександрівна,
доктор філософії в галузі державного управління,
виконавчий директор Українського Народного університету МАУП*

УДК 321

ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

В статті аналізуються досвід генези системи вищої освіти, в тому числі політичної освіти в ряді країн під впливом факторів глобалізації з метою його вивчення, аналізу та втілення в реальну практику розбудови власної системи освіти. Національні системи освіти вступають в епоху неперервного реформування, головною метою якого є підвищення якості освіти в процесі зближення різних національних освітніх систем, інтеграції в світовий освітній простір, транснаціоналізації освітніх послуг.

Стаття присвячена одній із сучасних тенденцій розвитку суспільства - інтеграція освіти. Особливу увагу в ній приділено концептам політичної освіти, а також специфіці їх зовнішніх проявів, якими є транснаціоналізація вищої освіти

Ключові слова: *транснаціоналізація вищої освіти, політична освіта, інтернаціоналізація освіти, світовий освітній простір, інтеграція, глобалізація.*

Статья посвящена одной из современных тенденций развития общества – интеграция образования. Особенное внимание в ней уделено концептам политического образования, а также специфике их внешних проявлений, которыми является транснациональное высшее образование.

Ключевые слова: *транснационализация высшего образования, политическое образование, интернационализация образования, мировое образовательное пространство. интеграция, глобализация.*

The article is devoted to the one of contemporary tendencies of society development, which is the internationalization of education, particularly of political education, to its external issues – transnational higher education. The author analyses the main forms and characteristics of the phenomenon under investigation, namely students' and teachers' mobility, curriculum internationalization, creation of regional and international universities networks etc.

Key words: *transnational higher education, political education, internationalization of education, world education area, integration, globalization.*

Глобальні трансформації усіх сфер життя з ХХ ст. мали певні позитивні та негативні тренди. Серед останніх загрозою виступає: дисгармонія відносин «Людина та природа», «Людина та суспільство»; кризи економічного, політичного, екологічного, духовного виміру. Формування стратегій загальнопланетарного масштабу, зміни способу мислення людини від споживчого до адаптивного стає головною умовою виживання. В такій ситуації поле діяльності вищої школи розширюється. Існує необхідність не тільки в підготовці спеціалістів в традиційних сферах діяльності, проте формування культури цивілізації [1].

В ході розробки напрямлень реформи вищої школи поступово сформувалась нова освітня парадигма. Її основні положення озвучено в Меморандумі Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО «Фундаментальні (природничі та гуманітарні) проблеми та університетська освіта», 1994 р. У світлі цієї парадигми завданнями освіти виступають наступні вимоги: гармонізація людського ставлення до природи через засвоєння сучасної наукової картини світу; навчити людину жити в потоці інформації, створювати умови для безперервного саморозвитку; створювати умови для отримання широкої базової освіти, яка дозволяє швидко переключатися на суміжні області професійної діяльності. Якщо попередня парадигма освіти в основному була парадигмою навчання, передача знань, умінь та виховання, то нова парадигма передбачає розвиток творчих начал й культури людини.

Виникнення нової парадигми означає, що йде процес самоорганізації, тобто виникнення нових структур. З'явилася необхідність в нових концептах управління процесом навчання. Ролі, обов'язки менеджерів трансформуються. «Якщо раніше працювала логіка виведення майбутнього з минулого і складала основну стратегію управління, то в нових умовах менеджмент повинен бути націленим на створення майбутнього часто повністю без досвіду минулого й нинішнього» [2].

На зміну традиційно стабільним й функціям посередництва в управлінні приходять все більш динамічні обов'язки, побудовані на творчості й експериментальному процесі [3].

Хоча освітні інституції змінюються вже давно, але тривалий час ніхто не хотів цього помічати, що зокрема відмічає Крейг Калхун [4]. Трансформація університету відбулась поступово і далеко не завжди можна було передбачити наслідки змін. Хороші, на перший погляд, наміри – патентування результатів досліджень, студентська мобільність – обернулись протоптуванням стежок для злиття освіти і бізнесу, на користь останнього, безумовно. Не всі зміни, що сталися, можна звести до загальників на зразок «комерціалізація» чи «корпоратизація», але саме ці два слова чи не найкраще вказують на панівні тенденції. Чи означає це, що освітні інституції виконували винятково прогресивну роль до неоліберального повороту? З такою тезою можна сперечатись. Наприклад, Луї Альтюссер у своєму класичному тексті «Ідеологія та ідеологічні державні апарати» вважає саме освіту відповідальною за безперерйне відтворення буржуазної ідеології [5]. Натомість П'єр Бурдьє [6] критикує поняття «апарату» і відповідний підхід до розуміння соціальних процесів, пропонуючи натомість поняття поля, капіталу і габітусу. Обидва підходи, представлені французькими мислителями, можна продуктивно застосувати. Розглянемо в порівнянні як ці освітні концепти застосовуються в різних країнах. В західній політичній науці проблема політичної освіти вважається на стільки актуальною, що її спеціальною розробкою займається 21-й Дослідницький комітет Міжнародної Асоціації Політичних наук. Сьогодні дослідження по проблемах політичної освіти, що проводяться університетами, науковими інститутами, окремими вченими (Д.Адельсон, Д.Бартелемі, В.Гагель, К.Герман, Г.Гезіке, В.Хейтмайер, Ф.Етінжер та багато інших), державними органами (в ФРН діє Федеральний центр по політичній освіті), фондами та асоціаціями, дозволили розвинути спеціальній галузі політичної науки – політичній освіті. Далі, необхідно зазначити, що в європейських країнах закріпилися відмінні терміни, якими позначається процес отримання знань про політику та виховання громадянської культури. В більшості західноєвропейських країн використовується поняття “civic education”, яке відповідає етимологічно поняттю “громадянська освіта”, але в деяких окремих державах (Австрія, Німеччина) вживається поняття політична освіта (politische Bildung). У зв'язку з цим, слід зазначити, що не дивлячись на дану відмінність, в цих поняттях поєднані освітянські заходи по формуванню цінностей, вмінь і знань громадянина, котрі принципово важливі для відтворення і розвитку демократичних механізмів в суспільстві.

Корисним для нас є досвід визначення в демократичних європейських державах основної мети та завдань політичної освіти. Якщо спробувати узагальнено подивитись на цей аспект проблеми, то можна побачити, що в західноєвропейських країнах політичне просвітництво ставить своєю головною метою політичну писемність, тобто вміння самостійно орієнтуватися в світі політики і успішно діяти в ньому відповідно до своїх та громадських інтересів в якості свідомих громадян, активних учасників виборчого процесу, господарського життя, державних та громадських діячів, в тому числі, і в якості вчених-політологів. Спираючись на думку відомого вченого Л. фон Мізеса, можна сказати, що об'єктивно метою політичної освіти не є втягування індивіда в політичний процес, перетворення його на політичного діяча, що не може не означати надмірної політизації суспільного життя. Перш за все, на його думку, політична освіта і наука покликані підготувати людину до виконання громадянських функцій через збагачення його знаннями про закономірності політичного життя та оптимізацію його політичної поведінки [7, 93].

Український дослідник Микола Іванов зазначає, що в європейських країнах склалося дещо відмінне бачення шляхів досягнення вище зазначеної мети. Так, наприклад, якщо в Австрії політична освіта націлена на виховання у громадян демократичної свідомості, загальноєвропейського мислення і відкритості світу, в основі яких лежить розуміння насущних проблем людства, то в Нідерландах вона спрямована на оснащення громадян історичними і політико-управлінськими знаннями, уявленнями і навичками, завдяки яким вони зараз і пізніше, виступаючи як члени життєвих різних систем, як споживачі і виробники і як громадяни держави й усього світу, зможуть брати участь в історично сформованих історичних структурах. Цікавим є досвід європейських країн в організації самої системи політичної освіти. Більшість національних систем вибирають один з варіантів – запровадження спеціального навчального курсу чи включення проблем політико-правової освіти в традиційні дисципліни. Лише деякі використовують і те й інше. Так, наприклад, в Нідерландах політичне просвітництво є завданням двох дисциплін – громадянознавства та історії. В англійських школах переважає міжпредметний підхід. Педагоги пояснюють це тим, що шкільному предмету "громадянознавство" не відповідає ніяка наукова дисципліна, а такий підхід перешкоджає ізоляції і політичній нейтральності інших предметів. Лише частина англійських навчальних закладів, що зробили громадянську освіту центральною темою всіх навчальних предметів, використовують розроблену систему дисциплін. Дещо відмінне розуміння побудови політичної освіти існує в Португалії. Тут існує впевнення, що за широкого міжпредметного розподілу відповідальності, така освіта втрачає ефективність, оскільки немає окремого предмета, який присвячений реалізації її цілей, а вчителі головним чином зосереджуються на своєму основному предметі. Ось чому, на думку португальських педагогів, введення у навчальні плани недисциплінарних сфер, або конкретних предметів може бути виправдане. Концепції громадянського виховання демократичних європейських держав виходять з того, що політична освіта це не тільки знання, але в значній ступені вміння та навички соціальної дії, які необхідні для цивільного життя в демократичному суспільстві. Тому в навчальні програми включається заходи по проведенню наукових досліджень та комунікацій. Безпосередньо громадяни навчаються прийомам вирішення конфлікту, представлення і використання результатів власної роботи, виявлення, фіксації і роботи з упередженнями, вмінням розрізнати, відтворювати і використовувати стилі "пропаганди", "фактичного опису" та "аналітичної інформації".

На особливу увагу заслуговує досвід розбудови політичної освіти в Німеччині та деяких інших європейських країнах, які в своєму минулому долали наслідки авторитаризму чи тоталітаризму та вирішували завдання демократизації суспільства. Досвід ФРН цікавий вже тим, що система політичної освіти сьогодні існує в ній якби в двох історичних часах. На заході вона являє собою відрегульований механізм, а на сході – знаходиться на етапі становлення. Нинішній та минулий досвід цієї країни може продемонструвати напрямок, в якому слід рухатися та послідовність в якій слід діяти, щоб досягти кращих результатів.

Не дивлячись на відомі відмінності ситуації минулого в Німеччині, Італії, Португалії та сучасній Україні, більшість перешкод на шляху демократизації суспільного життя є дуже схожими. Досвід згаданих країн показує, що основна складність в період переходу до демократичних засад пов'язана з тим, що в суспільстві дуже мало людей, які мають елементарні реальні знання про політичне життя. Більше того, ситуація ускладнюється тим, що населення відчуває майже органічну відразу до будь-яких спроб поширення політичних знань, особливо коли цим займаються державні служби. Хто сьогодні є здатним поширювати політичні знання? Потенційно це три основні групи фахівців – вчителі суспільних дисциплін, викладачі вузів та працівники засобів масової інформації [8].

Система вищої освіти Великобританії має певні традиції забезпечення кадрами економічної сфери діяльності держави та приватного бізнесу. Вища освіта Великобританії бере початок у XII ст., коли були засновані Оксфордський та Кембріджський університети. Промислова революція в XIX ст. поставила країну перед необхідністю готувати управлінців та адміністраторів, що призвело до появи нових університетів у багатьох індустріальних

центрах. Третя велика хвиля утворення університетів припала на 1992 рік, коли 33 політехніками було реорганізовано в університети.

Нині вища освіта Великобританії представлена 116 університетами та 55 коледжами, в яких навчається понад 2,2 млн. студентів, кількість яких збільшилась на 40% у порівнянні з 1995 роком, і зросла ще на 50% у 2010 році. Вища освіта Великобританії - це велика і складна система, в якій залишаються розбіжності між «новими» та «старими» вищими навчальними закладами, де одні тісно пов'язані з торгово-промисловими підприємствами і формують свої навчальні програми, виходячи з запитів роботодавців, а інші, хоч і перебувають у зв'язку з національною та місцевою економікою, все ж мають в навчальних програмах більшу складову теоретичних дисциплін. Система вищої освіти Об'єднаного Королівства зазнає швидких змін, має низку невирішених проблем, характеризується різністю форм та змісту «навчальних пропозицій», але водночас залишається однією з найавторитетніших у світі.

Розпочнемо з кількох подій новітньої історії. У 1989 році Конфедерація британської промисловості виступила з ініціативою корінних змін в системі освіти країни. Уже в 1991 році були сформульовані національні цілі освіти та професійної підготовки (National Targets for Education and Training - NTET). У 1993 році урядом країни було створено Національну консультативну раду з цілей освіти та підготовки (National Advisory Council for Education and Training Targets - NACETT), перед якою постало завдання здійснювати моніторинг цілей освіти, а також розробляти рекомендації уряду про заходи з їх реалізації. Нарешті, у 1997 році у Великобританії було засновано Агентство з гарантування якості у вищій освіті [Quality Assurance Agency for Higher Education (QAANE)]. QAANE - це незалежний недержавний орган, що перебуває у власності низки організацій, які репрезентують вищу освіту Великобританії і фінансується через внески університетів та коледжів вищої освіти. Поява QAANE стала результатом інтенсивного та водночас еволюційного процесу становлення нових підходів до зовнішньої та внутрішньої оцінки якості вищої освіти.

Нині QAANE є по суті основним виразником оцінювальних підходів до якості вищої освіти в Об'єднаному Королівстві (при наявності певних процедурних відмінностей в Англії, Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі). В своїй діяльності QAANE користується такими стрижневими поняттями, як «стандарти навчання» та «якість навчання» («academic standards» та «academic quality») [9]. Стандарти навчання (за QAANE) - це спосіб опису такого рівня досягнення, який необхідно здобути для отримання певного вченого ступеня. Дані стандарти незмінні на всій території Великобританії. Якість навчання - це спосіб опису того, наскільки ефективно наявні навчальні можливості допомагають у досягненні певного вченого ступеня, наскільки відповідними і ефективними є викладання, матеріальна забезпеченість, оцінювання та навчальні можливості.

Через усе XX століття Великобританія зуміла пронести високу довіру до якості своєї вищої освіти. Сьогодні англійська освіта вважається еталонною у сферах бізнесу та фінансів, високих технологій, мистецтва, дизайну та багатьох інших [10].

Дослідник Пітер Скотт звертає увагу на той факт, що три чверті існуючих нині у світі університетів були засновані у XX ст., половина - з 1945р. Ця система в значній мірі відрізняється від традиційних інститутів освіти, які були відкриті при монастирях чи організованими міжнародними синдикатами незалежних вчених. Нинішні заклади були в значній мірі засновані національними урядами й залежать від них до сих пір і обслуговують національні цілі [11]. Саме така ситуація склалась в Австралії. Проте з часом рівень державної фінансової підтримки зменшується і університети вимушені самі шукати кошти. В таких умовах австралійські університети в рамках міжнародної діяльності є зацікавленими в отриманні прибутку від своєї діяльності [12]. Університети взяли на озброєння маркетингові концепції. Загальним слоганом такого підходу може бути термін «університет-підприємство». Підприємство, спрямоване як на економічний, так й академічний вимір таким чином, щоб виживали як університетська програма досліджень, так

і програмна частина освіти. Університет виступає на ринку конкурентом як закладам освіти так і фірмам. Важливим елементом прибутку стала транснаціоналізація освітніх послуг.

Виміром успіху австралійської системи вищої освіти як експортного підприємства стала кількість міжнародних студентів. За семестр 2000р. згідно з інформацією представників Міжнародної програми розвитку (МІР) австралійської освіти 108000 іноземних студентів навчається в Австралії.

Освітні послуги нині в Австралії є провідними по експортних прибутках держави (3149 млрд. дол.) у рік. Австралійські університети використовують можливості глобальної економіки і стали рентабельними підприємствами [13-16]. В КНР теж в значній мірі спираються на цю транснаціональну маркетингову ідеологію вищої освіти. Першим кроком у 1978р. була програма розширення системи вузів. В той час у КНР було 400 інститутів. З 1978 по 1985 рр.. було відкрито 600 нових. Розширення супроводжувалося залученням коштів з приватних установ. Центральна влада дозволила відкривати приватні заклади. Крім того, існує програма самоосвіти, яка реалізується Національним екзаменаційним центром. Нині в КНР діє 1081 державних інститутів, а також 1300 приватних. Університети КНР проводять значну роботу по міжнародних наукових та освітніх програмах. Так Пекінський університет має сумісний проект з Каліфорнійським університетом, відкрив у своєму кампусі Стенфордське відділення, створив учбовий центр Пекін — Васеда з Японії, організував Лондонську літню школу та реалізував програму по обміну студентами з Йєлем, Московським та Парижським університетами. Для означення поняття «транснаціональна освіта» в міжнародних документах, монографічних дослідженнях і науковій періодиці використовують подібні за суттю терміни «закордонна освіта» (education abroad), «міждержавна освіта» (international education), «трансгранична освіта» (across borders/cross-border/transbordereducation), які в сукупності трактують транснаціональну освіту як «зовнішню» інтернаціоналізацію. Маючи на меті підготовку фахівців, здатних ефективно працювати у швидкозмінних умовах глобального ринку, транснаціональна освіта виконує, насамперед, такі основні завдання: диверсифікація і зростання фінансових потоків за допомогою залучення іноземних студентів на платні форми навчання; розширення навчальних планів і можливостей навчання студентів у зарубіжних ВНЗ-партнерах; розширення міжнародної мережі ВНЗ для ефективного використання їхніх ресурсів; підвищення якості освіти і досліджень завдяки участі студентів і викладачів у міжнародному обміні знаннями. Очевидним є той факт, що більшість сучасних ВНЗ залучено до міжнародної діяльності, переважно, у вигляді спільних дослідницьких проектів, програм обміну для студентів і викладачів, спеціальних програм для навчання іноземців. Однак це є найпростіше розуміння і реалізація транснаціональної освіти. На вищому рівні, на нашу думку, транснаціональну вищу освіту слід розглядати як процес систематичної інтеграції міжнародного компонента в освітньо-виховну, науково-дослідницьку та суспільно-громадську діяльність вищих навчальних закладів.

Як бачимо, пріоритетами для експертів у галузі світового освітнього простору є вивчення цілей, змісту і механізмів реформування національних систем освіти і формування особистості в ній з позиції держави. Однак, на наш погляд, інтерес становить також вивчення напрямів розвитку процесів глобалізації в освіті з точки зору задоволення потреб входження у світ сучасної людини. Розгляд тенденцій становлення транснаціональної освіти з позиції людини, яка виконує власні завдання щодо задоволення освітніх потреб для мінімізації труднощів в умовах глобалізації ще не стало предметом спеціального дослідження.

Міжнародний досвід розвитку транснаціональної освіти, на наше переконання, є надзвичайно актуальним для України, де відсутність чіткої національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти визначає низький об'єм експорту освітніх послуг, низькі темпи розвитку міжнародних освітніх програм і, відповідно, ускладнює ефективну інтеграцію вітчизняної вищої школи в загальноєвропейський і світовий освітній простір.

Література:

1. Моисеев Н.Н. Цивилизации XXI века – роль университетов // Alma mater.: 1994. - №5-6
2. Воронина Т. Размышления о перспективах высшей школы на конференции по философии образования // Alma mater.: 1997. - №5
3. Пугачева Е. Синергетический подход к системе высшего образования // Высшее образование в России. - 1998. - №2. - С. 41-45.
4. Крейг Калхун. Университет и обществе // Полярная звезда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zvezda.ru/antrop/2007/10/15/univer.htm>.
5. Луи Альтюссер. Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) // Неприкосновенный запас.- 2011.- №3 (77).
6. Бурдьё Пьер, Социология социального пространства / Пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко. - СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперим.социологии : Алетейя, 2005.
7. Гражданское образование. Материалы международного семинара. – СПб, 1997. – 214 с.
8. Иванов Микола. Європейський досвід розбудови системи політичної освіти в процесі демократизації суспільства / Микола Іванов. // ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ/-Серія Міжнародні відносини, 2005. -Вип.15.- С. 59-59.
9. Brown R. The new UK quality framework. Higher Education Quarterly, 54(4), 2000. - P.323-342.
10. Quality assurance in higher education: an overview. Academic quality handbook. Section 2.- University of Aberdeen.-2005. - P.5
11. Scott, James C. Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed, Yale University Press, 1998. – P.123.
12. Marginson Simon, and Considine Mark. Melbourne, Australia: Cambridge University Press, 2000. - 286 pp.
13. Axford, B. The Global System: Economics, Politics, and Culture. Cambridge: Polity Press, 1995.
14. Bauman, Z. Globalization: The Human Consequences. - Cambridge: Polity Press, 1998.
15. Blight, D. International Education: Australia's Potential Demand and Supply. - Canberra: International Development Programme Education Australia, 1995.
16. Chipman, L. "The Disintegration of an Industry". - Higher Education in Europe, 24.2.1999. - P. 177.

Козьма Василь Васильович,
кандидат політичних наук
кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П.Драгоманова

УДК 32:008

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

У даній статті досліджуються актуальні проблеми та тенденції формування політичної культури сучасної молоді. Надається аналіз проблем що пов'язані з самовизначенням українського студентства в новій системі цінностей, моральних норм, ідеалів.

Ключові слова: політична культура, культура, студентська молодь, політична участь, індивідуалізм, політична поведінка.

В данной статье исследуются актуальные проблемы и тенденции формирования политической культуры современной молодежи. Предоставляется анализ проблем связанных с самоопределением украинского студенчества в новой системе ценностей, моральных норм, идеалов.

Ключевые слова: *политическая культура, культура, студенческая молодежь, политическое участие, индивидуализм, политическое поведение.*

This article examines current issues and trends shaping the political culture of modern youth. Available analysis of problems related to self-determination of Ukrainian students in the new system of values, moral standards, ideals.

Keywords: *political culture, culture, college students, political participation, individualism, and political behavior.*

Студентський період життя має безумовно свої особливості, які так чи інакше впливають на формування особистості молодої людини, первинне життєве самовизначення. Це період становлення динамічної, соціальної та світоглядної зрілості, оволодіння професійними навичками, стабілізації характеру та вибору цінностей, переконань, ідеалів. Типові протиріччя політичної культури, свідомість студентства безпосередньо пов'язані з протиріччями «зростання» молоді. Взагалі молодіжна політична культура характеризується інтенсивним процесом становлення, пошуку відповідей на нові питання та виклики, пізнання світу політики та, вперше в житті, безпосередня участь в політичному житті своєї країни. Студентські роки є не тільки періодом оволодіння професійними навичками, але і часом пошуку відповіді на вічне питання про зміст життя.

Політична культура поєднує в собі об'єктивні соціально-нормативні компоненти свідомості та поведінки й суб'єктивні стани, що відбивають почуття відповідності цих нормативів реальному життю [3; с.232].

Студентська культура взагалі та політична культура зокрема, спираючись на специфіку молодіжної свідомості, під час навчання в виші переживає декілька етапів кризових станів. Початкова криза пов'язана з намаганнями адаптуватися до нових умов студентського життя. В цей період зазнають суттєвих змін шкільні стереотипи та формуються нові установки. Невміння пристосовуватись до умов життя у виші нерідко призводить до так званого «відсіву» зі складу студентства. Кризовий стан може бути пов'язаним з освоєнням нових соціальних ролей: навчальних, суспільних, сімейних тощо.

На старших курсах зазнають змін уявлення про майбутню професійну діяльність, які інколи призводять до розчарувань, розгубленості, переоцінки цінностей, і т.п. Якщо виш не допоможе молодій людині в освоєнні нових соціальних ролей, не надасть умов для реалізації здібностей, інтересів, вона може зайняти крайню максималістську позицію протиставляючи себе суспільству та принципового не сприйняття соціальних ідеалів та цінностей. Або замкнувшись, зосередитись на індивідуалістських позиціях, які перетворюються на позицію максимального відсторонення від суспільства в тому числі і від будь-якої участі в політичному житті. В майбутньому, політична неосвіченість, апатія та абсентеїзм стають характерними рисами, для молодих людей з подібними настроями та способом життя.

Сьогодні протиріччя студентської політичної культури загострюються та набувають специфічного морального та політичного забарвлення в умовах системної кризи, глибинного реформування українського суспільства.

В середовищі студентської молоді широкого розповсюдження отримує аполітичність, заснована на впевненості, що «сьогодні вірити нікому не можна». Оскільки задекларовані зміни виявляються «обманом», а «бідність та злидні» -- цілковитою реальністю. Ставлення сучасних студентів до культури характеризується переважно розважальною направленістю. Але навіть при такій орієнтації майже половина студентів нудьгує на дозвіллі, не знаючи чим зайнятися.

Задля повного розуміння глибинних процесів становлення політичної культури студентської молоді звернімо увагу на одну досить важливу обставину. Специфіка молоді як суб'єкта політики полягає в тому, що для неї пізнання політичних відносин, оволодіння політичною культурою є ще і пізнанням світу в цілому. Молодь не завжди в своїй свідомості відокремлює одне від іншого. Інтерес до політики часто виступає як інтерес до пізнання світу взагалі. Політичні знання здобуваються поступово, вони виступають в якості відображення образу політичного інтересу який виникає в дитини, підлітка, молодій людині під впливом соціального оточення.

Для кожного періоду розвитку суспільства, а також для кожного індивіда, характерні свої особливості у зміні політичної культури в залежності від конкретних історичних умов, соціальних якостей окремих груп.

Динамізм перетворень політичних якостей соціальних груп особливо збільшується в переломний період розвитку суспільства. Протиріччя та кризові явища сучасного суспільства у визначній мірі впливають на стан, процес становлення політичної культури. В країні, як у великій соціальній лабораторії, відбувається виробництво людьми нових суспільних відносин. Якщо в періоди стабільного розвитку суспільства людина включається в життя суспільства, засвоює пануючі норми, цінності, та на їх базі вибудовує власні відносини, то в переломний період включення до суспільства нерідко може відбуватися шляхом заперечення встановлених норм, цінностей та правил поведінки.

Сьогодні, практично перед всіма соціальними групами, постало питання самовизначення в новій системі цінностей, моральних норм, ідеалів тощо. Мова йде про нову оцінку ситуації в суспільстві, про принциповий вибір свого місця в процесі оновлення, вибору життєвого шляху, виробленні світоглядних позицій. Ситуація ускладнюється тим, що сьогодні практично не може бути простого, пасивного залучення до якихось сталих ідеалів чи цінностей соціальної групи, колективу. Багатостороннє включення студентської молоді в різні сфери суспільного життя вимагають від неї великих зусиль щодо власного вдосконалення та розвитку.

Особливістю сьогодення є пошук суспільством себе, свого Я[1]. Утворений політичний вакуум не можуть заповнити ідеологічні погляди нових політичних рухів та партій. Особливо важко переживає ідейно-моральний вакуум студентство. Це обумовлено, перш за все тим, що на політичну розмитість накладається притаманний молоді пошук свого місця в світі, пошук сенсу життя, шляхів до нового суспільства. Загострилась проблема формування нових суспільних цінностей та ідеалів, нового обличчя ринкового суспільства. Потрібно зазначити, що таке становище суспільства є принципово новим, тому що ще зовсім недавно більшість людей, в тому числі молодь, були відсторонені від політичного життя, від участі у формуванні політичних доктрин.

В даному випадку виникають унікальні умови, які ніколи раніше не існували, вони мають величезний вплив на свідомість молоді та відображаються на її політичних орієнтаціях. Перед молодими людьми в умовах досягнутої свободи та ідеологічної різноманітності постала проблема вибору, самостійного вирішення життєвих проблем та задоволення потреб.

Дані соціологічних досліджень показують -- молодь відчужена від політики. Починаючи свій життєвий шлях відчуває стомленість та байдужість до політичних процесів, атрофія політичних відчуттів та політичної активності носить масовий характер. Кожний четвертий (25,4%) молодий респондент на запитання «якою мірою Вас цікавить політика?» відповів, що «зовсім не цікавить»; більшість опитаних (66,2%) цікавляться політикою лише деякою мірою і тільки 8,4% відчувають до неї інтерес [4].

В умовах крайнього зубожіння, різкого зростання майнового розшарування, падіння культури та рівня освіти студентам важко наводити ідеологічні докази щодо вірно обраного шляху та методів реформування українського суспільства, розбудови гуманного суспільства, якщо життя постійно надає зовсім інші докази. Масова корупція, злочинність,

малозабезпеченість та злидні широких верств населення кожний день є доказом не гуманності не тільки минулого «радянського», але і сьогодення.

Погіршення загальної ситуації в країні, відсутність гарантій для реалізації прагнень та бажань обумовили відхід молоді в сферу мікросередовища: друзі, сім'я, групи інтересів тощо. На світогляд та уявлення молодих про світ та про політику, великий вплив мають, зокрема, стосунки в сім'ї та умови життєдіяльності в найближчому оточенні, в своєму місті, районі, селі. Орієнтація на мікрогрупи є ознакою деідеологізації серед молоді. Криза попередніх ідеологічних норм звільняє місце для появи нової системи цінностей та ідеалів.

Сучасне українське студентство вражене хворобою відчуження, втратою орієнтирів свого життєвого шляху, оскільки глибока суспільна криза плюс молодий вік не дають можливості молоді усвідомити та побачити справжні людські зв'язки практично у всіх сферах життя.

В умовах гострого соціально-політичного протиборства, системної кризи все більше груп населення, в тому числі і студентська молодь, починають орієнтуватися не на ті чи інші політичні течії, партії, рухи, а апелюють до здорового глузду.

Однією з важливих рис суперечливого становища політичної культури, активності студентської молоді є загострене сприйняття в її середовищі конфлікту поколінь. Сьогодні впевнено можна стверджувати, що в значній мірі перервався духовний зв'язок, зникла єдність ідеалів старших та молодих. Тепер ні економічна, ні політична, ні духовна сфери не можуть бути орієнтованими на традиційне, консервативне сприйняття стандартних поглядів та способів дії; вони пропонують творчу участь. Проте сучасне суспільство дорослих не в змозі дати адекватне сучасним обставинам ідейно-політичне виховання підростаючого покоління. Причина досить проста: дорослі самі погано уявляють, яку вони хотіли б бачити молодь. Але і самі молоді люди не мають чітких уявлень про власне майбутнє.

Політична свідомість громадян України має своєрідний характер свідомості розколеної. На її рівні та особливостях не можуть не позначитися кризові явища, що існують в економіці, соціальному житті. Саме під їх впливом молоде покоління значною мірою виховується в атмосфері духовного зубожіння, спустошення, ... зневіри у майбутнє [2].

Молоді не вистачає політичних знань та адекватних уявлень про ті чи інші політичні події. Присутній величезний дефіцит політичної культури в цілому як сукупність політичної освіченості, політичної свідомості та активного суспільного життя. Всі проблеми, протиріччя політичної культури студентської молоді є відображенням сучасного українського суспільства. Зараз мова йде тільки про початкову стадію формування політичної культури молоді, це період переходу від політичної культури авторитарного суспільства до культури суспільства демократичного.

Сьогодні ми переживаємо складний час, час важливих та різких змін як в повсякденному житті так і в політиці зокрема. Політична активність та соціальна індиферентність, цілеспрямованість в пошуку нових, альтернативних варіантів суспільного та політичного розвитку та психологія консерватизму -- все змішалось в тісний та заплутаний клубок в житті сучасного українського суспільства. В цих умовах, як ніколи раніше, постало питання політичної зрілості, активності людини, динамізму її мислення в політиці. Вміння зрозуміти мозаїку сучасного політичного життя, процесів що відбуваються в країні та за її межами, адекватно оцінити те що відбувається, вибрати правильне рішення, активно приймати участь в розбудові своєї країни – все це можливо тільки при наявності високої політичної культури людини.

Вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді дозволить простежити еволюцію та певним чином спрогнозувати основні напрямки подальших духовних запитів різних соціальних груп. Студентство – найбільш динамічна соціальна група, яка дуже чітко реагує на нові віяння у всіх сферах громадського життя, швидко засвоює новації у сфері інтелектуальної та духовної культури. Зміни в її прагненнях та інтересах як правило слугують індикатором змін в ментальності та культурі широких верств населення.

В системі життєвих орієнтацій студентської молоді спостерігається тенденція зміщення цінностей в бік матеріальних характеристик життєвого успіху. В цілому такі тенденції, пов'язані із змінами життєвих цінностей сучасної молоді, свідчать про дезорганізацію суспільної свідомості, про зміщення життєвих орієнтирів в бік практичних, матеріальних цінностей. На жаль, такий стан речей, дійсно, залишається фактом нашої соціальної реальності [5; с.313].

Очевидно, що зміни які сталися в ціннісних установках молодого покоління, помітно посилили тенденції пріоритетного сприйняття молоддю індивідуальних інтересів перед суспільними.

По новому сприймається молодими людьми проблема цінності особистості. Корисність особистості для суспільства, як невід'ємний елемент колективної системи цінностей, стає все менш значимою для сьогоденної молоді.

Індивідуалізм сьогоденної молоді це не той раціональний індивідуалізм, який лежить в основі ціннісних систем розвинутих західних суспільств. Індивідуалізм, що притаманний нашому молодому поколінню, -- це незріле спонтанне прагнення втекти від домінуючої довгий час ідеології колективізму. Саме тому, часто індивідуалістичні тенденції проявляються в крайніх формах та супроводжуються повним відстороненням від суспільних цінностей.

Ще однією характерною рисою теперішньої молоді є слабка зацікавленість питаннями політики, апатія та зневіра в ефективності політичних перетворень. Спостерігається спад інтересу як до самих політичних подій так і до їх наслідків. Характерні риси цієї поведінки проявляються в політичній поведінці всіх верств молоді. Це недовіра до всіх основних структур влади, політичним та соціальним інститутам, певний політичний нігілізм, відсутність у більшості чітких політичних цінностей та ідеалів, вербальна підтримка демократичних рухів тощо. У більшій частині молоді політична індиферентність проявляється в демонстративному відстороненні від участі в політичному житті, в байдужому ставленні до типу влади та до тих політичних сил які цю владу здійснюють.

Роблячи прогноз політичної поведінки української молоді, можна впевнено сказати: домінуючий в цьому середовищі псевдоконсервативний тип поведінки не дозволить в найближчому майбутньому широко використовувати цю соціальну групу в своїх політичних інтересах будь-якій політичній силі. Виключення становлять незначна частина молодих людей, політична активність яких обмежується участю в політичних акціях (як правило за певну винагороду).

В епоху, коли моральні цінності та ідеали не стійкі, багато є зацікавлених сил, які намагаються залучити молодь під свої стяги. Особливо в передвиборчий період перед політичними партіями та об'єднаннями постає надважливе завдання: яку ідею чи технологію можна використати, щоб залучити молодь? Які орієнтири та цінності їй запропонувати?

Можна зробити висновок, що стан політичної культури молоді, як і суспільства в цілому, в значній мірі фрагментований. Окремі групи молоді відрізняються одні від інших інтересом до політики, рівнем включеності в політичне життя, орієнтаціями на різні ідейно-політичні течії. Але всі ці розбіжності поки що не носять характер гострого антагонізму та не призводять до за політизованості.

Молодь суттєво відрізняється від старшого покоління тим, що вона практично позбавлена ілюзій про те, що хтось за них самих може вирішити їхні проблеми. Вона індивідуалістична та прагматична.

Ставлення до нинішньої влади носить характер досить нейтральний, і не очікується ніяких позитивних змін. Таким чином, молоде покоління ставиться до політики та влади як до певної необхідності, які не викликають ні захоплення ні особливих різких емоцій. Це, перш за все, проявляється у відстороненні значної частини молоді від політичного життя України. В певній мірі, апатія молоді обумовлена, перш за все тим, що реформи - які здійснюються в нашій країні протягом останніх десятиріч - найболючіше вдарили саме по молодому поколінню, та тим фактом, що в державі відсутня ефективна та осмислена

політика стосовно молоді як самостійної соціально-демографічної групи. З одного боку молодь не бачить необхідності щось кардинально змінювати у власному житті, з іншого, не розглядає політичну діяльність в якості значущої для себе, знаходячи більш перспективні способи та форми самоствердження та особистої самореалізації. В підсумку маємо, тотальне відчуження молоді від влади, яке може в будь-який час перерости в активне її неприйняття.

Література:

1. Бабкіна О.В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 22 – К.: Вид.-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. Випуск 5. - С 8- 10.
2. Головатий М.Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2003. – 403 с.
3. Дембицька Н.М. Демократизація суспільства як становлення партнерських відносин між політичною владою і особистістю // XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали другої міжнар. наук. – теор. конф., 28-29 травня 2003 р., м.Київ / Ред.: Г.П.Балабанова. – К.: Фенікс, 2004.
4. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 374 с.
5. Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С.Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 6

Друкується в авторській редакції.

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіка-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор

В.П. Андрущенко

Відповідальний редактор

О.В. Бабкіна

Верстка

О.Я. Волянчук

Підписано до друку 07.12.2011 р. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. 16,28 Обл.-вид. арк. 18,63

Наклад 300 прим. Зам. № 741

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.(044) 239-30-26